

İZM

'ler Dizisi

4

İzmirli Şair

Cemal Şener

İZMLER DİZİSİ: 4

CEMAL ŞENER

ŞAMANİZM

İÇİNDEKİLER

Sunu, 7
Şaman Kelimesinin Kökeni, 10
Nasıl Şaman Olunur, 11
Şaman'ın Giysisi, 15
Şaman Davulu, 18
Davulun Toknağı, 20
Yardımcı Ruhlar, 21
Hastaların Tedavisi, 22
Şamanlık Bir Hastalık Mıdır?, 26
Şamanlığın Kaynakları, 27
Şamanist Dünya Görüşü, 30
Gök Tanrı, 30
Yer Tanrı, 33
Şamanlıkta Ateş, 34.
Yeraltı Ruhları, 36
Şamanlıkta Doğum, 37
Şamanlıkta Ölüm ile İlgili İnançlar, 29
Dünyanın Yaratılışı, 42
Put - Fetişlik, 43
Falcılık, 45
Şamanlarda Törenler, 47
Şamanlığın Yayılma Alanları, 50
Yeni Şamanizm, 53
Şaman Türklerin İslamla Tanışması, 54
Şamanlarda Dualar, 56
Tarancı Şamanların (Bakşı) Duaları, 59
Kırgız - Kaçak Şamanlarının (Bakşı) Duaları, 62
Genel Kaynakça, 75

SUNU...

Ülkemizde Türk ve İslam kavramları o denli sık ve birbirini çağrıştırarak ifade edilmektedirki, adeta insan Türkler'in, tarihin ilk dönemlerinden beri İslam oldukları sonucunu çıkarmaktadır.

Halbuki tarihimiz azıcık karıştırıldığında gerçeğin hiçte böyle olmadığı anlaşılabacaktır. Çünkü İslamiyet Türklerin ilk dini değil son dinidir. Bu arada başka dinlerde sözkonusu olmuştur.

Türklerin anayurdu Orta Asyadır. Türklerin Anadolu ile tanışmaları bilinen zorunlu göç nedeni ile olmuştur. Bu da yıl olarak yaklaşık X. yüzyıldan sonradır. Aynı dönem Türklerin Arap dini olan İslam ile tanıştığı dönemdir. İslam Arap dini diyorum çünkü bu bir küçümsemenin v.s. sonucu değildir. Gerçekten tarihsel olarak İslamiyet Arap yarımadasında ortaya çıkmış ve o kültüre o toplumun sosyolojisine herkesten daha çok uygun olan bir dindir. Başka millet ve milliyetlerin kendilerine yabancı bir kültürü yadırgamaları ise gayet doğaldır. Din bir kültürün ifade biçimidir.

Türkler İslamla tanışmadan önce esas olarak şamanist idiler. Şamanizm yaklaşık 13 yüzyıl Türklerin dini olarak yaşamıştır. Bazı Çin kaynakları Şamanizm ile Türklerin birlikte olma tarihini M.Ö. III. yüzyıla dek götürmektedir. Şamanlığın dışında Budist ve Hristiyan Türkler'de olmuştur. Bu inançtaki Türkler bugün bile varlığını sürdürmektedirler. Gökoğuz, Yakut, Çuvaş Türkleri gibi...

Şamanizmin din adamına "*şaman*" veya "*kam*" adı verilir. Şaman-sız dinsel tören olmaz. Şamanlar ruhlara inanırlar. Şamanın tören sırasında vazgeçemediği araçlar ve yapılan işler vardır. Bunların başında şamanın ibadet yaparken elinden düşürmediği davulu, yani müzikli çalgısı başta gelir. Davul süreç içinde def ve kopuz olmuştur. Ama ibadetle çalgı hep birlikte olmuştur. Şamanizm bundan asla ödünç vermemiştir.

Şamanlığın vazgeçemediği ikinci olgu ise ibadetin kadınlı erkekli yapılması ve ibadette kanlı kurban ile birlikte kansız kurban adı verilen saçının olmasıdır. Yani ağaçlara v.s. ip, bez bağlamak ile ibadette şarap, kırmızı gibi içki içilmesidir. Yani şamanizmde çalgı ve içki ibadet sırasında ayin yapmanın şartlarından biridir. Üstelik içki saçı sayıldığına göre tıpkı şaman davulu gibi kutsal sayılıyor.

Ama bırakalım ibadet sırasında İslamiyet'te özellikle Sünni İslamda içkinin bulunmasını, eğlence yerlerinde bile içki yasaklanmıştır. Günümüzde Anadolu'da ve büyük şehirlerde bu kesim düğünlerinde bile müziği yasaklamış yerine mevlit okumayı koymuştur. Artık düğünlerde bile davul, zurna çalgı ve rakı tarihe karışmış bulunuyor. Gençler düğünlerinde mevlit okuyarak evleniyorlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca, Hz. Muhammed'in yaşamını anlatan, Süleyman Çelebi'nin ilahi niteliğindeki mevlidinin dahi camilerde okunması yasaklanmıştır. İşte İslamın Türkleri getirdiği nokta. Şamanizmde ibadet sırasında çalgı ve içki, ayinin esası iken, İslamda düğünde bile içki ve çalgı yasak. Düğünlerde mevlit okunuyor. İşte büyük değişim!...

Türkler bu derece tarihlerine ve kültürlerine karşı yabancılaşmış bulunuyorlar. için oluşturulan İslam elbisesi Türklere kolay olmamış. Türkler, ilk tanıştığından beri ona karşı direnmişlerdir. Bugün Anadolu'da şeriat, Arap dinini temsil ederken, Arap dininin şeriatına karşı mücadele ise Arap olmayan kültürel, dinsel ve tarihsel farklılıkların direnişidir.

Bazılarının empoze etmeğe çalıştıkları gibi "*Türkler İslam doğmuş-tur, islam ölecektir*" demek öncelikle Türklerin tarihlerine karşı saygıda kusur etmektir. Türk tarihine bakıldığında Türklerin eski dinlerinden biri olan ŞAMANİZM ile karşılaşmaktayız. Türkleri farklı kılan onların tarihsel özellikleridir. İslam içindeki farklılığıda buradan gelmektedir.

Bu küçük çalışma okuyucusuna Şamanizmi öğrenme konusunda bir pencere açabilirse amacına ulaşmış demektir.

Saygılarımla
Cemal Şener
1996 Cihangir

Şamanizm, insanlığın en eski dinlerinden biridir. Esas olarak sihir ve büyüye dayanır. Yaşam; gök, yer ve yeraltı olarak üç kademeli düşünölmüştür. Gökyüzünde iyilikler, iyi ruhlar; yeraltında kötölükler, kötü ruhlar bulunur. Yeryüzünde ise insanlar vardır. İyi ruhların tanrısına, gökyüzü tanrısına *Ülgen* denir. Yeraltındaki kötü ruhların tanrısına *Erlık* adı verilir. Bu bir nevi şeytandır.

Her iki tanrısında eşleri çocukları akrabaları yardımcıları v.s. vardır. Yeryüzünde yaşayan insanlar ise bu iki dünya arasında bir denge oluşturmak zorundadırlar. İşte bu dengeyi kuran din adamına *ŞAMAN* adı verilir. Bu sistemede sosyal bilimciler, tarihçiler *ŞAMANİZM* adını vermişlerdir.

Şamanizm'e bağlı topluluklarda ruhlarla insanlar arasında arabulucu rolünü *ŞAMAN* denilen din adamı üstlenmiştir. Çünkü bütün dünya iyi ve kötü ruhların tesiri altındadır. İnsanlara ve hayvan sürülerine karşı yapılacak her türlü kötölöklere karşı mücadele etme özelliğı sadece şamanlarda bulunur.

Şamanizm'e göre; insanlar tabiatı ve ruhları tanımazlar. Ruhların tabiatını, huydamı olduklarını bilemezler. Onları hangi yoldan uzaklaştırılacağını bilemezler. Onların nelerden hoşlandıklarını, hangi cins kurbanlardan hoşlandıklarını, hangi dua ve törenleri sevindiklerini bilemezler.

İşte, Ata ruhlarından aldığı özelliklerle bütün bunları sadece *ŞAMAN* bilir. Bu özellikler esas olarak onda genetik olarak bulunmaktadır. İyi ruhların insanlardaki faydalı ve olumlu tesirlerini, kötü ruhların ise zararlı etkilerini ancak şaman bilir. O olumlu etkilerin insanda devamını sağlamaya çalışırken, kötü ruhların etkisini de yöktemeye çalışır. Buna yalnız onun gücü yeter.

Şaman, bu sonucu; düzenlediğı ayinlerde ruhlar ile temasa geçerek onları hoşnut ve razı ederek elde etmeğı çalışır.

ŞAMAN KELİMESİNİN KÖKENİ (ETİMOLOJİSİ)

Şaman kelimesi bazı Asya halkları arasında, "*büyücü, sihirbaz*" anlamında kullanılmaktadır. Bu sözü Mancu ve Tunguz halkları bu anlamda kullanılmaktadır. Tunguzca *Şaman, Saman*; Mancu dilinde ise *Sama*'dır. Büyük olasılıkla bu dilden Rusça'ya, Rusça'dan da bilim terminolojisine *Şaman* olarak geçmiştir.

Avrupa seyyahlarının bu kaynaklardan duyduğu şaman kavramı sonradan tüm Sibiry sihirbazlarına verilen genel bir kavrama dönüşmüştür. Bu kavram ilk defa, XVII. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. Ishland ile seyahat arkadaşı A. Brand'ın izlenimlerinin anlatıldığı yazılarda görülmektedir.

Avrupa'da yazılmış olan bir çok eserde kullanılan Şaman kelimesi'nin Tunguz sihirbazları kastedilerek yazılmış olduğu varsayılmaktadır.

Kelimenin kökenine ait bugüne dek yapılan araştırmalarda farklı düşünceler oluşmuştur. Bazıları kelimenin aslı Mançuca veya Moğolca derken bazıları ise, Sanskritçe olduğunu savunmuştur. Türkistan'da yaptığı araştırmaları ile tanınan *Banzarov*'a göre; "*Şaman*" kelimesi Mançuca "*Saman*"dan gelmektedir. Bu kelimenin kökünü teşkil eden "*Sam*" kelimesinin Mançuca ve Moğolca bazı kelimelerde bulunduğu ifade etmektedir. Gene bu tezi benimseyen araştırmacı *Nioradze*'de; bu kelimenin bir coşkunluk halini, hareketli heyecanlı bir vaziyeti ifade ettiğini belirttikten sonra; ŞAMAN veya SAMAN'ın "*coşmuş, durmadan oynayan bir oraya bir buraya sıçrayan kişi*" anlamına geldiğini ifade ediyor.

Kelimenin etimolojisinin Sanskritçe'ye dayandığını iddia eden araştırmacılardan; F. Schlegel, K. Donner ve N. Poppe ise; Şaman kelimesini "*dilenci rahip, budist derviş*" anlamına gelen Sanskritçe *sramana* veya *çramana* Pali dilinde *samana* kavramı ile izah etmektedirler.

Şirokogorov, Tunguz'lardaki şamanlığın Budizm'in etkisi ile oluştuğunu iddia ederken, Laufer ise, Şaman ve saman kelimesinin Budizm'den alındığını kabul etmez. Ruben ise, Hint kaynaklarına dayanarak Şamanizm'in Aryalılardan önce Orta Asya'dan gelen kültür dalgaları ile Hindistan'a gelmiş olduğunu yazmıştır. Ohlmarks, Şaman kelimesinin Sanskritçe'den kaynaklandığı şeklinde ileri sürülen savın doğru olmadığını, Budizm'de Şamanlığa ait unsurların bulunduğunu ifade etmiştir.

Şaman sözcüğünün Therca'da "Samane", Çince'de "Sa-men", Sogdca'da "Şmnr" olarak şamancaya isabet ettiği iddia edildiği gibi buna karşı çıkan araştırmacılar da olmuştur. Farsça'da Firdevsi'nin Şehnamesi'nde Budist rahip manasında "Semen" veya "Saman" kelimesinin bulunduğu da belirtilmiştir.

Şamanların çok eski bir tarihi olduğunu ifade eden araştırmacı Banzarov; Orta Asya'da onların varlığının ilk defa VI. yüzyıl Çin kaynaklarında geçtiğini yazıyor. Mançurya'da Cücen dilinde "büyücü" anlamına gelen "şan-man" kelimesinin XII. yüzyıldan beri kullanıldığını belirtmiştir.

Türk kavimlerinin ise şamanlarına genellikle "kam" adını verdiklerini araştırmalardan öğreniyoruz. Araştırmacı Radloff; Moğollar, Bur-yatlar ve Kalmuk Türk boylarının erkek şamanlarına bö, böge, Yakutlar'ın oyun, Çuvaşlar'ın yum, Kırgız-Kazaklar'ın bakşı, baksı, bahşı dediğini, Yakutlar'ın ve Altaylar'ın ise kadın şamanlarına Mogul-Udugan terimini kullandıklarını belirtiyor.

Kam ise, "kahin", "tabip", "filozof", "alim" anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçe metinlerde, "sihirbaz" ve "rahip" anlamlarında kullanıldığıda olmuştur. Kam kelimesi *Divan-ı lügat-i Türk'te*; "Çeşitli hastalıkları tedavi etmek için tabibin yanında Kam da yer alır. Tabip hastalığı ilaç ile (ot) tedavi eder, Kam ise, hastayı kendi usulüne göre daha çok ruhi yollardan, efsun ve sihirle iyileştirmeye çalışır" denmektedir.

Besim Atalay'ın yayına hazırladığı *Divan-Lügat-ı Türk'ün* 1941 baskısında ise; "kahin" anlamına gelen Kam'ın başlıca vazifesinin efsun yapmak, falcılık yapmak gibi işler olduğu yazılmaktadır.

NASIL ŞAMAN OLUNUR

Kuzey Asya, Orta Asya, Doğu Asya ile Kuzey ve Güney Amerika ve Eskimoların yaşadığı bölgeler Şamanizm'in başlıca yayıldığı bölgelerdir.

Şamanizm ile ilgili çalışmaları ile bilinen A. Ohlmarks, Şamanizm'i kutup bölgesine özgü bir özellik olarak görmektedir. Kutup bölgelerinin tipik coğrafi özellikleri olması; karanlık kış günleri, aydınlık yaz geceleri, sessizlik, arazinin monotonluğu, şiddetli soğuk, yerleşimin seyrekliği, tek yanlı ve yetersiz beslenme, sık sık yaşanan kış gibi yaşam koşullarının insanda şartlara karşı isterik tepkiler meydana getirdiğini ifade etmektedir.

Fakat Şamanizm'in yaygın olduğu bölgeler düşünüldüğünde Şamanizm olgusu sadece kutup bölgelerinin tipik özellikleri ile açıklanamaz gibi görülüyor. Kuzey kutbunda görüldüğü gibi değişik şekillerde Orta Asya, Orta ve Yakın Doğu ile yeryüzünün çeşitli bölgelerinde Şamanizm'e değişik biçimlerde rastlamak olasıdır.

ŞAMANİZM, trans durumuna geçebilme yeteneğine sahip kimse-lerin, doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerini toplum yararına kullanmaları amacına yönelik olarak yapılan dinsel törenlerdir. Şamanizm, çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren dinsel-büyüsel inanç ve teknik oluşumdur.

Şaman'ın en temel özelliği ruhlarla temas sağlayabilme yeteneğidir. Bunu da o toplumdaki herkes yapamaz. Bunu ancak belirli kabiliyete sahip ve kendine özgü özelliği olan kişiler yapabilir. Bu nedenle belli bir eğitim gören herkes şaman olamaz. Şamanlık genetik özelliğe sahip kişilerin kaçınılmaz kaderidir.

Altay Türklerine göre Şamanlık, genetik olarak gelen ve çocukluk çağında sara nöbetleri ile kendini gösteren bir hastalıktır. Bir kimse-nin şaman olup olamayacağı çocukluk çağında gösterdiği birtakım ruhsal belirtilerden anlaşılmaktadır.

Araştırmacı Radloff'a göre: "Şaman adayı önce kendinde yoğun bir yorgunluk hisseder. Vücudu kasılıp titrer, esnemeler olur. Göğsü daralır, bir takım sesler çıkarak ağırlar. Sonra birdenbire sıçrayıp ayağa kalkar deli gibi dönmeye başlar.

Sonra ağzından köpükler saçarak yere yıkılır. Vücudu hissizleşir. Bu durum bir süre devam eder. Sonra günün birinde şaman adayı davulunu alıp çalmaya başlar. Artık sakinleşip kendine gelmiştir. Bu durumları gö-rüpte şaman olmaktan kaçınan kimse sonunda ya delirir yada ölür".

Nioradze ise, şamanlık için gerekli belirtilerin çocukluktan ergenli-ğe geçiş sırasında kendini gösterdiğinden sözediyor ve şöyle anlatı-yor: "Cin, peri, dev görme, baş dönmeleri, bayılmalar, gelecekte haber ver-me yeteneği gibi özellikler gösteren şaman olacak kişiler şaman olana dek ruhsal ve bedensel acılar içinde kıvranırlar. Çoğu zaman yemeden içmeden kesilirler. İnsanlar arasına katılmazlar. Sinirli ve streslidirler. Evlerinden ormanlara ve kırlara kaçarak, karlar üstünde yatarlar. Tek başlarına yaşa-dıkları yerlerde ruhlarla ve cinlerle konuşurlar."

Şçukin; Yakut'larda şaman olacak kişiye nöbetlerin daha şiddetli geldiğini, bu ruh hali ile kendini ateşe suya atmak istediğini yazıyor. Bu belirtiler gösteren kişinin şaman olacağına karar verilir ve ancak şamanlığa başlarsa bu durumdan kurtulabileceği belirtiliyor.

Yakut'larda bu duruma şaman hastalığı denen "menerik" adı veri-lir. Şamanlığı terkedenlerde bu durumun yeniden başladığı izlenir.

Kam'ların (Şaman) genellikle zeki, hayalperest ve şair karakterli kişiler olduğu kabul edilir. Ayın esnasında vecd halinde kendinden geçip, gök ve yeraltı dünyasında gördüğü varlıkları, ilginç olayları anlatan şaman ayıldıktan sonra hiçbir şeyi hatırlamaz. Transa geçti-ğinde tarihten, gelecekte haber veren bir boz atın sırtından göklere uçan kudretli şamanlardan bahsedilir.

Radloff'a göre; Şaman özelliği olan gücü ve bilgiyi atalarından alır. Atalarındaki kudretin süduru ile davulu idare etmeyi, dualar okuma-yı, ruhları çağırma ve onların yardımı ile kendi ruhunu bedeninden ayırarak aydınlık ve karanlık alemine göndermeyi öğrenir. Yani şamanın nesilden nesile taşınan örf, adet gibi özellikleri mensup ol-duğu soyun oymağın ruhsal özelliklerini iyi bilmesi gerektirir.

Anohin'e göre; ölmüş şamanların ruhları "temiz-iyi ruh" olarak yeraltı aleminden ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Bu nedenle hemen hemen her ailenin önceden şamanlık yapmış olan ve cemaatına yardım etmek isteyen ecdadı vardır. İşte bu akraba ruhları Şaman'ın en büyük yardımcısıdır. Önündeki engelleri bu ruhlar yardımı ile çözer: Onlar canlı birer kuvvet olarak şamana yardımcı olurlar. Düşmanlar ile şamanla birlikte savaşırlar.

Genç şaman, değişik ayinlere ait bilgileri oymağın tecrübeli ihtiyarlarından ve kudretli bir şamandan ders alarak öğrenir. Ondan sonra, çeşitli ayinleri nasıl yapacağını okunacak dua ve efsunları öğrenerek görünmez kuvvetlerle ilişki kurar.

Yakutlar'da yaşlı şaman, genç şamanı yüksek bir dağın başına götürerek ona şaman elbisesi giydirir. Eline bir davul ile atkı sarılı bir söğüt dalı verilir. Adayın sağında 9 erkek, solunda 9 kız çocuk yer alır. Şaman adayını yetiştiren hoca da merasim elbisesini giymiş olarak adayın arkasında durur ve bazı dualar okur. Genç şaman okunan yemin duasını tekrarlayarak; yoksullara, düşkünlere yardım edeceğine, yüksek dağların zirvelerinde yaşayan ruhlara saygı gösterip hizmet edeceğine söz verir.

Bu ruhların en büyüğü olarak *Sustuganah ulu Toyun* olduğu kabul edilir. Bu ruhun çok geniş bir ailesi olduğu kabul edilir. Bunların bir kısmı insanlara kötülük, hastalık getiren çoğu dişi olan ruhlardır. Her ruha sunulacak kurban hayvan başka çeşit ve renkte olur. Kimine; siyah aygır, kızıl, alaca at, kimine siyah inek kimine alnı kara benekli ak inek v.s. kurban edilir.

Ayrıca; şamanlığın genetik olup babadan oğula ve seyrek olarak da babadan kıza geçtiğine inanılır. Hatta soyun babadan evlada değil, akrabadan akrabaya geçtiği de gözlenmiştir.

Şaman olma yaşı genel olarak 6 ile 30 yaş arasındır. Ama esas olarak 20 yaşta şaman olmak isteyenler çoğunluğu oluştururlar. Şaman olma yaşının daha çok cinsel olgunlaşma dönemine rastladığı söylenir. Olağandışı durumlarda daha büyük yaşlarda da görülebilir.

Bayat'larda şaman adayı törenden önce bağlı bulunduğu oymağı komşularından birisi ile birlikte dolaşır ve sadaka (lokma) toplar. Tören için gelen halk bir ormanda toplanır. Törende davul yerine kayın ağacının gövdesinden oyularak yapılan iki asa çıkarılır. Tören yerinde ateş yakılır. Yaşlılar toplulukta yeraldıktan sonra bunlardan bir tanesi şaman adayının atası olur. İkisi duaları birlikte okurlar. Tören 9 gün sürer. Kurban olarak koyun ve tay kesilir etleri pişirilerek yenir. Genç kızlarla erkekler dans ederler. Dokuzuncu gün bir keçe üstüne oturtulan şaman adayının keçesi havaya kaldırılarak şaman töreni sonuçlanmış olur ve aday kişi de şaman ilan edilir.

Altaylar'da ise şamanlar ikiye ayrılır. Birincilere; ak şaman, ikinci-

lere ise, kara şamanlar denir. Ak şamanlar gökyüzüne ve aydınlık alemin tanrısı Ülgen'e şamanlık ederler. Kara şamanlar ise, yeraltındaki kötü ruhların temsilcisi tanrı Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar için tören yaparlar. Bu iki şamanın giysileride birbirinden farklıdır. Ak şamanlar sade ve gösterişsiz giysiler giyerken, kara şamanlar karamsar ve mistik bir görünüm ifade ederler. Kara şamanların sayısı ak şamanlardan daha azdır.

Buryat şamanlarının da ikiye ayrıldığı görülüyor. Ak şaman iyi tanrılara tapar, onların aracılığı ile insanlara iyilik yapar. Kara şaman ise kötü ruhlarla tapar onlara kurban adak keserek insanlara kötülük yapmaya çalışır. Buryatlarda ak şamanların elbisesi beyaz, kara şamanların ise mavi renktir. Ak şaman vefat edince cesedi yakılır, külleri beyaz renkli kumaştan yapılmış torbaya konulur ve saklanır. Kara şamanın külleri ise siyah kumaştan yapılmış bir torbaya konur.

Sonuçta yöresel farklılıklara karşın her şaman adayı aynı zamanda belli bir eğitimden geçmek zorundadır. Genellikle her şaman adayı yöresel değişikliklere karşın bir ustanın yanında eğitim görür. Şamanizmin babadan oğula geçtiği yerlerde de aday, usta bir şamanın yanında eğitim görür. Her isteyen şaman olamaz. Şaman olma belirtilerinin genetik olduğu kabul edilmektedir. Bu belirtilerin bulunduğu varsayılan adaylar şaman olabilmek için teorik ve pratik bir çok şey öğrenmek durumundadırlar. Bu öğrenme süreci genellikle yaşlı bir şamanın yanında uzun süre kalarak ondan meslek sırlarını, trans durumuna geçme yollarını duaları, ilahileri, büyü formüllerini v.b. öğrenme şeklinde gerçekleşmektedir.

Örneğin, Altaylılar şaman olmak için ön belirtileri gösteren ve şaman olmak isteyen kişiyi önce vazgeçirmeye çalışırlar. Fakat aday şaman olmakta direnirse o zaman onu eğitmek için yaşlı bir bilge şamanın yanına verilir. Usta şaman onun şaman olması için gerekli her türlü bilgi ve özellik ile donatmaya çalışır. Hazır olduğuna yettiğine kanaat getirince adayın yakınlarında bulunduğu bir törenle eline şaman olduğunu gösteren asası verilir ve şaman olması resmleşmiş olur. Öğretim ve eğitim süreleri yörelere göre değişiktir. Bu üyesi bulunduğu toplumun gelenekleri, şaman adayının ve ustasının yeteneği v.b. gibi nedenlere bağlıdır. Bu süre ortalama 3-5 yıldır. Hatta zaman zaman bu eğitim süresinin 10 yılı bulduğu da olur.

Şaman adayı hocasından, cinlerin çeşitlerini, dillerini, transa geçme yeteneğini, düşman büyülerini uzaklaştırma tekniklerini, davulun ve diğer törenlerde kullanılan rituel araçların kullanımını v.s. öğrenir. Törenle şamanlığı onaylanan adaya verilen en önemli iki araç şaman davulu ve şaman giysisidir. Hoca çırağına her şeyi öğretir. Ama onun asıl ustası kendisinde varlığına inanılan koruyucu cinidir.

ÖLÜP DİRİLME

Şaman hastalığı adı da verilen "mistik parçalanma" ise Şamanizm'de "ölme dirilme" şeklinde olmaktadır. Şaman adaylarının öğrenimleri sırasında olan transa geçme (kendini kaybetme) olarak görülen olgu mistik bir karakterde olup çoğu ilkel toplumlarda görülen geleneksel ve dinsel törenlerdir.

Bu ruh halini bir araştırmacı şöyle anlatıyor: "Şaman adayı üç, dört yıl ruhsal bir hastalığa yakalanır. Bu sırada aday bir yerde yatar ve bedeni parça parça kesilir. Kesilen vücut parçaları ve akan kan tıpkı kurban eti ve kanı gibi hastalık ve ölüm hallerine uğurlu geleceğine inanılır. Bedenin kesilişi sırasında ise şaman hiç kıpırdamaz. Sanki kesilen beden onun değilmiş gibi davranır".

A. Fridrich - C. Budruss'un Sibirya'da Şaman Hikayeleri adlı eserlerinde konu ile ilgili şu örneğe de yer verilmektedir: "Metrane adlı bir kadın şaman şöyle anlatıyor; önce başımı kesip çadırın kereveti üstüne koydular. Sonra kemik sırasına göre, bedenimi parçalara ayırdılar. Kesip ayırdıkları her et parçasını dokuz kazık üstüne gerdiler. Arkasından hepsi biraraya gelip etleri yemeğe başladılar. Derken danalara hastalık getiren cüce bir cin ahırın orta direğinden çıktı ve öteki cinlerin yediklerinden arta kalan kemikleri toplayarak az önce soyulmuş taze kayın ağacı kovuklarının üstüne koydu. Bundan sonra canım yeniden bedenimin içine girdi. Bende ayağa kalktım."

Bu "ölüp dirilme" motifi yaşanırken şaman adayı baygınlığa benzer bir durumda تنها bir yerde yatmakta ve çevresinde olup biteni, daha doğrusu doğaüstü yaratıkların kendi vücudunda gerçekleştirdikleri operasyonu gözlemlemektedir. Bu olay kimi zaman hayvanlarla ilişkili olarakta görülmektedir. Örneğin; şaman adayı transa geçince denizden çıkan bir deniz hayvanı tarafından yenip yutulmakta, ardından sadece iskelet kemikleri kalabilmektedir. Ama sonra şaman adayı yeniden uykudan uyanıp eski haline dönebilmektedir.

Bu durum; Anadolu'da şamanizmin izi olarak, Anadolu evliyalarnın, erenlerinin kurbanlık hayvanlar ile ilişkisinde benzer şekilde, menkıbelerde sık sık rastlanmaktadır.

ŞAMAN'IN GİYSİSİ

Şamanlar dinsel törenlerde kendilerine özgü bir giysi giyerler. Kuzey Asya'da şaman giysisi bir kült aracı gibi kullanılmaktadır. Giysilerin üstünde çeşitli şekiller ve resimler bulunur. Bu şekillerin önemi inanılır. Örneğin, şaman giysisinin üstünde kuş resmi varsa şamanın kuş yardımı ile öte dünyaya ulaşabileceğine inanılmaktadır.

Giysilerdeki bu resimlerin kökeni hakkında değişik görüşler bulu-

nuyor. Kimi araştırmacılar bu şekilleri totemizme bağlarken, kimileri de bu giysilerin bir zamanlar insanları korkutmak amacıyla maske olarak kullanıldığını, zamanla giysiye dönüştüğünü ifade etmektedirler.

Şaman giysisi kutsaldır. Birtakım yasakları vardır. Bu bakımdan herkesin ulaşabildiği, elaltında sayılan yerlerde bulunmaz. Çadırın veya kulübenin özel bir yerinde muhafaza edilir. Şamanlarda giysi, davul ve cin figürleri çocuk ve kadınlar el sürmesin diye özenle korunmaktadır. Aksi halde bunların sihirlerinin, güç ve kudret veren özelliklerinin kaybolacağına inanılır.

Şaman ölünce veya yaşlılık, hastalık nedeni ile şamanlığı bırakınca, giysisi, davulu, diğer kült araçları ya ölü ile birlikte mezara konur veya ormandaki bir ağacın üstüne asılarak terkedilir.

Şaman giysilerindeki resimler genellikle bilinen hayvanları sembolize etmektedir. Bunlar yaşayan hayvan olduğu gibi masal, mitoloji hayvanı da olabilir ve şamanın koruyucu hayvanı olarak kabul edilir. Bu hayvanlar kuş, ren geyiği, ayı olabilmektedir. Giysi hangi hayvanı sembolize ediyorsa giysi üstüne o hayvanın tüyleri, boynuzları, kemikleri v.s. takı olarak takılır. Örneğin; Karyaklarda, Çukçilerde, Samoyetlerde şaman giysileri sade iken, Tunguzlarda şaman giysisinde; hırka göğüslük, başörtü, eldiven v.s. gibi kısımlar bulunur ve daha süslüdür.

Sibirya'da şamanlar törenlerde özel bir elbise giyerler. Fakat Şamanizme inanan çoğu toplumlarda takım halinde şaman giysisine rastlanmıyor. Birçok yerde şaman günlük giysisi ile ibadet yapar. Altay Türklerinde şaman sadece bir davul ile şamanlık yaparmış. Törenlere elde davul ile gidermiş. Giysiler zamanla sadeleşmiş ve normal giysiye dönüşmüştür.

Ayin sırasında mutlaka farklı bir giysi giymesi şart olan halklarda da bu kural zayıflamıştır. Cübbe ve başlık en uzun korunan giysiler arasındadır.

Araştırmacı *Anohin*; Altaylılar'daki cübbenin sonradan başka halklardan alındığına inanmaktadır. Ona göre; Ülgen ile dağ ve yer ruhlarının aralarında olduğu iyi ruhlara ayin yapanlar şaman cübbesini giymezler. Ama yeraltındaki Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar için yapılan ayinlerde cübbe giymek şarttır. Şaman bu cübbeyi kendi isteğine bağlı olarak değil, ruhların istediği şekilde yapmak zorundadır.

Şaman elbisesi şu parçalardan oluşmaktadır: 1) Cübbe veya hırka-ya benzeyen bir üstlük, 2) Serpuş, 3) Göğüslük, 4) Eldiven, 5) Yüksek ökçeli ayakkabı.

Altaylıların bir kısmında şaman elbisesinin bütünü kuş veya başka bir hayvanı temsil etmektedir. Elbise üstünde ise puhu kuşu tüyleri, katır boncuğu, madeni boncuk, dizi dizi boncuklar v.s. bulunur. Bugün nerede ise sadece cübbesi ile başlığı gelenekte kalan şaman (kam) elbiseyi giyince bir puhu kuşunu andırmaktadır.

Altaylılarda şamanın giysisinde bundan başka şu özellikler görülür: Şaman ruhları kovmak için elbisesine, kollara, sırta küçük zil ve çingiraklar takar. Cübbenin kollarının alt kısmına 5'i solda 4'ü sağda bakır çingiraklar asılıdır. Cübbenin arka kısmında iki, üç dizi halinde sıralanmış 20 veya 70 çingirak bulunur. Çıkan metalik seslerin ruhları ürküttüğü düşünülür. Çingirakların üst sırasında ise 9 küçük yay bulunur. Bunlar da kötü ruhlara karşı silah vazifesi görürler. Ayrıca sırta serpiştirilmiş yıldızları temsil eden madeni parçacıklar vardır. Bu kısımda sıra sıra dizili katır boncuklarının kötü ruhları uzaklaştıracağına inanılır. Cübbenin omuz kısmında ise, güneş ile ayı temsil eden iki büyük madeni levha göze çarpar. Cübbenin omuz başı ile dirsek ve bilek hizasına gelen yerlere vaşak kürkü dikilir. Cübbede mitolojik birtakım şekiller de bulunur. Sırt kısmında yakanın altından dokuz bebek sarkar. Bunlar tanrı Ülgen'in kızlarını sembolize ederler.

Cübbenin bir yanında ise, "*yutpa*" adlı yeraltı canavarını temsil eden siyah kumaştan yapılmış bir şerit vardır. Sarkan şerit çatal kuyruklu, dört ayaklı, ağzı açık yılanı benzer. Şamanı kötü ruhlardan korur. Cübbenin diğer yanında ise "*arba*" adı verilen yeraltı tanrısı Erlik'in ülkesindeki denizde yaşadığına inanılan bir canavar resmi bulunur.

Cübbede bundan başka çeşitli ruhları temsil ettiklerine inanılan; sincap, ağaçkakan derisi ile bezden yapılmış kurbağa, ağaçkakan ve kartal tüyleri, kartal pençeleri, ayı ayakları v.s. bulunur. Omuzlarda 8 demet halinde bulunan tüyler dinsel tören sırasında şaman ile kurbanı gökyüzüne taşıyan kartal veya şahini sembolize eder.

Bir şaman cübbesi 60 esas parçadan oluşur. Diğer yardımcı parçalar ile bu sayı 600'ü bulmaktadır. Cübbeyi şamanın evinde kadınlar diker. Cübbe özel itina ve temizlik anlayışı içinde dikilir. Şaman bu cübbeyi büyük bir kalabalık önünde yapılan tören ile giyer. Ruhlar bu törende cübbe üstünde bazı değişiklik isterlerse bu değişiklikler derhal yerine getirilir. Erkek şamanların cübbesi ile kadın şamanların cübbesi arasında fazla bir fark yoktur. Kadınlarınki genellikle biraz daha süslüdür. Şamanın belinde kırmızı renkli bir kuşak bulunur. Cübbenin maliyeti oldukça pahalıdır. Fakir şamanlar bu cübbeyi elde etmede zorluk çekerler.

Şamanın başlığı iki çeşittir. Biri cübbe ile diğeri günlük giysi ile giyilebilir. Cübbe ile giyileni biraz daha süslüdür, buna "kuş pörük" de denilir. Bazı araştırmacılara göre, şaman giysisi kötü ruhlara karşı onu bir maske gibi korur. Örneğin bazı yörelerde şamanın puhu kuşu kılığına girmesi, bu kuşun kötü ruhları kaçıracağına inanıldığından dır. Sibiry'a da şamanın boynuz takması da aynı amaca yönelik bir uygulamadır.

ŞAMAN DAVULU

Yeryüzündeki din adamlarının özel giysi taşıması çok eski çağlara dayanır. Şamanizmin din adamları olan şamanların da kendine mahsus giysileri olduğu biliniyor. Üstelik bu giysilerin ayin sırasında ne denli önemli olduğunu da daha önce ifade etmeye çalıştım. Cübbesiz şamanların kötü ruhlar karşısında etkisiz kaldığına inanıldığı için her şaman ne edip edip pahalıyada mâlolsa kendisine bir cübbe mutlaka yapar. Şamanlar için giysiden sonra en önemli parça ise "*şaman davulu*"dur.

Şaman, cübbesini olduğu gibi davulunu da kendi isteğine uygun olarak değil, hizmetinde bulunduğu ruhun istemleri doğrultusunda yaptırır. Giysi ve davulun özellikleri, biçimi ve diğer teferruatı kendi ruhu tarafından tanımlanır. Ruhun istemlerinden en küçük bir parça dahi eksik olursa, giysi ve davul ayin yapmada kullanılamaz.

Dinsel tören yapmak için gerekli olan nesnelerden biri de davuldur. Davulun şaman ayinlerinde çok eski zamanlardan beri kullanıldığı varsayılır. Çin kaynaklarına göre; Eski Yenisey Kırgızları'nın şaman ayinlerinde saz çaldıklarını XI. yüzyıl tarihçilerinden *Gardizi* yazmaktadır. Bugünkü Kırgız Kazak Baksıları ayinlerinde kopuz kullanırlarmış. Eski Oğuzlar'da İslam'dan sonra şamanizm geleneğini sürdüren ozanlar ayinlerinde kopuzu kullanmışlardır. Kopuzu kutsal saymışlardır. Hatta kopuz üstüne yemin ettiklerini, dua ettiklerini, kutsadıklarını Dede Korkut'un her hikayesinde görmek olasıdır.

Şaman davulunun şaman giysisine göre daha eski olduğu varsayılır. Şaman giysisinin artık görülmediği yerlerde bile şaman davulu halen kullanılmaktadır. Şaman ayinlerinde davulun yadsınmaz bir önemi bulunuyor. Şaman davulu çoğunlukla tahta bir kasnağa geçirilmiş bir deriden oluşmaktadır. Davulun bir yüzü deri ile kaplıyken diğer yüzü boştur.

Şaman giysisi nasilki doğaüstü varlıkların, koruyucu cinslerin v.s. görünür temsilcisiyse, şaman davulu da doğaüstü güçlerin, cinlerin bulunduğu canlı bir nesne gibidir.

Bazı bölgelerde şamanlar, yeraltına yada gökyüzüne yaptıkları yolculuklarda bincek hayvanı gibi davullarına binerek yolculuklarını yapmaktadırlar. Bu tasarıma göre, davul derisinin üstünde birtakım kozmik resimler çizilmektedir. Bu resimlerin dinsel ve büyüsel anlamları da vardır. Örneğin; davul üstündeki ağaç motifi, "*dünya ağacı*"nı; merdiven, gökyüzüne tırmanmada kolaylık sağlamayı; atlar, uzun mesafeleri almada yardımcı olmayı v.s. sembolize etmektedirler.

Şamanın ayin sırasında elinde bulundurduğu önemli araçlardan birisi de davuldur. Davul tokmakları da hem davul çalmada hem de falcılıkta kullanılır.

Cübbe gibi davulda şamanın şamanlığa başlamasından hemen sonra ata ruhlarının verdiği ilhama göre yapılır. Erkek ve kadın şamanların davulları arasında bir fark yoktur. Fakat çocuk şamanların davulları daha küçüktür. Davulun ağacı kayın veya sedir ağacından yapılır. Bu ağacın temiz, zedelenmemiş üstelik meskün yerlerden uzakta elde edilmesi gerekiyor. Ona hiçbir insan elinin değmemiş ve hiçbir hayvanın yaklaşmamış olmasına dikkat edilir. Davulun derisi ise, dağ keçisi veya geyik derisinden yapılır. Seyrekte olsa davul derisinin tay derisinden yapıldığı da görülmüştür.

Davul, ustaları tarafından yapılır. Şaman yeni davula dualar okuyarak, ardıc ağacı tütsüsüne tutar, üstüne kırmızı serper. Davul şamanlarda sadece dinsel törenlerde kullanılır. Davulun derisi herhangi bir nedenle hasar görürse yenilenir. Eski deri ise ormanda bir ağaca asılır. Ama şaman ölürse davulu da kırılır ve mezarının başına asılır. Her şamanın hayatta biri yedek olmak üzere iki davulu bulunur. Şamanların hayatları boyunca kullandıkları davul sayısı 3-9 arasında değişir.

Şorlarda davulun yapılması şöyle olur: Yeni şaman ile birlikte oymağın halkı topluca ormana gider. Burada, şaman dualar okuyarak ayine başlar. Gökemli bir dinsel tören yapılır. Davulun tüm malzemeleri üç gün boyunca temin edilip biraraya getirilir. Arkasından üstüne resimler, şekiller v.s. çizilir.

Genç şaman davulu koruyucu ruhu olan Mustag'a (Buzdağ) takdim eder. O da oğullarına gösterir. Oğulları ise Mustag'ın civarındaki diğer yüksek dağlardır. Davul gözden geçirilir ve bununla ne kadar süre tören yapılacağını tesbit ederler.

Daha sonra, şamanın davulu tanrı Ülgen'in annesi veya karısı (başka bir rivayete göre) Tazı Kan'a (Pazlak Han) sunar. Üç gün sonrada büyük bir törenle davul tanrı Erlik'e sunulur. Kurban olarak ona içki sunulur. Böylece yeraltı aleminin tanrısı da davulu muayene edip bununla kaç yıl şamanlık yapacağını ve kaç kurban sunulacağını bildirir.

Bundan sonra tesbit edilen müddet dolunca çoğu zaman gerçekten, ya şaman ölür veya dağlarda istemte kaybolup gidermiş.

Davulun bulunduğu evde biri ölürse, davulun tanrı Erlik'in elçisi Aldaç'ın yardımı ile kirlendiğine ve gücünü kudretini kaybettiğine inanılır. Böyle olunca davulların derisi derhal değiştirilir. Böylece davulla beraber bütün şaman aksesuarı (manyak, yalama, bayrı, yayık, muhafaza edilen torba) kirlenir. Tedbirli ev sahipleri ve şamanlar hastanın öleceği anlaşıncı şamana ait eşyaları evden çıkarırlar.

Bazı yörelerde davul şamanın ölümünden sonra ormanda parçalayıp bir ağaca asılır. Şamanın ölüsü de bu ağacın altına gömülür. Şamanın cenazesi defnedilirken özel bir tören yapılmaz. İlahi okunmaz. Şamanların mezarları obadan ve yollardan uzak hayvan sürülerinin

yaklaşamayacağı tepelerde bulunur. Eğer ölen şamanın vasiyeti varsa akrabaları yeni bir davul yaptırıp evine asabilir. Eski geleneklere göre şamanların evinde iki davul bulunurmuş bunlardan biri dinsel törenlerde kullanılmış diğeri ise evde saklanmış.

Bazı yerlerde şamanlar davul yerine "yölgö" denilen (küçük yay) alet kullanırlar. "Yölgö" ile ayin yapmak için de koruyucu ruhların izninin alınmış olması gerekiyor. Birçok ayinde sadece "yölgö" kullanan şamanlarda var. Bunlar daha çok kendi akrabalarının dini törenlerinde kullanırlar.

Bazı halklarda davulun iç kısmında da simgesel işaretler yeralır. Davulun üstüne şamanın emrinde bulunan ruh sayısı kadar çingırak takılması gibi...

Davulun derisinde bulunan resimlerde; dünyadaki ve gökyüzündeki bazı efsanelerle ilgili semboller yeralmaktadır. Ay ve güneş resmi gökkuşağı, fecir ve şafak temsilleri, yıldızlar, tanrı Ülgen'in kızlarını temsil eden resimler kuş, geyik, ağaç v.s. şekiller de davulun derisinde yeralmaktadır. Ayin sırasında şamanın yardımcı ruhlarını davulun iç kısmına topladığına inanılır.

DAVULUN TOKMAĞI

Şaman davulunun tokmağı da tıpkı şaman cübbesi ve davulu gibi özel öneme sahiptir ve özel tören ile hazırlanır. Yakutlarda davulun tokmağına *bulaayah*, Altaylarda *orbu* adı da verilir. Tokmak kayın ağacından yahut geyik boynuzundan yapılır. Davula vurulan kısım (tokmak) sesin boğuk çıkmasını sağlamak için samur veya tavşan ayağı derisi ile kaplanır. Bazı halklarda tokmak yerine doğrudan tavşan ayağı kullanıldığı da olur. Tokmağın yüzüne süs olarak halka (3-9 adet) takılır.

Şaman, davulu adeta kamçıladığı için tokmağa kamçı da denir. Şorlarda tokmak uzun saplı bir kaşığa benzemektedir. Buna beyaz renkli erkek bir tavşanın derisinin geçirildiği de olur. Buylarda tokmak bazı törenlerde ve ayinlerde davul yerine de kullanılır. Şamanizmde davulun ruhlar alemine giden şamana eşlik ettiğine inanılır. Yakut efsanelerinde davul "şamanın atı" diye isimlendirilir. Derisi geyik veya maraldan yapılan yerlerde davula maral veya geyik adı verildiği de olmuştur. Efsanelerde şamanın, davulu üstünde yedi kat gökte uçtuğu anlatılır. Şamanın giysisinin kötü ruhları uzaklaştırdığı gibi davulunda sesi ile kötü ruhları korkutmaya yaradığına inanılır.

Bazı yerlerde şamanlar davul yerine yay kullanmışlardır. Kırgız şamanlarının da davul yerine Kobus (Kopuz) kullandığı bilinir. Ayrıca dört köşe bir tahta parçası ile zil ve çingıraklar takılı asanın ayin sırasında kullanıldığı biliniyor. Şaman bir müddet çalıp söyledikten

sonra coşku ile asasını sallayarak oynamaya başlarmış. İki şaman ayını anda şamanlık yaptığı zaman biri çalar diğeri asası ile oynamış. Davulu bulunmayan şaman dinsel tören sırasında asa kullanırmış.

Davul dünyada şamanın taşıtı görevini görür. Davul karada at, tokmak, kamçıdır. Sularda ise kayık, tokmak küreklerdir. Göklere çıkırlıkende binilecek kuş olduğuna inanılır.

Davulun derisi yırtılırsa bir tür tutkal ile yapıştırılır. Davul üstüne bir nedenle ateş düşer ve yanarsa, bu fena alamettir. En küçük bir deri bile olsa çıkarılıp yeni deri konur. Eski deri ormana götürülür.

Doğu Türkistan şamanlarının Altay şamanlarının davulu yerine def ve dombak kullandığı söylenir. Ayın sırasında ise; def şamanın arkadaşı tarafından çalınırken, dombak şaman tarafından çalınır. Bazı şamanlar ise, ravap (rûbab) denilen üç telli bir bağlama ile ayin yaparlarmış.

YARDIMCI RUHLAR

Şamanizm'de en önemli olgu ayin sırasında şamanın amacına ulaşmak için ona yardımcı olan ruhların gücü ve desteğidir. Şaman, yapmak istediği iş için yardımcı ruhlarını ne kadar başarılı seferber edebilirse işini o derece başarmış olur. Şamanizmde bu yardımcı ruhlar önemli unsurlardır. En güçlü şaman demek; en güçlü yardımcı ruhlarla sahip olan şaman demektir. Şamanın büyüklüğü, gücü, kudreti yardımcı ruhlarının çokluğu ve gücü kudreti ile doğru orantılıdır.

Yardımcı ruhun şamana yardımı değişik şekillerde yorumlanır. Bazan yardımcı ruh, dinsel tören sırasında şamanın içine girerek onun şuuruna hakim olup kişiliğini değiştirebilirmiş. Bazı şamanların tören sırasında; kurt, boğa, ayı, karabatak şekline girip ruhen başka dünyalara gitmelerinin bu şekilde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Tek başına yaradılış özellikleri itibarıyla şamanın bunları başarması imkansızmış. Bu ancak yardımcı ruhların yardımı ile gerçekleşirmiş. Bu ruhlar ise ayı, kurt, geyik, kartal, baykuş v.s. gibi hayvan görünümünde karşımıza çıkmış.

Bunlardan başka, ölülerin, ailenin vefat etmiş büyüklerinin, ölmüş kudretli şamanların, ocak, orman, yer, su gibi yardımcı ruhların da şamana ayin sırasında yardımcı olduğu kabul edilir. Örneğin Altaylılarda ölmüş şamanların ruhları başta olmak üzere ölü ruhlarından oluşan yardımcı ve koruyucu ruhlar çoğaldıkça boy veya oymağın ölmüş olan cedlerinin en büyüğünün ruhunun bu ruhların başına geçeceğine inanılır. Bu ruh şamana yol gösterir güç ve kuvvet verir.

Kuş biçiminde düşünülen yardımcı ruhlar şamanın gökyüzüne yolculuğunda yardımcı olurken, kara bataklık kuşu da şamanın yeralında kötü ruhlarla yolculuğunda yardımcı olur.

Şamanın kudretli ve kuvvetli olanı, başkasına ait olan ruhlarında eline geçirebilendir. Büyük şamanların 10 civarında, küçük şamanlarında 2 civarında yardımcı ruhu olmuştur. Yakutlarda yardımcı ruhların başında olana "*ana hayvan*" (iye kıl) adı verilmiştir. Ölmüş şamana ait olan bu ruha "*emeget*" adı da verilir. Ana hayvan veya *emeget*'e şamanın eşi veya hayvanda oluşmuş şekli olarakta bakılır. Şaman ayın sırasında bu ruhlardan yardım görür. Onun hayatı bu ruhlarla sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Ana hayvan'ın (iye kıl) ölümü halinde şamanında hayatının sona erdiğine inanılır.

Ayinler şamanın tüm yardımcı ruhları geldikten sonra başlar. Bunlardan önce, küçük hareketli ama güçlü olmayan ruhlar çağrılır. Yakutlarda şaman önce kuş ruhlarını çağırır. İkinci aşamada daha güçlü, kudretli ruhlar gelir. Sonrada şamanın ruhunun eşi "*emeget*" i gelir.

Ayinlerin çeşitlerine göre yardımcı ruhların şamana karşı yardımları da değişir. Sıradan yapılan ayinlerde yardımcı ruhlar şamanı aydınlatmak ve gelecekte haber vererek yardımcı olurlar. Bu sırada yardımcı ruhlarla şaman arasında heyecanlı bir iletişim olur. Bu sırada ruh ya doğrudan şamanın yerine girer, onun sırlarına vakıf olarak toplumun karşısına çıkar veya yardımcı bir kişi olarak konuşur. Bazen şamanın iç sesi olarak karnından konuşarak yardımcı ruhun sesini verdiği de olur. Bazen de sessizce gelip şamana ilham verirler.

Araştırmacı Şirokogorov'un gözlemlerine göre; Tunguzlarda şaman kendi içine giren ruha göre yeni özellikler kazanır. Örneğin çevik bir ruh ihtiyar bir şamanı genç birisi gibi hareketli yapar. Eğer şamanın içine giren ruh ateşten etkilenmeyen cinsten ise, şaman kor haline gelmiş kömürün üstünde rahatça yürür. Kızgın demirleri tutar. Yanan ateşi ağzına sokar. Acı duymayan başka bir ruh yardımıyla ise, kendine hiç zarar vermeden keskin bir bıçağı vücudunun herhangi bir yerine saplayabilir.

Şamanların bu özellikleri ile ateş ile ilgili kerametlerinden söz eden Anadolu'daki Alevi dedelerine, Rıfai dervişlerine, Hint fakirlerine benzediklerini ifade etmek mümkün. Bazı şaman halklarda ise, hastalık getiren ruhu kovmak için şaman yardımcı ruhlarından faydalanarak bu işi gerçekleştirir. Bu durumlarda yardımcı ruhun hastalık getiren ruh ile mücalede edip onu kaçırmayı gerektiriyor.

HASTALARIN TEDAVİSİ

Şamanın genellikle kehanette bulunduğu, büyü ve efsun yaptığı, kurban kesmek gibi işler için gerekli olduğu şeklinde bir ön yargı vardır. Halbuki bu işleri şaman olmayan kişilerde yapar. Şaman ise bulunduğu toplumda; bazı sorunları ruhlarla temasa geçerek çözme-

ye çalışır. Böyle zamanlarda ise ya şamanın ruhu bedeninden ayrılarak başka dünyaya gider veya ruhlar şamanın içine girerek ona yardımcı olarak onun ağzından konuşurlar.

Şamanların iki çeşit görevinden sözedilir. Bunlardan birisi; hastaları iyileştirmek, onları tedavi etmek. İkincisi ise, ölenlerin ruhlarını öte dünyaya yolcu etmek. Bu genel iki özelliği dışında; şamanların büyü yapmak, yağmur yağdırmak, fala bakmak v.b. uğraşlarından da sözedilmektedir.

Ayrıca tüm bu uğraşları dışında şaman bulunduğu toplumda yaşayan bir insandır. Öteki insanlar gibi güncel problemler onun içinde geçerlidir. Diğer insanlar gibi o da toplumda gündelik hayatını yaşar. Geçimini sağlamak için çalışır ailesi ile akrabaları ile olan sorunları birlikte yaşar.

Şamanların bir doktor gibi olabilmesinin nedeni ise, hastalık dolaşması ile; devlerin, cinlerin, kötü ruhların v.s. hastanın ruhunu alıp götürdüğü inancında olmalarına dayanmaktadır. Sonra bazı cinlerin insanların içine girerek onları hasta ettiği inancı şamanı görev başına çağırır. Şaman ise; değişik ruhsal yapısı, aldığı eğitim ve öğretim ile bu iş için tanrılar ve ruhlar dünyası tarafından seçilmiş olan özellikleri ile iyi ve kötü cinlerle v.s. ilişkisi olması nedeni ile toplumda bir işlev sahibidir.

Şaman, çeşitli nedenlerle terketmesi ile bedeninin dengesini bozan ruhu bularak onu hastanın bedenine geri döndürmeye çalışır. Veya hastalığa neden olan bir cin söz konusu ise o cini hastadan uzaklaştırmaya çalışır. Bu işleri gerçekleştirmek için şaman yoğunlaşmış duygularla transa geçer ve doğaüstü olduğu kabul edilen varlıklarla ilişkiye girer.

Tunguzlarda hastayı tedavi şu evrelerden geçer: Şaman önce kendi koruyucu cinine başvurur. Bu cinin şamanın kendi içinde olduğuna inanılır. Bu cinin yardımı ile hastalığın nedenini bulmaya çalışır. Hastalık nedeni ile hastadan uzaklaşan ruhun kaldığı yeri öğrenmeye çalışır. Daha sonra şaman kendisine yardım edecek yardımcı cinleri çağırarak hastanın kaçan ruhunu getirmeye çalışır. Yardımcısı, cinlerle hastalığa neden olan cini kovmaya çalışır. Hastanın uzaklaşmış ruhunun bedene dönmesini sağlamaya çalışır. Böylece hasta normal haline dönmüş olur.

Hastanın tedavisi için çağrılan şaman görkemli giysisini giydikten sonra yardımcı cinlerini çağırır. Hastanın yanına yaklaşan şaman elinde davulu ile hem ağzından sözcüklerle nefesler okur, hem de davulunu çalarak dans etmeye başlar. Bu hareketleri sürekli yaparak transa geçen şaman insanları korkutan, şaşırtan hareketler de yaparak hastayı ve çevresini yaptıkları ile etkilemektedir.

Araştırmacı *Ohlmarks*, şamanın hastasını iyileştirme sürecini şöyle

anlatıyor: Hasta için çağrılan şaman konutun en iyi yerine buyur edilir. Şaman saçlarını çözüp dağıtır ve hıçkırmaya başlar, giysilerini giyip süslerini takar... Çubuğunu doldurduğu tütünden çekmeye başlar... Giderek sararır; titremesi ve hıçkırığı giderek artar. Çadırın ortasına bir at postu serilir. Şaman biraz su içtikten sonra, çadırın ortasına gidip dört rüzgar yönüne doğru eğilip, ağzındaki suyu dört bir yana serper. Bu sırada hiç kimseden ses çıkmamaktadır. Ocağa beyaz at kılları atılır. Ateş söndürülür... Güneye yönelen şaman, davulunu bir kalkan gibi tutar. Bir şeyler mırıldanır ve hıçkırır. Kesin bir sessizliğin egemen olduğu sırada gürültücü bir biçimde geçirir. Çadırın bir yerinden ya bir atmaca yada bir martı çığlıklar atmaya başlar. Derken ortalığa yine bir sessizlik çöker.

Sonra şaman yavaş yavaş davulunu çalmaya başlar. Tıpkı bir sivrisinek gibi sesler çıkarmaya başlar. Giderek davulun sesi güçlenir. Bir gök gürültüsü halini alır... Buna uygun olarak kuşlar, atmacalar bağırmaya başlar. Davulun vuruşları iyice artar, zil ve çan sesleri birbirine karışır. Adeta bir su çağlayanı sesi oluşur. Birden herşey susar. Yeniden davuldan sivrisinek vızıltısına benzer sesler çıkar ve gürültü gittikçe artar. Bu biçimde sürüp giden gürültü sırasında şaman büyüsel şarkılar söyler; "*yerin kudretli öküzünü*", "*Stepin beyaz atını*", "*ateş cinini*" vb. çağırır. Şaman şarkı söyleyerek yardımcı cini ile diğer koruyucu cinlerin yanına gelmelerini rica eder. Onlardan yardım ister. Onlara birtakım sorular sorar ve karşılıklar alır. Sorduğu soruları da kendisi cevaplandırır.

Böylece çağrılan cinler gelmiş olurlar. Onların birden ortaya çıkışından, korkunç bakışlarından korkan ve çarpılan şaman yere düşer. Kendi koruyucu cini şamanın içine girdiği zaman, şaman yeniden kendine gelip doğrulur ve oynamaya, sıçramaya başlar. Hareketleri gittikçe çabuklaşır. Onu tutmak isteyenler büyük çaba harcarlar. Şaman, bir deli gibi oynar da oynar. Sonra sakinleşerek yumuşak bir ilâhi çalar ve söyler... Sonunda ne bilmek istemişse hepsini bilmiş olur. Hastalığın nedenini bulmuştur. Sonrada cinlerden hastalığı tedavi için kendine yardım edeceklerine dair sözaldığını söyler. Ve birden canhıraş bir feryat yükselir. Böylece hastalığın nedeni olan cini uzaklaştırmış olur. Hastanın ağrıyan, sızlayan yerini emmeye başlar. Bu arada kutsal cinler için nasıl bir kurban verileceğide öğrenilir.

Sonuçta, hastalığın nedeni uzaklaşmış, kurban kabul edilmiş ve dua duyulmuş olur.

Şamanların uyguladıkları hastaları tedavi yöntemleri iklim koşulları ile ekolojik ve ekonomik şartlara bağlı olarak da farklılıklar gösterebilir.

Alman etnolog Th. Koch-Grünberg, Güney Amerikanın kuzey batısında Taulipanglarda bir şamanın hastayı tedavi sürecini şöyle anla-

tır. "Tedavi edilecek hasta karanlık bir kulübede yatmaktadır. Hayvan biçiminde bir iskemlenin üstüne oturmuş şaman, hastanın yakınındadır. Şamanın sol elinde yeşil dallardan yapılmış bir demet bulunur. Elindeki dal demetini kulübenin tabanına vurarak söylediği şarkıya tempo tutmaktadır. Uzun bir sigaradan çektiği dumanları hastanın bedeninde şikayet ettiği yerlere doğru üfler. Narkotik yerine geçen tütünü gargara yaparcasına yudumlamaktadır. Böylece ruhun bedenden ayrılıp yükseklerle çıkmasını sağlamaya çalışmaktadır. Şaman bir dağ başında toplanmış cinlerden kendine yardım edecek ölmüş şamanın cinini alıp gelmektedir.

Yukarıdan inen cin adeta şamanın karnından konuşmaktadır. Şaman cinin köpeğini de birlikte getirmiştir. Çünkü odadan görünmez bir köpek hırıltısı sesi gelmektedir. Oda içinde toplanmış cinlerden; "Hayvanların efendisi" olan cinle "su anası" cini de vardır. Cinler sadece şamanla değil birbirleri ile odadakilerle konuşmakta sorulara cevap vermekte gelecek hakkında bilgi vermektedirler. Böylece hastayı kötü ruhlar terketmekte ve hasta iyileşmektedir.

Sibiry'a'da ise şamanı şu işler için çağırırlar: 1) Ölü ruhunu öbür dünyaya göndermek için. 2) Herhangi bir nedenle yersiz, yurtsuz kalan ruhu bir yere yerleştirmek için. 3) Av sırasında şanssızlığı gidermek için. 4) Ağır hastaları tedavi etmek için.

Avcılıkta şansın iyi gitmesi için şamanın yardımcı ruhlarının yararına inanılır. Altaylarda; sıtma, çiçek hastalığı, frengi gibi bazı hastalıkları şamanın tedavisi ettiğine inanırlar. Şaman, hastalığı hangi kötü ruhun yaptığını ortaya çıkarır ve ne şekilde uzaklaştırılması gerektiğini bilir. Böylece hasta tedavi olur.

Hastalık bir veya birkaç kötü ruhun insan bedenine girmesi ile olur, bunun giderilmesi ise; şamanın ayin sırasında büyük bir güç harcayarak bunları hastadan uzaklaştırması ile gerçekleşmiştir. Hatta bu sırada şamanın düşüp bayıldığı da olurmuş.

Altay Türklerinde şaman tanrı Ülgen'e kurban sunmak için göğes çıkar. Bu yolculuk 3 gün sürer. Tören yeri تنها bir ormanda kurulan çadırdır. Şaman önce sürüden kurbanlık bir at seçer. Kurbanı göğün dokuz katına çıkarınca tanrı Ülgen'e sunar. Beğenilirse kurban kesilir ayin devam eder. Üçüncü günün sonunda akşam yapılan törende içki içilerek tören sona erer.

Şamanlar genellikle fakir kimselerdir. Emekleri ile geçinirler. Yaptıkları ağır işlere nazaran bu hizmetleri karşılığı ya hiç para almazlar veya çok sembolik bir karşılık alırlar. Zaten şamanın amacı zengin olmak değildir. Bu şamanizmin ruhuna da aykırıdır. Şamanın amacı mensup olduğu toplumun hizmetlerini hayır için yapmaktır. Onu mutlu eden en sıkıntılı günlerinde halkına yardım etmektir. Bu ise tamamen gönüllü ve asla karşılık beklenilerek yapılan bir hizmet değildir.

Şamanların önemli kabul edilen işlevlerinden birinin de ölenlerin ruhlarının öbür dünyaya gidişlerinde onlara eşlik etmek olduğunu belirtmiştik. İnanişe göre, öbür dünyanın yolu türlü engebelerle doludur. Ölünün ruhu bu tehlikeleri tek başına atlatamayacağı için, şamanın ona yol göstermesi gerekiyor. Çünkü şaman doğüstü varlıklarla ilişkilidir. Kim ölünün evin çevresinde dolanıp durmasını istemiyorsa hemen bir şaman çağırır. Şaman ise bu hizmetinin karşılığı olarak ölünün geri kalan eşyalarından hediye kabul eder.

Ölüler dünyasına ölüyü götürmeye gelen şaman giysilerini giyer. Kendisini çağırانlarla birlikte törenin yapılacağı ölü evine gelir. Ölü sahipleri şamanı dizlerine kapanarak karşılarlar ve ona pirinç rakısı sunarlar. Evde ölünün elbiselerinden yapılmış bir modeli vardır. Yanında da ölenin koruyucu cininin ağaçtan yapılmış bir figürü vardır.

Ailenin büyüğü gelenlere küçük çanak içinde ikinci kez içki sunar. Konuklar ölüye saygıdan içkileri yere dökerler. Şaman davulunu alır. Konukları selamlamak için ağırdan bir türkü ile törene başlar. Kadınların evi terketmesinden sonra çadır hazırlanır. Çadırın bir girişi bir de çıkışı bulunur. Giriş bu dünyayı, çıkış öte dünyayı sembolize eder. Törenin sonunda şaman, ölü sahipleri ve kendisinin tuttuğu giysisinden bir ip koparır. Böylece ölenin ruhu iyi dilekler ve dualarla öbür dünyaya yolcu edilmiş olur.

ŞAMANLIK BİR HASTALIK MIDIR?

Şamanlığı bazı araştırmacılar psiko-patolojik bir hastalık olarak görmüşlerdir. Bunların bu tesbitleri çoğunlukla Sibiry şamanizmi içindir. Şamanları çoğunlukla sara hastalığına yakalanmış hastalar olarak görmüşlerdir. Bazı gözlemciler de şamanlığı bir kutup bölgesi hastalığı veya isterisi olarak adlandırmışlardır.

Hatta ilk şamanların, bilinçli olarak hastalarda bulunulduğuna inanılan cinleri kendi bedenlerine geçirmek isteyen sinir hastaları olduğu ileri sürülmüştür. Birtakım araştırmacılar da şamanları şizofrenik hasta olarak isimlendirmişlerdir.

Araştırmacı *Eliade*; şamanların birtakım psiko-patolojik belirtiler göstermelerine karşın bu belirtilerin onların normalin üstündeki sinir yapılarının gücünü saptamak için giriştikleri denemeler olduğunu söylüyor. Şamanların sıradan hiçbir insanın, hiçbir zaman başaramayacağı derecede konsantre olabilme özelliğine sahip insanlar olduğunu söylüyor. Bu nedenle şamanların basit birer hasta olmadıklarını eğer hasta demek gerekirse, onların kendi kendini tedavi edebilme yeteneğine sahip birer hasta olduğu tesbitini yapıyor.

Ayrıca araştırmacı *Eliade*; şamanlığın sıradan bir kendinden geçme olayı olmadığını, şamanların nörotik yapıdaki bir bünye için dayanıl-

ması çok zor olan bir eğitimden geçmiş olduklarını da anımsatıyor. Arkasından da, büyücüler, şamanlar ve bu tür tüm *medizınmanlar* için; epilepsik veya isterik durumlara düşülsün veya düşülmesin bu tür olaylara birer basit hasta gözü ile bakamayız diyor. Çünkü bu sözü edilen psiko-patolojik yaşantı içinde güçlü bir kavramsal yapının varlığının sözkonusu olduğunu ilave ediyor.

Bu durumlardan başka; Şamanların basit birer hasta olmadıkları şu olgulara dayanılarak reddediliyor. Örneğin; Şamanlar normal insanların kolay kolay ezberleyemeceği binlerce dizeyi ezbere biliyorlar. Üyesi bulundukları topluluğun törenlerini tüm inceliklerine kadar akılda tutup hiç şaşırmadan uyguluyorlar. Şamanlar dinsel uğraşları dışında kendi yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan herşeyi kendileri karşılamaktadırlar. Böyle olunca; topluluğun diğer fertlerinden daha çalışkan ve yetenekli olmaları gerekiyor ki bu işleri başarabilsinler. Hatta şamanlar çoğu kez toplumun dinsel önderliği dışında politik önderliğini de üstlenmiş durumdadırlar. Böyle olunca da şamanlar kendi toplumunun nabzını ellerinde tutmak zorundadırlar. İçinde bulunduğu toplumun şamana ihtiyacı vardır. Bu nedenle şaman, bazı niteliklerinden hareketle sinirsel-ruhsal yeteneklerini kendini ipnotize ederek trans durumuna getirmek için, toplumuna daha yararlı olmak için, kendini yetiştirmiş kimsedir.

ŞAMANLIĞIN KAYNAKLARI

Şamanlığın kaynaklarına ait değişik düşünceler bulunuyor. Bu konuda anlatılan efsanelerin çoğunluğu ise Sibirya eksenlidir. Araştırmacılar önceleri bireysel şamanlığın varlığından söz ediyorlar. Şamanizme göre, dünyayı iyi ve kötü ruhlar yönlendirdiğine göre, kötü ruhlara karşı korunmanın yolu ruhlarla ilişki kurmaktan geçiyor. Bir kişi tek başına kötü ruhların etkisine karşı mücadelede yetersiz kalınca daha kuvvetli kişilerin yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. İşte bu *aile şamanlığını* doğurmuştur.

Ailede ise; kişiliği, yaşı, hayat tecrübesi v.s. özellikleri nedeni ile aile reisi şamanlık yapmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Daha sonraları ise belirli bir eğitimden sonra bazı kişiler için şamanlık meslek haline gelmiştir: İşte bu tür esas uğraşı şamanlık olan kişiler, aile şamanlığının gelişimi sonucu oluşmuştur.

Bazı araştırmacılar ise; şamanlığın halkın ruhunda bulunan sinirsel özelliğin yarı din seviyesine çıkarılan bir gelenek olduğunu ifade etmişlerdir. Kişinin bu özelliği sosyal felaketler v.s. karşısında kendi kendini telkin ile, transa geçmesi ile, kendine veya çevresine yönelen tehlikeyi ruhlardan sorup öğrenerek gene aynı yöntemle kötülüğü engellemeye çalışmasıdır.

Şamanlığın esasını transa geçme hali (cezbe hali) oluşturmakla birlikte, her transa geçme hali de şamanlık değildir. *Ohlmarks* bu iki farkta şu özellikleri aramaktadır. 1) *Dini açıdan*: Şamanlığın esasını ruhların şaman ile olan ilişkisi oluşturuyor. Şamanizmin esasını da bu inanın dayandığı ruhlar dünyası oluşturur. 2) *Etnografik açıdan*: Şamanlığın yayıldığı her yerde aynı şekilde yapılan bir kısım hazırlık ve faaliyetler yer alır. Ayın yerinin düzeni, davul ve başka aletlerle yapılan müzikli ibadet. Bu şekildeki bir müzik ve hareketlerle ruhların sesini taklit etme. 3) *Sosyolojik açıdan*: Şamanlar, kabile reislerinin bulunmadığı toplumlarda büyük bir mevki sahibidirler. Bazı kabilelerde şamanların eski kabile beyi, reisi olduğu da söylenir. Bu kültürlerde şamanlık toplumsal yaşamın canlı ve önemli bir kısmını oluşturur. 4) *Ruhsal açıdan*: Gerçek şamanizmin trans (cezbe) halinde, eşine başka yerlerde kolay rastlanılmayacak bir şiddet görülmeğidir. Bu cezbe haline (trans haline) geçen şamanın kendinde olmadan kendine karşı uyguladığı bir şiddet türüdür.

Ohlmarks, en kuzey bölgelerde yaşayan kavimlerdeki şamanlık ile daha güney bölgelerde yaşayan kavimlerde görülen şamanlığın birbirinden farklı olduğunu söylüyor. Ve arkasından; şamanlığın esasını oluşturan; "*ruhi-marazi*" durumu "*aktrik histeri*" ile birleştiriyor. Kadınların yakalandığı "*meryak ve menerik*" denilen ruhsal hastalık ile şaman adaylarında görülen sinir nöbetleri arasında önemli benzerlikler bulunduğunu belirtiyor. Bunu da kuzey kutup bölgelerinde yaşanan ağır iklim koşullarından oluştuğunu iddia ediyor. Çünkü bu bölgede; yalnızlık içinde geçen uzun geceler, şiddetli soğuklar, ıssızlık ve tekdüzelik içinde uzayan manzaraların hastalıklara özellikle insanların sinir sistemi üstünde tahriplere yolaçabileceğini ifade ediyor.

Bunlara ek olarak; yer darlığı (konut, tarım işleme v.s.) yiyecek azlığı hatta kıtlığı, sinir sistemi üstünde önemli rolü olan nebati gıdalarda bulunan vitamin eksikliği veya yokluğu v.s. de olunca genel bir sinir hastalığının ortaya çıkabileceğini yazıyor. Hatta önceden bu bölgeye yerleşmiş olan halkların çeşitli nedenlerle sonradan bu bölgeye gelenlere nazaran öncekilerin belli bir alışkanlık ve dayanıklılık oluşturduğunu, sonradan gelenlerin ise; daha ağır bir tarzda "*isteri*" hastalıklarına yakalandığını belirtiyor.

Güneyden kuzeye gelen halklar yeni coğrafyada o denli zorlanmışlarki adeta buradaki ağır şartlar onları mahvedecekken "*isteri*"ye benzeyen bazı belirtilerle kendilerini kurtarmaya çalışmışlar. Bu davranışlar o denli yaygınlaşmış ve gelişmişki, kehânete dalmışlar. Tedavilerini bu yolla gerçekleştirmeye çalışmışlar. Bu durum belki de şamanlığın doğmasına neden olmuştur. Zor doğa şartları karşısında çaresiz kalan halk, ayın sırasında ruhlarla temasa geçen şamanın ağ-

zından iyi haberler alarak teselli buluyor. Böylece şamanlık bu topluluklar için din yerine geçerek bu uygarlıklara damgasını vurmuştur.

Şamanlığın güneyden gelen Budizm dalgası ile kuzeydeki halkları etkileyen bir Budist akım olduğunu iddia edenler olduğu gibi, bunun tersini savunanlarda bulunuyor. Hint kültürünün şamanlıktan etkilendiği bazı araştırmacılar tarafından söylenmektedir.

Araştırmacı *Konov*, Hindistan'daki *yoga*'nın (yogi) şamanlardan geldiğini ifade etmiştir. *Ruben*'de Şamanizmi, *Budistlik* adlı eserinde Budizm'in kaynağı olarak göstermiştir. Hind yogisi ve Budist yogası ile şamanlık eğitim ve uygulaması arasında büyük bir benzerlik olduğu düşüncesindedir. Bir varsayıma göre; şamanlık Lapların ülkesinden Bering Boğazı ile Eskimolara oradan Kuzey Amerika'ya, Güney Amerika sahillerinden de Hindistan'a ve Güney Asya adalarına yayılmıştır. Yani şamanlık dünyaya Orta Asya'dan yayılmıştır.

Nyberg; eski İran'da Sufi bir cemaat olan "*Mağa*"ların şamanist olduklarını ifade ettiği gibi, *Mevlevi*'lerin semah dönmelerinde şamanlıktan kaynaklandığını araştırmalarında yazıyor.

Araştırmacılar, Delfi kahinliğinin, Mevli ve İskit kültürünün şamanizme ait unsurlardan oluştuğunu yazıyorlar. *Ohlmarks*; eski Hint, İran, İskit kültürlerindeki şamanist unsurlardan hareketle, Indo-İrani çağda Arya'lıların da şamanlığın etkisinde olduğu vurgusunu yapıyor.

Etnografya ve kültür tarihi araştırmacıları, Indo-Cermenlerin eski dinlerinin şamanlık olduğunu yazıyorlar. Örneğin; *Nehring*, tüm Göktaşrı ve onun adına yapılan törenlerin kaynağının Asya şamanlığı olduğunu söylüyor.

Bleichsteiner, Şamanlığın Kafkasya halklarında, özellikle de Gürcülerde önemli izlerinin olduğunu söylüyor. *Koppers*; Indo Cermenlerin at kültüründe Orta Asya çoban kültüründen alınmış etkilerden söz ediyor. *Fuat Köprülü*; Orta Asya Türk-Moğol şamanizminin başta Alevilik-Bektaşilik olmak üzere Kalenderi, Torlaki, Yesevi, Rıfai gibi Sufi tarikatlardaki etkilerinden bahsediyor. *Ohlmark*, Rıfai dervişlerinin gösterdikleri çeşitli şaşırtıcı özelliklerin Kırgız baskı (şaman)larında görülen şamanik özelliklerle önemli benzerlikler gösterdiklerini yazıyor.

Old, Franke, Schmitt, Şirokogorov, Zelenin adlı araştırmacılar ise, şamanizmin eski Çin etkili olduğunu Çin kaynaklarına dayanarak yazıyorlar. Mogolistan'da yaşayan Hunların şamanist olduklarını belirtiyorlar. Gobi çölünün çevresinde bulunan toplumlarda da şamanizmin etkili olduğu biliniyor.

İbn Fazlan ise; Göktürklerin, Uygurların, Ural-Hazar havzasında yaşayan bazı Türk boylarının şaman olduğunu yazıyor. Önceleri Türk-Moğol ve Tunguz halklarının tümü şamanlığa bağlıymış. Sibir-

ya ve Doğu Avrupa'da yaşayan Türkler, Hristiyan olmuş. Doğu Moğolistan'da Soyatlar, Nan-Şan sülalesi Sarı Uyğurlar ise Budist olmuşlar. Moğolların tümü Budist olurken, Baykal gölü civarında yaşayan Buryatlar şamanist kalmışlar.

Şamanlık dışında diğer dinler bu bölgede yayılmaya başlayınca Budizm, Hristiyanlık ve giderek İslamlık Orta Asya'da taraftar edinmeye başlamıştır.

Kutup bölgeleri, rengineyi besleyen Tunguzlar'dan başka, Ganlar, Çuvanlar, Lamutlar, Koryalılar, Eskimolar, Kazaklar, Amur halkları şamandırlar. Ayrıca; Amerika yerlileri, Ural ve Volga havalisindeki bazı halklar, Türkmenler, Özbekler, Doğu Türkistanlılar, Kırgızlar, Mançular, Kuzey Çinliler, Koreliler şamanlığın etkisi altındaki topluluklardır.

Sonradan; Budist, Hristiyan, Müslüman olan Türk-Moğol boylarında şamanlığın izlerine hala rastlanır. Altay ve Abakan Türkleri, Yakutlar, Hristiyan oldukları halde koyu şamanisttirler.

ŞAMANİST DÜNYA GÖRÜŞÜ

Şamanlığı benimseyen halklar aynı zamanda çeşitli kültürlerin, dolayısı ile dinlerin de etkisine açık bulunuyorlardı. Bu nedenle hiçbir din ve kültürün etkisinde olmayan saf şamanlığın dünya görüşünden söz etmek oldukça zor görülüyor. Ama genede biz şamanist dünya görüşünü, şamanlığı kabul eden halkların yarattıkları eserlerde görmekteyiz. Bunların başında ise; o halkların yarattıkları masal, efsane, öykü, dua gibi edebi ürünler gelmektedir.

Bu ürünlerden öğrenilen şamanist dünya görüşünde, dünya; gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç parçadan oluşuyor. Altay Türklerinde "*Aydınlık Alemi*", yukarıdaki dünyayı yani gökyüzünü tanrı *Ülgen* ile O'na bağlı iyi ruhlar temsil ediyor. Yeryüzünü, *Orta Dünya'yı* insanlar oluşturuyor. Yeraltı dünyasını "*Aşağıdaki Dünya'yı* ise tanrı Erlik ile ona bağlı kötü ruhlar oluşturuyor.

Yakutlarda ise bu kavramlar; görünen, görünmeyen dünyalar; "*yukarı*", "*orta*", "*aşağı*" diye üçe ayrılıyor.

GÖK TANRI

Şimdi bu kavramlardan biri olan GÖKTANRI anlayışı üstünde duralım. Eski Türklerde ve Moğollarda TANRI kelimesi GÖK ve İLAH anlamlarında kullanılmıştır. Yani Türkler ve Moğollar önceleri GÖK'e tapıyorlarmış. Tanrı, GÖK olarak kabul ediliyormuş. GÖK için kullanılan kavram aynı zamanda GÖKTANRI'yı ifade için kullanılmış.

Şamanist halklarda GÖKTANRI göğün belli bir katında bulunan ve insana benzeyen bir varlık olarak düşünülmüştür. Altaylarda göğün 3 veya 9 katından sözedilir. Ayın sırasında şaman bu göğün katlarına yolculuk eder. Bu katlardan 7 veya 9 katı aşmak gerekiyor. Bu tabaka veya katların sayısı bazen 17'ye çıkmaktadır. Orta Asya'da ayın için kurulan çadırlar doğrudan doğruya göğü temsil eder. Bazı yerlerde 33 gök dairesinden bahsedilir.

Tanrı veya en büyük ruh göğün en üst katında ve insan biçiminde düşünülmüş. Abakan Türkleri Tanrıdan söz ederken O'nun çadırını bile anlatırlar. Altay Türklerinin inanışlarına göre ise, Ülgen altın kapılı bir sarayda, altın bir taht üstüne oturmuş.

Göktanrı; çeşitli kudret ve sıfatları ile tanınır. Gökte yaşayan en büyük ruh olarak yeryüzünü, güneşi, ayı ve yıldızları, gökkubbeyi yaratan düzeni sevk ve idare eden, kaderi tayin eden bir güçtür. Göktanrı herşeye sahiptir. O herşey yapabilir. İnsanlara çocuk veren odur. O yalnız iyilik eder. İnsanlara kötülük etmez.

Göktanrı yeryüzüne kızsarsa bu tepkisini; kıtlık, çeşitli doğa olayları gibi şeylerle ifade eder. Bazı halklar da Göktanrı'nın insanların yaptığı işlere karışmadığı inancındadırlar. Tanrı Ülgen'e genellikle ilkbahar, yaz ve sonbaharda dinsel törenler yapılır. Bu törenlerde kurban olarak beyaz kısrak kesmek gelenektir.

Altay Türklerinde tanrı Ülgen'in 7 veya 9 oğlu, 9 kızı ile birtakım yardımcı ruhları bulunur. Araştırmacı *Anohin*, *Material* adlı eserinde tanrı Ülgen'in oğullarının adlarının şunlar olduklarını yazmıştır: Karışt, Pura, Kan, Yajıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Paktı Kan, Er Kan. Araştırmacı *Radlof* ise Lebed Türkleri arasındaki araştırması sonucu Ülgen'in 4 oğlunun isimlerini saptamıştır. Bunlar, Pırşak Kan, Töz Kan, Kara Kan, Suylap'dır. Buradaki Kara Kan'ın Tanrılar aleminden ayrılarak yeraltına karanlıklara çekildiğine inanılır. Yeraltı aleminin hakimi *Erlik*'in Kara Kan'ın oğlu olduğuna inanılır.

Yedi kattan ibaret olan göğün en üst katında Ülgen ve eşinin oturduğu varsayılır. Diğer katlarda ise tanrıların oğulları ile insanlara elçi olarak gönderilen ruhların oturduğuna inanılır. Altay Türklerinde her boy Ülgen'in oğullarından birini kendilerine koruyucu ruh olarak seçmiştir. Yakutlarda ilkbahar bayramında ateşe kırmızı serpilerek kurban sunulur.

Tanrı sayısı ve onlara sunulan törenler, kurbanlar ve Tanrıların çocuklarının sayısı ve adları, boylara göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bu durum çok tanrılı inanç sisteminin olası özellikleridir. Örneğin; Altaylarda şaman göğe çıkarken; Kızagen Tengere'yi "*kırmızı yularlı, kızıl, erkek deve sırtında, alâmisema asalı baba!*" diye seslenmekte iken bu seramoni başka halklarda başka biçimde olabilmektedir.

Altaylar Göktanrı için yapılan törene Ülgen'in yaşlı oğlu Karışt'ı

çağırarak başlarlar. Dualarında bu; "*Sarı kamış asâlı, sarı atlı, sarı dizginli, sarı ipek kürklü*" diye tarif edilir. Tanrı Ülgen'in diğer oğlu Kara-kuş'un (kartal) şamana göğre çıkarken yardımcı olduğuna inanılır.

Tanrı Ülgen'in adları belirsiz 9 kızına Altaylılar Ak kızlar veya "*ıffetli kızlar*" adını verirler. İyi ruhlar kesimine giren ak kızların şamana tören sırasında heyecan ve ilham verdiğine inanılır. Onları sembolize eden bebekler şamanın cübbesine takılır. GökTanrı'nın yanında ona yardımcı olunduğuna inanılan bir nevi elçilik görevi yapan başka yardımcı ruhlarında olduğuna inanılır. Gök seyahatinde şamana; Yayık, Suyla ve Karlık yardımcı olur. Gök seyahatinde şamana yardımcı olan bu ruhların bu süreçte değişik görevleri vardır.

Güneş ve ay konusunda Altay Türkleri şöyle düşünüyorlar: Başlangıçta Güneş ve Ay'ın olmadıklarını sonradan GökTanrı'nın gönderdiği bir varlığın göğre madeni iki büyük ayna koyarak dünyayı aydınlatmayı gerçekleştirdiği düşüncelerdir. Bu iki büyük ışık kaynağı ile ilgili çeşitli anlatımlar bulunuyor. Bazı kesimlerde Güneş ve Ay'a bakarak bilinmez şeylere ait haberler veren falcılarda vardır. Şaman cübbesinde Güneş'i ve Ay'ı sembolize eden madeni levhaların bulunması bu düşüncenin ifadesi sayılıyor. Türk topluluklarının bir çoğunda Güneş dişi, Ay erkek cinsiyetli olarak düşünülür.

Altay şamanının göğre çıkarken 6. katta; "*Ay baba*"yı, 7. katta ise, "*Güneş ana*"yı selamladığı söylenir. Ay tutulması olayını Yakutlar Ay'ın küçülmesi olarak yorumlarlar. Nedeninin ise, efsanevi ayılarla, kurtların Ay'ı yemesine bağlarlar. Altaylar ise Ay tutulmasının "*yelbe-gen*" adı verdikleri bir canavarın Ay'ı yemesinden ileri geldiğine inanırlar. Bu korkutucu yaratığı korkutmak için ise; havaya silah, taş v.s. atılır; teneke çalınarak gürültü yapılır. Bu tepkiler yani Ay'ın tutulması sırasında teneke çalmak, gürültü çıkarmak, havaya silah sık-mak bugün bile Anadolu'da hâlâ yapılan şeylerdir.

Güneş ile Ay Tunguzlarda şaman ayinlerinde önemli bir yere sahiptirler. Bunlara tören sırasında kurban sunulur. Volga boylarındaki Çuvaşların Ay ve Güneşe "*ak donlu*" hayvan kurban ettikleri belirtiliyor.

Bazı Altaylılara göre gök, çadır gibidir. Yakutlar göğün üstüste gerili tabakalardan oluştuğunu düşünüyorlar. Yıldızları da bu tabakalardan gök ışığını sızdıran delikler olarak kabul ediyorlar. Göğün bir merkez etrafında döndüğünü varsayıp bu noktaya, "*yer göbeği*"ne karşılık olarak "*gök göbeği*" diyenlerde bulunuyor. Kutup yıldızınada; "*Çivi*", "*Gök çivisi*", "*çivi yıldız*" gibi adlar vermişlerdir.

Kırgız, Başkıt ve Sibirya Türkleri Kutup yıldızını "*Demir Kazık*"; Moğol ve Tunguzlar ise, "*Altın Direk*" olarak adlandırmaları anlayışı göğün büyük bir sütun veya miğferin ucunda dönebileceği anlayışından ileri gelmektedir. İnanca göre tanrılar da atlarını bu kazığa bağ-

larlar. Bu belirtilen dengelerin bozulması ile korkunç olayların olduğuna inanılır. Yerine göre bu yıldızlara at kurban ederler ve içkiyi lokma olarak sunarlar.

YER TANRI

Yağız - yer veya kara - yer tabiri Oğuz kitabelerinde *kök tenri* deyiminin mavi gök ile yanyana geçtiği yazılıdır. Çin kaynaklarına göre; Hiungnular da yılın ilk ayında ata ruhlar ile birlikte yer ve gök ruhları için kurban kesmek gelenektir. Vatan toprağı Türklerde de Moğollarda da saygı gösterilen kutsal bir şeydir. Bu kutsallık Gök-türklerin hükümet merkezi olan Ötüken ile birlikte birçok dağ ve nehrin tanrılaşmasını bile doğurmuştur. Türklerde dağ ve nehirlerin kutsal sayılması buralarda birtakım ruhların yaşadığına olan inançtan kaynaklanıyor.

İbni Fazlan; bazı Başkurt boylarının inandığı 12 tanrı arasında yer ve su tanrılarını da sayar. Orhun Kitabelerinde kutsal sayılan "yer", "su" kavramlarından vatan söylenmek istediği çıkarılabilir. Altay Türkleri arasında ayinlerde yer ve su deyimlerinin anıldığı bunun bir ruhlar topluluğu olarak algılanması gerektiği bu isim altında 17 hanlığın yer aldığı belirtilmektedir.

İnanca göre; insanları yaratan ve kötü ruhlardan koruyan bu yer ve su tanrılarıdır. Altaylılar yer ve su tanrılarını gök ve yeraltı ruhlarından bağımsız olarak kabul ediyorlar. İnsana benzetilen yer, su ruhlarının genel adı "*sahip*"tir. Çünkü bunlar belirli bir yerin adıdır. Örneğin; bir dağın, bir ırmağın, bir gölün v.s. ismidirler. Bundan dolayı dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi adlandırmadan ibaret olmayıp aynı zamanda o yerin sahibi olan ruhların adlarıdır. Her dağın, gölün veya ırmağın ruhu kendi bölgesinde hüküm sürer ve yöresini korur. Bu nedenle Altaylarda her oymak kendi bulunduğu yerdeki dağı, ırmağı, gölü birer koruyucu varlık olarak bilir ve onlara saygı gösterip kutsar. Onlara at kurban ederler. Onlar adına sütü un ile karıştırır etrafa serperler. Bu kurban töreni Göktanrıya yapılan törenden bir gün sonra yapılır. Bu törende, şaman törenlerinde yapılan herşey tam olarak uygulanır.

Bugün Anadolu'da bu inanç biçimi benzer biçimde özellikle Aleviler arasında yaşamaktadır. Bazı dağlar, ırmaklar, göller Anadolu'da Alevilerce kutsal kabul edilir, oralar ziyaret edilir, kurbanlar kesilir, ayinler yapılır.

Şamanist düşünceye göre, gerek yerde, gerekte gökte meydana gelen çeşitli tabiat olaylarının nedeni birtakım ruhlar ve tanrılarıdır. Uygurlar gök gürlediği zaman haykırmalarla birlikte göğe ok atarmış. Bu şekilde rahatsız oldukları gök gürlemesini, şimşek çakmasını

engellemeye çalışacaklarını sanırlarmış. Yakutlar ise, yıldırım düşmesinden kaçınmak için; madeni şeylerle gürültü yapıp, gök gürültüsünü uzaklaştıracaklarını sanırlarmış; onlara göre gök gürlemesi ve şimşek çakmasını, Süge Toyon "*Balta Tanrı*" yaparmış. Tunguzlar ise, gök gürlemesinin gökteki büyük bir kuşun kanat çırpmasından meydana geldiğine inanırlarmış. Göğe çıkan şamanı çeşitli tehlikelerden bu kuşun korduğu varsayılmış. Onu kartala benzetenlerde vardır. Volga civarında Bulgarlar yıldırım düşen eve bir daha girmezlermiş. Kalmuklarda yıldırım çarpmasından ölenlere özel bir tören yapılmış. Burgatlarda, yıldırım düşen ev ya terkedilir veya orayı kötü ruhlardan temizlemek için şaman öncülüğünde özel bir tören yapılırmış.

Türkler ve Moğollar gök gürültüsü yapan varlığa kurban sunarlar. Moğollar, evi ve hayvanları korumak için yere süt ve kıymız seperlermiş. Uygurlar, yıldırım düşen ilk yerde ilkbaharda toplanıp kurban keserlermiş. Minusink yöresinde Türkler gök gürlemesini yapan tanrıya kır at adak ederlermiş. Hazırlanan yerde dua edildikten sonra adak olarak at serbest bırakılmış ve bu ata kimse dokunmazmış.

Yakutlar; rüzgarların dağlarda uyuduklarını ve herhangi bir nedenle uyandıklarını varsayarlar. Kasırganın da yaşadığına inandıkları bir ruhtan çıktığını düşündükleri için ona "kasırğa ruhu" adını verirler. Bazı şamanistler rüzgarın hastalık getirdiğine inanırlar. Türkçede yel kelimesinin "*rüzgar, cin, salgın hastalık*" gibi anlamlara gelmesi bundan olsa gerek.

Moğolstanda, rüzgar, yağmur, kar ve don getiren bir taşın varlığına inanılır. İnanca göre bu taş; geyik, su kuşu, yılan gibi hayvanların başında bulunur. Bu taşın daha çok avcılarının yararlandığını söylerler. Avcı hayvanın izini sürerken bununla kar yağdırabilir, ırmağın sularını dondurarak avını kolaylaştırabilir. Bu taşı elde eden yağmur da yağdırabilirmiş. Bu işi yapan şamanlara; "*yağmur yağdıran sihirbaz*" denirmiş. Anadolu'da kurak geçen yıllarda yapılan yağmur duasının kaynağının da bu ve benzer kaynaklardan geldiği varsayılabilir.

ŞAMANLIKTA ATEŞ

Türk-Moğol halkları eski tarihlerden bu yana başka kavimlerde de kutsal sayılan ateşe büyük bir saygı göstermişlerdir. Hatta ateşte bir ruh olduğuna inanmışlardır. Altaylılar bu ruha *ot ezi* (ateş sahibi), Yakutlar *ot iççite* adını vermişlerdir.

Ateşin gökyüzünden geldiği şeklindeki ifade çok yaygın bir algı-lama biçimidir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde Türklerin eskiden beri ateşte temizleyici bir kuvvet gördükleri söylenebilir. Ayrıca ateşin insanı kötü ruhlardan yani hastalıklardan karuyan bir özelliği olduğu inancı bulunuyor. Bunuda bu konuda yapılan törelerin ateş ile ilişki-

sine bakarak anlıyoruz. Türklerde ateş bu özelliklerinden başka gelecek konusunda haber veren bir olgu olarak da kullanılmıştır.

Türkler ve Moğollar ateşi insan biçiminde düşünmüşlerdir. Ateşi canlı bir varlık olarak düşünmüşler ve ona karşı olağandışı saygı beslemişlerdir. Altay ve Sibirya'da ateşe kurban sunma adeti de vardır. Yeni evli çiftlerin tören ile ateşe yağ dökmesi, gelenek gereğidir. Yemek yerken, içki içerken ateşin ruhuna da bir pay ayırmak adet olmuştur.

Soyotlar ve Altay Türkleri ateşin ruhuna olmak üzere koyun kurban ederken, Buryatlar ise kısarak kurban ederler. Başka ruh ve tanrılara sunulmak istenilen kurbanların zaman zaman ateşe atıldığı da olmaktadır. Beltirler, GökTanrı'ya kurban olarak düşündükleri hayvanın kemikleri ile derisini ateşte yakarlar.

Moğollar ve Altaylılar ateş ruhunu dişi olarak düşünmüşler. Yazıtlarında, ateş ruhu olarak "ateş ana"dan bahsederler. Çuvaşlar ve Buryatlarda "ateş ana" ve "ateş baba" birlikte geçer. Buryatlarda "ateş ruhunu" temsil ettiklerine inandıkları bebekler ocağın yanında bir çekmecedeki korunur.

Volga Türklerinde, "ev sahibi" olarak kabul edilen bir ruh vardır. bu ruh evi korur. Ev halkının iyiliğine çalışır. Herhangi bir nedenle bu ruh kızdırılırsa, üzülsün, eve hastalık getirebilir. Bu nedenle bu ruhun gönlü hoş tutulmaya çalışılır. Arasına kendisine lokma sunulur. Yılda bir sonbaharda kendisine kurban kesilir. Volga Türklerinde birde "ahır ruhu" adını verdikleri bir ruhtan söz edilir. O yörede bu ruhun adına siyah renkli kuzu kurban etmek gelenektir. Yakutlarda ev ruhundan başka "çadır sahibi" diye bir ruhun da varlığına inanılır. Sibirya'da ev ruhunu temsil eden bebekler vardır. Soyotlar yemek yerken "ev sahibi" ruhuna pay ayırmayı unutmazlar.

Gene bu inançlar arasında birde "orman ruhu" vardır. Moğollarda ve Türklerde rastlanan bu ruha Kazan havalisinde "urman ögesi", Tunguzlarda "ure amaka", Buryatlarda "oin ecen" adı verilir. Sık ormanlarla kaplı alanlarda yaşayan Karagoslarda "dağ sahibi" adında bir ruh bulunur. Yakutlarda ise buna, "ormansız dağ" adı verilmiştir. Bayanag adını verdikleri ruh, avcılarının koruyucu ruhu olarak kabul edilir. Dağ ruhunun ormanda yaşayan hayvanların sahibi olduğu inancı nedeni ile onun adına ateşe çay ve yağ dökme geleneği buradada görülüyor. Orman ruhuna bundan başka kurban olarak bez parçaları, kürkler v.s. de sunulur.

Bunlardan başka şamanlık inancına göre, geçilmesi zor dağ geçitlerinden olan başka ruhlarda bulunuyor. Yakutlar bunlara; "yol sahibi", "geçit sahibi" adını vermişlerdir. Sibirya'da dağların yüksek yerlerinde geçilmesi zor geçitlerde "oba, obo" denilen taş yığınları bulunur. Anlatılara göre, bu taş yığınları yolcuların bir kazaya uğramamaları için inanç gereği atıkları taşlardan oluşmuştur.

Altaylılar, yolculukları sırasında yüksek bir dağı aşarken veya bir ırmağı geçerken o yerin ruhu için taş yığınının taş atarlar. Kutsal olduğu kabul edilen bir ağaca ise bez parçası veya iplik bağlarlar. Bazı araştırmacılar taş yığınının atılan taşı o yerin ruhuna adanan bir kurban olarak sayarlar. Yani sadece canlı varlıkların değil cansız taşında kurban yerine geçtiği varsayılmış oluyor. Bazılarına göre ise, taş yığınının taş atılması bir nevi sihir için yapılan geleneksel bir davranış olarak sayılıyor.

"*Su sahibi*" denilen ruhlardan da söz ediliyor. Yakutlar ilkbaharda balık avına başlamadan önce "su ruhu"na henüz hiç doğum yapmamış inek kurban ederler. Arkasından da balık ve içkiyi "*su ruhu*"na sunarlar. Karagaslar'da "*sug ezi*" adını verdikleri su ruhuna saygıda kusur etmezler. Bol balık avlayabilmek için; su ruhu adına kıyıda bir kayın ağacına renkli bezler bağlarlar. Ayrıca; ateşe çay, süt, yağ dökerek kurban sunmuş olurlar.

YERALTİ RUHLARI

Şaman inancına göre; "*karanlık alem*", "*karanlık dünya*" adlarında verilen yeraltında kötü ruhlar yaşarlar. Altaylılar bu ruhlara "*kara töz*" yani "*habis ruh*" adını verirler. Yeraltında yaşadıkları varsayılan ve değişik korkulu şekillerde düşünülen; ayna, ada, aza, üzüt, yör, yek ve benzeri adlarda ruhlarda vardır. Bu kötü ruhların başında aynı zamanda yeraltı dünyasında hakimi olan ERLİK yer alır. Uygurca metinlerde Erlik Kan "*Kuvvetli han*" olarak adı geçen ERLİK bir anlamda Budizm'deki yeraltı hükümdarı olan *Yama* yerinde düşünülebilir.

Minusinsk civarındaki Türklerin Irle Kan, İl Kan'ı ile Buryatlarda Erlen Kan; şaman inancındaki Erlik Kan'ın değişik versiyonlardaki ifade tarzından başka bir şey değildir. Yakutlarda ise Arsan Duolay'ın yeraltı dünyasının hakimi Erlik'i temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Yakutlarda yeraltı hükümdarı olarak ifade edilen Arsan Duolay bir boğanın sırtında düşünülmüştür.

Altaylılardaki inanca göre; Erlik, yeraltının en alt katında kara çamur veya kara demirden yapılmış bir sarayda, kara bir taht üstünde oturmuş. Şaman dualarında Erlik çok korkulacak bir varlık olarak düşünülmüştür.

Gene anlatılarda yeraltı tanrısı Erlik'in yardımcısı olarak yeraltındaki bir ırmak ile onun kıyılarında yaşayan korkunç canavar türü yaratıklardan bahsedilir. Altaylıların en korktukları büyük felaketler; tifo, kızıl, kızamık gibi hastalıklardır. Bu ve benzeri felaketleri Erlik'ten bilirler. Erlik şaman dualarında; Kayra Kan, "*Kesici Kan*" diye anılır. İnanca göre; Erlik insanın canını alıp yeraltı dünyasına götürür, orada sorgu-sual ettikten sonra kendi emrinde kullanırmış.

Erlik'e gidilen yolda bir dizi engeller bulunuyor. Şaman bu engelleri olağanüstü gayret ve çaba ile aşabiliyor. Şamanlıkta tanrı Erlik'i simgeleyen put, tasvir benzeri şeylerin yapılması yasaktır. Erlik'in bazı kaynaklara göre; 9 veya 7 oğlu bulunuyor.İsimleri ise şöyledir: Taş Bilekli Bay Bahadır, Karaş, Bakır Bilekli Kesey Kan, Uçar Kan, Yabaş Kan, Kömür Kan, Şedey Kan. İnanca göre yeraltındaki ve yeryüzündeki tüm kötülükleri Erlik'in oğulları yönetir.

Bunlar yeraltına inen şamana yol gösterirler. Babaları Erlik ile şaman arasında arabuluculuk yaparlar. Bunlara şamanlar koruyucu ruh olarak da saygı duyarlar. Altaylılarda Erlik ve oğulları için zayıf ve hasta hayvanlar kurban edilir. Erlik'e hiçbir şartla at kurban edilmez. Yeraltı dünyasının tanrısı Erlik ve oğullarına kurban olarak genellikle, kara boğa ve inek kesilir. Şaman çadırlarında Erlik'in oğlu Karaş'ı temsil eden kara bezlerden yapılmış 9 şeritli temsili bebek çadır kapısının sol yanına asılır. Bu çadırı kötü ruhlardan koruma amacına yöneliktir.

Altay şamanlarından alınan bilgilere göre; Erlik'in 8 veya 9 kızı bulunuyor. Bunların özel görevi bulunmuyor. Bunlar oyun oynarlar, dans ederler, yeraltına gelen şamanı kandırarak babaları için gelen kurbanı kendilerine almaya çalışırlar. Şaman dualarında bu kızlar, kara yüzlü, kara saçlı, şehvetli kadınlar olarak geçerler.

Yeraltında yaşadıklarına inanılan ölüm veya kötü ruhlar olan diğerlerine gelince onlar çeşitli adlarla anılan varlıklardır. Lebedlerde, (aza) denilen kötü ruhun baskısı altındaki birini kurtarmak için şaman tarafından kara renkli bir hayvan kurban edilmesi gerekir. Teleütlerde ise, (özüt) denilen ruh ölünün kırkı çıkıncaya kadar mezarlıkta yaşamasına karşın eve gelmek isteyen ölünün ruhudur. Bunu da sadece şaman görebilir. Şaman bunları özel bir ayin ile çevreden uzaklaştırabilir. Altaylardaki (körmöz) de ölü ruhu olup, hastalıklara neden olabilir. Tüm kötü ruhları sadece şaman uzaklaştırabilir.

ŞAMANLIKTA DOĞUM

Altay Türklerinde insanın ruhunun doğmadan önce gökyüzünde bulunduğu inançı vardır. Bazı rivayetlere göre çocuğun ruhu kırmızı bir kurt biçiminde annenin vücuduna girermiş. Doğum tanrısı çocuğun hayatta ne kadar yaşayacağını belirlermiş. Altaylılar'daki inanca göre tanrı Ülgen çocuğun doğumu için oğlu Yayık'a talimat verir. O da babasının emrini dişi olarak düşünülen "yaratıcı" Yayıç'iye bildirir. Yayıçi gökteki "süt akı göl" adı verilen yerden çocuğu alarak doğurtur ve doğurttuğu çocuğa hayatı boyunca yardımcı olur.

Yakutlardaki inanca göre çocuğun ruhu bir kuş gibi gökten gelir. Çocuk doğumundan üç gün sonra Eyehsıt adı verilen bir koruyucu

ruhun himayesine girer. Orhon kitabelerinde adı geçen Umay'ında çocukları koruyan bir dişi ruh olduğu yazılıdır. Umay'ın gönlünü hoş tutanlar istedikleri kadar çocuk sahibi olurlar. Teleüt kadınları ise kendi koruyucu ruhlarına güvenirler. Bu ruhlar ölmüş ana veya büyük babaların ruhlarıdır. Bu ruhlara koyun kurban edilir. Çocuğun doğumu sırasında Sibiry'a'da özel şenlikler düzenlenmiştir.

Evlenme ile ilgili törenlere şamanlar pek katılmazlar. Kızı kaçırma ile evlenmenin devam ettiği yerlerde kız kaçırmaya gidecek gençler şaman tarafından bir ayın yapıldıktan sonra yola çıkarlar. Tören sırasında kırk kötü ruhun adlarını vererek bunlara karşı gençlerin korunması için "Idık" denilen tanrıya dualar edilir. Ayinden sonra gençler atlarına biner kaçırılacak kızın kabilesine yolculuk ederler.

Yakutlarda çocuk (bilhassa erkek çocuk) istenirken ak şamana başvurulur. Ak şaman dua eder. Bu törende kanlı kurban olmaz. Çocuğu olmayan Yakut kadınları kutsal bir ağacın altında "yer sahibi"ne yalvararak ağlaya, sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuğu olanlar çocuğun yer-ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar.

Bu inanç izini bakın MANAS DESTANI'nda nasıl görüyoruz. Yakut Han eşinin kısırlığından şikayet ederek şöyle diyor: "Bu Çırcı'yı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde, yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor." Buradaki mezarlar, büyük şamanların mezarları olarak kabul edilen kutsal yerlerdir.

Yakutlar'da ilk doğuma çok önem verilir. Çocuk doğunca yağlı yemek verilir, kurban kesilir. Kurban edilen hayvanın kafası kırmandan pişirilir. Kemikleri bir kaba doldurulup ormanda bir ağaca asılır.

Kırgızlarda doğum saati yaklaşıncı lohusanın evine toplanılır. Bir kadın ebe seçilir. Doğum zor olursa "albastı" olduğu varsayılır. Al karası denilen kötü ruhu kaçırmak için erkekler toplanır; gürültü yapar. Tüfek ile havaya ateş ederler.

Doğum yapan kadınların lohusalığını rahatsız ettiğine inanılan al karası, al bastı, albis v.s. Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına, Buz Denizi'nden Hindistan'a kadar uzanan coğrafyalardaki kültürlerde rastlanan bir inançtır.

Albastıyı yakalamak için şaman kopuzu eline alıp şunları söyler:

*"Ey, al bastı zalim
Koy ciğerini yerine
Zavallının canını iade et,
Sözümü tutmazsan,
Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım..."*

diye duasını bitirir.

Lohusa kadınları rahatsız eden Albastı, Al Karası inancı Anadolu'da günümüzde de yaşayan bir inançtır. Al Karası denilen şeyin doğum yapmış kadına rahatsızlık vereceğine inanılır ve bu nedenle 40 gün yalnız bırakılmaz. Albastı kötü ruhları temsil eden bir inançtan gelen varlıktır.

Yakut Türkleri aile ocağına "Al-ot" derlermiş. Çocuk dünyaya "merhaba" der demez baba beye bir kadeh rakı (araga) sunarmış. Bunun toplananlara ziyafet izlermiş. Birkaç gün sonra ise doğum için düğün yapılmış. Çocuğun adı bu törende büyükler tarafından konur. Doğan çocuğa hediyeler verilir. Eski Yakutlarda ad, çocuk ok atınca verilmiş. Oğuzlarda, bir çocuk baş kesmez, kan dökmezse ad verilmezmiş. Ayrıca ancak bir kahramanlık gösterilirse ad verilmiş. Gerçek ad almak için kahramanlık şartmış.

ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Şamanist inanaçtaki halklar, hastalığın olduğu gibi ölümünde kötü ruhlardan kaynaklandığına inanırlar. Altay Türklerindeki inanca göre, yeraltı dünyasının tanrısı olan Erlik yeryüzüne gönderdiği görevlileri (aldacı) vasıtası ile insanların ruhunu alarak hayatlarına son verir. Yakutlar ise ölümü, insanın ruhunun kötü ruhlar tarafından kapılıp yenilmesi olarak anlatıyorlar. Ölümü getiren ruhların ya ailenin daha önce ölmüş fertlerinin ruhu olduğuna inanırlar veya yabancı ölümlere ait ruhlar olduğunu kabul ederler.

İnsanın ölümlük canının bir kuş gibi uçup gittiği varsayılır: Orhun kitabelerinde ölmek; "*uçmak*", "*uçup gitmek*" olarak anlatılmıştır. Herhangi birinin ölümünden söz ederken ölmek kelimesi yerine "*Kuşu uçtu*" ifadesi kullanılmış. Ölen insanın çevresinde olup bitenden haberdar olduğuna inanılır ve bir gün evine döneceğinden kaygı duyulur. Yakutlar ve Soyutlar ölüden korktukları için birisi öldüğü zaman cenazeyi çadırda, evde v.s. bırakıp kaçarlar. Ölen kişinin ruhunun, şaman tarafından özel bir merasim ile öte dünyaya, yani yeraltı dünyasına götürülünceye dek evde dolaştığına inanılır.

Düşünen varlık olarak insan, taş devrinden beri hayat ve ölüm arasındaki bilinmezliğin sırlarını öğrenip çözmeye çalışmıştır. Eski Türkler can ve ruh kavramlarını nefes (tın) kavram ile ifade etmişlerdir. Bu kavram bugün Anadolu'da bile güncel dilde Can kavramını karşılar tarzda kullanılmaktadır. Doğu Türklerinde nefes, can yerine kullanılırken, Batı Türklerinde nefes veya can'ın karşılığı olarak "*dinlenmek*" kavramı kullanılıyor. Herhangi biri için öldü yerine "*dinleniyor*" kavramını kullanmışlardır.

Yakut Türkleri; ruh, can kavramını; tin, kut ve sür kelimesi ile adlandırmışlardır. "Tin" kelimesi aynı zamanda "nefes" anlamında da

kullanılmış. Altay Türkleri ruh-can kavramını, kut, tın, süne kelimeleri ile ifade etmişler. Tın'ın tüm canlı varlıklarda olduğuna inanılır. Süne ise, sadece insalarda bulunur diye düşünüyorlar. Kut da herşeyde bulunur ve cansız varlıklara kutsallık verir düşüncesindedirler. Sürülerin bulunduğu komlarda bulunursa bereket verir inancındalar. Çobanların deynekleri kut'lu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar sürüye uğramaz derler.

Altay Türkleri insanın eşi olarak kabul edilen birde "yula"sından sözederler. İnsan uyurken yula'sının her yerde dolaşabildiğine inanılır. Düş denilen şeyin bu yula olduğunu düşünüyorlar. Ölülerin başıboş gezen ruhlarına Altaylılar özüť derken Yakutlar üör adını verirler. Şamanistler Can'ın kanda veya kalpte olduğuna inanırlar.

Şamanlarda ölen kişi için duyulan acı çeşitli biçimlerde ve bazı törenlerle ölen kişi için yapılıyor. VI. yüzyıl ortalarında Hun hükümdarı Attila'nın ölüm töreninde Hunların saçlarını yas nedeni ile kestikleri bu örneklerden birisidir. Hunlar, bir kahraman için gözyaşı dökmezler. Yüzlerini yaralayarak kan akıttırlarmış.

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, Tukuelerde aile çevresi ölü için ağlayıp feryat ederken, yüzlerini gözlerini de yaralayıp kanlı gözyaşı dökerlermiş. Orhun kitabelerinin yazdığına göre, yasta bulunanların yas tutma ifadesi olarak kulak ve saçlarını kesme adeti varmış. Kazak-Kırgızlarda ölünün dul kalan eşinin kızları ile saçlarını kesmek gelenek gereği olarak yapılmış. Urga civarında bir Hun mezarında ipek örtüye sarılı 17 saç örgüsü bulunmuş. Demek ki kesilen saçlar mezara konulmuş. Saç kesme bir nevi ölüye sunulan kurban kabul edilirmiş.

Gene Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, I. yüzyılda Moğolistan'ın doğusunda oturan Hunlar aşiret reislerini sırmalı elbiseleri ile mezara gömerlermiş. V.-VIII. yüzyıl arasında Gobi Gölü'nde ölenin atı ve eşyası birlikte yakılmış. V. yüzyılda Yenise Irmağı'nın kuzeyinde yaşayan Dubo'lar ölüyü tabutladıktan sonra dağların tepesine veya ağaçların üstüne bırakırlarmış. Soyotlar'da şaman ölülerini bir tabuta koyduktan sonra yere çakılı kazıkların üstüne defin ederlermiş.

Gök Türklerde ise, ölen hakanın mezarına, hayatta iken öldürdüğü düşman sayısı kadar heykel dikmek adetmiş. Hazarlar ve Oğuzlarda ölüyü nehir yatağına defin etmek adeti varmış. Hazarlar daha sonra ölüyü yakmaya başlamışlar. X. yüzyılda Oğuzlarda önemli bir kimse öldüğü zaman ev biçiminde bir mezar hazırlanırmış. Ölü, elbisesi ve silahları ile gömülürmüş. Mezara içki koymak ise asla ihmal edilmemiş. (Mezara içki konulması bugün Anadolu'da da görülmektedir. Örneğin, Balıkesir - Erdek Tahtakuşlar Köyü mezarlığında mezarlarda içki şişelerini görebilirsiniz.)

Mezar kapatılıp kümbet vaziyetine gelince ölenin atlarından bazen yüzlercesi kesilip eti yenir, derileri ise sırtlara asılırmış. Mezar başına heykel dikmek adeti burada da görülüyor. İnanca göre ölü bu atlara biner, heykellerde ölümler dünyasında ona hizmet eder. Uygurlarda ölümler silahları alınarak mezarın ortasına dik olarak gömülürmüş.

XIII. yüzyılda Orta Asya'yı dolaşan Plano Carpini Türklerin ölüm adetleri ile ilgili anlatımlarında, bey'in ölünce gizlice gömüldüğünü söylemektedir. Ölümler mezarına et, süt gibi yiyecekler ile ölümler atı binilmeye hazır halde mezara gömülürmüş. Mezarın başında bir at kurban edilip eti yendikten sonra ise ölenin evi ve arabası tahrip edilirmiş.

Bütün bunlar, ölümler gideceği yeni dünyada; yoksul, silahsız, yalnız ve güçsüz bırakmayıp o dünyada sürdüreceği yaşamına yardımcı olma anlayışından kaynaklanmaktadır.

Ölü gömme adetleri kültürlerin birbirini etkilemesi ile zaman içinde farklılaşmaktadır. Sagaylar, şaman ölümünü yere gömmeyip eskiden olduğu gibi şamanı elbisesi ve davulu ile birlikte bir dağın tepesine bırakırlarmış. Önceleri şaman olup sonra Hristiyan olan Yakutlarda geleneklere uyularak ölen kişi elbiseleri ile gömülmeye devam etmiştir. Yakutlarda eskiden ölümler yakmak adetide varmış. Hatta zengin biri ölünce kendisine öteki dünyada hizmet için en iyi uşakları da yakırmış. Erkek ölünce karısının diri diri mezara gömüldüğünden de bahsedilmektedir.

Çin kaynaklarında VI. yy.da Gök Türklerin bir ölü defin törenini şöyle anlatıyor: "Ölümler çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası; atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde 7 defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinde kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni 7 defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölümler bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü yılın belirli bir gününde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya sonbaharda ölenleri çiçekler açıldığı zaman gömerler. Defin gününde ölümler akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi at üzerinde gezer ve yüzlerini kesip ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölümler resmini, hayatında yaptığı savaşları resimlerler. Bu ölü hayatında bir adam öldürmüş ise mezar üstüne bir taş koyarlar. Bazı ölümler mezarında bu taşlar yüze, hatta bine çıkar".

Bazı farklılıklar göstermesine karşın şaman inancında ölümler gömme törenlerinin başlıca argümanları bunlardan ibaret sayılır. İnancın temelinde öldükten sonra gideceği dünyada yaşamını sürdüreceği anlayışı bulunuyor. Böyle olunca da ölümler gideceği dünyaya mümkün mertebe hazırlıklı göndermeye çalışıyorlar.

Manas Destanı'nda Manas'ın ölümü ve defin işlemi şiirsel bir dille bakın nasıl anlatılıyor:

*"Diyorlarki Manas'ın sineğe benzer canı çıktı
Gerçek evine gitti.
Diyorlarki ak saray yapıp içine koydular
Gök saray yapıp içine koydular.
Diyorlarki dokuz gün yattı beklettiler.
Doksan kısırak kestiler.
Diyorlarki altı gün yine beklettiler.
Altmış kısırak kestiler
Diyorlarki altın işlemeli giyimlerini
Dokuz parçaya ayırıp halka üleştiler
Çam ağacında kalın tabut yaptırıp,
Diyorlarki, iç yüzünü gümüşle kapladılar
Dış yüzünü altınla kapladılar
Manas'ı böyle bir tabuta koydular
Diyorlarki altından kan sızmasın diye
Üstünden güneşin sıcaklığı geçmesin diye
Tabutu saray içine yerleştirdiler."*

DÜNYANIN YARATILIŞI

Orta Asya'da dünyanın (yerin) yaratılışına ait bir dizi esfane anlatılır. Bunların en önemlilerinden biri yerin denizden yaratıldığıdır. Anlatıya göre, Asya'da büyük bir deniz varmış, ilahi bir varlık yeryüzünü bu denizden oluşturmuş.

Tunguzlar, tanrı ateşin eski denizi kısmen kurutarak yeri yarattığını söylerler. Yakutlar ise, yerin gökten veya bir denizin dibinden tanrı tarafından hazır olarak getirildiğine inanırlar. Altay Türkleri ve Buryatlarda ise; "iyi" ile "kötü"yü sembolize den "tanrı" ve "şeytan" karşı karşıyadır.

Her toplumun kendine özgü dünyanın yaratılışına dair anlatıları oluşmuştur. Tabii bu farklı anlatımların birbirini etkilememesi olası değildir. Türklerin de kendilerine özgü yaratılış efsaneleri bulunuyor. Gök Türk yazıtlarında; "yukarıda mavi gök; aşağıda yağız yer kaldığı zaman, ikisinin arasında kişiöğlü yaratılmıştır" diyor.

Aynı konu Manas Destanı'nda ise, "yer yer olduğu zaman, su su olduğu zaman" dünyanın yaratıldığı ifade ediliyor.

Yakutlar; ilk insanın gökten inen bir yaratıktan yaratıldığını, bu yaratığın ise yarı at, yarı insan şeklinde olduğunu söylüyorlar. Altaylılar'a göre ise yer yaratılmadan önce su vardı. Tanrı Ülgen yeri yaratmak için yanındakine emrederek denizin dibinden toprak çıkartmıştır. Yer böyle yaratılmıştır. İlk insanlar ise bir ağaç dalından tıpkı

meyve gibi yetişmişlerdir. Bu yaratılış öykülerinden çıkan sonuç; tanrıların yaratıcılıklarının mevcut maddelere şekil vermesinden oluşuyor. Hiç yoktan yaratma Türk yaratılış efsanelerinde görülüyor.

W. Radloff, Altay efsanelerinde yerin yaratılışını şöyle anlatıyor: "Önce su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir 'kişi' vardı. Bunlar kaz biçiminde su üstünde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Yapmak istediklerini yanındaki 'kişi' yapıyordu. Bu 'kişi' toprağı su altından Tanrının emri ile yukarı çıkardı. Böylece yer yaratılmış oldu. Sonra Tanrı 'kişi'ye 'suya dal toprak çıkar' dedi. Bir elindeki toprağı Tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı saçtı, böylece yer meydana geldi. Kişi'nin Tanrıdan gizlediği toprağı ağzından atması ile de küçük tepeler oluştu."

Tanrı ile kişi arasında efsanevi sohbet uzar gider, sohbetin bir yerinde doğanın bir kısmının oluşumu şöyle anlatılır: "Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve 'dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil, buna dokuz tane dal bitsin' dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: 'Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun' dedi. Böylelikle kavimler oluştu."

Bir başka anlatım: "Ak ananın buyruğu üstünedirki Ülgen insanlara şu emri verdi: "Varı yok demeyiniz, varı yok diyenler yok olur. Ülgen yer yaratılsın dedi, yer yaratıldı. Gökler yaratılsın dedi gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı."

Dünyanın sonu ise şöyle anlatılmaktadır: "Bir gün dünyanın sonunun geleceğine inanan Altaylı şamanlar şöyle düşünüyorlar. 'Kalgançı çak' inanışına göre zamanla kişiöğlü yoldan çıkacak. Fenalık yaptıktan, günah işlemekten çekinmeyecek. İyi tanrı Ülgen bu günahkar topluluktan uzaklaşacak. Karanlık dünyadaki kötü tanrı Erlik yeryüzüne yaklaşacak. Yardımcılarından Karaş önce yeryüzüne çıkacak. Yeryüzünde insanları kazanmak için tanrılar arasında savaş olacak. Erlik insanları karanlığa, Ülgen aydınlığa, iyiliğe çekmeye çalışacak. İki taraftan ölenler olacak. Ülgen tek başına kalacak. Ülgen, 'ölüler kalkınız' diye haykıracak ve bütün ölümler dirilecek. Dünya tekrar kurulacak."

PUT-FETİŞLİK

Eski Çin kaynakları Gök Türklerin yapmış oldukları "Tanrı Tasvirleri"nden bahsetmektedir. Bu tasvirleri keçeden yaparlarmış ve deri torba içinde saklarlarmış. Bu tasvirler iç yağı ile de yağlanıp, sırk üzerine dikilmiş. Altaylılarda "tö-töz", Yakutlarda "tangara", Uralha'lar "eren", Moğol-Buet'lerde "ongen" denilen put ve fetişler bulunmuş. Bunlar, keçe, paçavra ve kayın ağacı kabuğundan yapılmış. Hatta çocukların oynadığı bebeklere benzetenlerde olmuştur. Bazılarında tavşan, tilki gibi hayvan derilerinden, yapılmış. Av veya benzeri

önemli bir yolculuğa çıkan torbalarından çıkan put-fetişlere saçı saçlar ve ağızlarına yağ sürerlermiş.

Altaylıların putlara "tö-tös" adını vermeleri bunların atalar ruhu hatırasına yapıldığı sonucunu doğurmaktadır. Şamanlar bunlar hakkında "bu babamın tözü, bu anamın tözü" derlermiş. Büyük şamanlara adanan "töz"lerde varmış.

1253 yılında Uygur tapınaklarındaki putlar için Fransız rahip Rubnik şöyle diyor: "Uygurlar bir Tanrıya inanırlar. Tanrının insan veya başka bir cisim şeklinde tasvir edilmesini kabul etmezler. Öyle ise neden bu kadar çok putlarınız var diye sorduğumda Uygur rahibi; 'biz bu putları Tanrının tasviri diye kabul etmiyoruz. Bizimkilerden biri, oğlu, karısı veya hut başka birisi ölürse onun suretini yaparlar ve buraya yani tapınağa koyarlar. Bizde bunları ölünün hatırası olarak saklarız ve sayarız' diye cevap verdi".

Tanrıyı algılama açısından Moğollarında böyle düşündüğünü ifade eden rahip Rubruk seyahatnamesinde; Moğolların ölümlerin tasvirini geçeden yaptıklarını, süslediklerini, ayrıca bir tapınak çadırlarının olduğunu orada rahip olarak bir kadın şamanın bulunduğunu yazıyor.

Putla tapmanın kaynağını Ebül Gazi Han şöyle anlatıyor: "Yaşayan geleneğe göre, birinin oğlu, kızı, ağabeyi veya küçük kardeşi veya başka değer verdikleri birisi ölünce onun suretini yapar evinde saklardı. Arasına o sureti öpüp sevip okşayarak, bu filanın suretidir derlerdi. (Henüz fotoğrafçılık yoktu.) Bu suretin önüne yemeklerinin ilk lokmasını koyarlardı. Yani ilk lokmayı ona ikram ederlermiş. Yüzlerini gözlerini surete (bebek) sürtüp önünde saygı ile yere eğilirlerdi. İşte böylece ellerinde olmaksızın puta tapmayı meydana getirmiş oldular."

Altaylılar "tös" kelimesini putlar dışında da kullanırlar. Bazı dağlara Ülgen ve Erlik adını vererek iyi ve kötü ruhlarla da "tös" derler.

Moğollar XV. yüzyıl sonlarına dek şamanist olarak kalmışlar. XVI. yüzyıl başlarında Tibet yolu kanalı ile Moğolistan'a Budizmin girmesi ile Budizmin Lamaizm mezhebine katılmışlar. Daha sonra bu mezhebin ateşli mürşitleri Moğol hanlarının saraylarının gözdesi olurlar. Lamaist rahipler daha sonra Şamanizme karşı mücadeleye başlarlar.

İki inancın yoğun mücadelesi sonucu gün gelmiş Lamahıların Tibet'ten getirdikleri Buda gelenekleri ile şaman geleneği tapınaklarda birlikte yer almıştır. Bu içiçe geçişin ifadesi olarak Hristiyanlığı seçen bazı Altaylılarda İsa ve Hristiyan azizlerinin ikonaları ile şaman putları (tösler) yanyana bulunmaya başlamıştır. Yakutlara göre, Meryem Ana kadın şamanlardan birisinden başka ne olabilir.

Türk şamanlarında çok yaygın olan "töz"lerden (putlardan) Tilek, Kozan (tavşan), Aba (ayı), Bürküt (kartal), Tiyin (sincap), As (kakum)

ve benzerleri birer puttur. Bunlardan başka, büyük şamanlar, kahramanlar, iyi ve kötü ruhlar adına yapılan bir dizi putlar bulunmaktadır.

Tilek Tös, Televü boyunun koruyucu ruhu adına yapılmış, bir puttur. İnsan şeklindeki bu put büyük şamanlarından biri için yapılmıştır. Şaman dualarında bu ruha şöyle sesleniliyor: *"Aba Tuna şehrinde kır ata binerek geldin. Eğerinin koskunu gümüştendir. Elinde tuttuğun asa kutsal yerlerde biten söğüt ağacındadır. Yeşil çuha parçaları ile süslenmişsin. Buraya gelip biz Televütlere koruyucu oldun. Senin aşın iç yağıdır."* Ayı tasvirindeki *"Aba tös"* de şamanistlerin en önemli putlarından biridir. Aba eski Türkçede baba, ata anlamlarına da gelir. Şor avcıları ise Sangr, Sangır denilen putu sayarlar. Kuş gibi tasvir edilen putlara daha çok Yakutlarda rastlanır. Kuşlardan da daha çok Kartal'a önem verilir. Kartal kültü ile ilgili inançlardan çıkan sonuca bakılırsa Kartal, Güneş ve Gök-Tanrı'nın sembolü sayılırmış.

Tarihte her kabilenin kutsal bir kuşu ve kutsal bir ağacı varmış. Bu anlayışa göre; *"on iki bavu"*, yani on iki kabile anlamına gelir. Başkurtların her *'bavu'*sunun bir kutsal kuşu ve ağacı varmış. Eskiden tanımadık bir adama rastladıklarında kendi kutsal kuşlarının ve ağaçlarının adını sorarlarmış. *"On iki kabile"* ve *"on iki kuş"* tanımları İbni Fadlan'da geçen *"On iki tanrı"*yı ve bazı kuşlara tapan Başkurtlar anlatmaktadır. Ağaçlara bağlanan ip, bez, kıl, tüy gibi nesnelerde bu fetişlerden sayılır.

FALCILIK

Falcılık, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat-i Türk'te; *"falcılık, kahinlik; bir kimsenin gönlündekini bilmek"* olarak açıklanmaktadır. Falcılık, şamanlığın da önemli unsurlarından biridir.

Altaylılarda şamandan başka *'ırımçı'* denilen insanlar vardır. Bunlar saralı adamlardır. Saraları tuttuğu zaman bunlar gaipten, öte dünyadan, bilinmeyenlerden haberler vermektedirler. Şamanlar fal kelimesinin karşılığı olarak *"tölge"* kelimesini kullanırlar.

Çok değişik falcılık türleri vardır. Hayvanların kürek kemiğine bakarak gaipten haber verenlere *"yağırını"* koyun tezekleri ile fal bakanlara *"kumaldeki"* değişik nesnelerden yola çıkarak falâ bakanlara ise, *"ırımçı"* adı veriliyor.

Kürek kemiği falına Kırgızlarda, Kazaklarda, Nogaylarda hatta Japon ve Yunanlılarda rastlanılır. Moğol saraylarında da çok önem verilir. Mengü Han bir işe başlamadan önce mutlaka kürek kemiği falına baktırmış. Bunun için önce kemik ateşte kızdırılır, bunları yakmak için küçük iki ev bulunurmuş. Kemikler yakıldıktan sonra Han bunlarda oluşan çizgilere bakarmış. Kemik üstünde oluşan çizgi doğru ise, düzgün ise, yol açık sayılırmış. Eğri büğrü ve delikli v.s.

ise yol kapalı sayılırmış. 1771'de Kazak Bozkırlarında seyahat eden yüzbaşı Riçkov'da Kırgız-Kazak hanlarından Nur Ali Han'ın karargahında kürek kemiği falına baktırıldığına tanık olduğunu yazmaktadır.

Kırgızların Manas Destanı'nda da Manas'ın yanbaşıda Kürek kemiğine bakan bir falcı bulunduğu yazılıdır. Kalmuk Hanı Yolay'da falcısı ile gezmektedir. Targıl Taz adlı falcısı Kürek Kemiği fali ile Tanrı ile konuşunca; kürek kemiğinde kanlı bir başın yuvarlandığını gördüğünü söylüyor. Bu sefere çıkmanın hatalı olabileceğini anlatıyor. Fakat Hanı bunu dinlemiyor ve sefere çıkıyor. Sefer sonucu çıkan savaşta Manas onu mağlup ediyor ve arkasından öldürüyor.

Nugay halk edebiyatında, hikaye ve destanlarda da kürek kemiği fali geçmektedir. Edige ile Toktamış Han Destanı'nda kürek kemiği fali konu edilmektedir. Başkurtlar da çok yalan söyleyene senin "*yavurun kalak*" yani kürek kemiğin bozulmuş derlermiş. Altay ve Yakut şamanlarında da kürek kemiği fali yaygındır. Yakut Dolgan'lar ve Karagaslar bu fal için esas olarak geyik kürek kemiğini tercih ediyorlar.

Fala baktırmak için; önce suda kaynatılmamış bir kürek kemiği bulmak gerekiyor. Falcı kemiği ateşte kızdırdıktan sonra, eline alıp ince kısmından tutuyor. Kemikte beliren çizgiler, çatlaklar, noktalar şaman tarafından adlandırılarak anlatılıyor. Böylece fala bakılmış oluyor.

Sagaylar, kürek kemiği fali ile sadece kaybolan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunabileceğini, fal için en etkili kürek kemiğinin ise koç kemiği olduğunu düşünüyorlar. Türk göçebelere arasında "*aşık kemiği*" adı verilen kemik ile de fal açmak adeti vardır. Aşık kemikleri davulun üstüne atılarak aldığı şekle göre yorum yapılır.

Şaybak Han, Semerkant Şehrini kuşattıktan sonra şehire kati hücum yapıp yapmamanın hayırlı olup olmayacağı üstüne bir davul gertirip davul üstüne aşık kemiği zar gibi atarak fala baktırmıştır.

Kırgız-Kazaklarda ve Özbeklerde ayrıca "*kumalak*" denilen bir fal açılırmış. Bu fal için kırk taş veya nohut, fasulye gibi şeyler kullanılmış. Kırk adet taş geliş güzel serpilip üçe ayrılır ve ona göre yorumla tabi tutulmuş.

Ataların ruhuna kurban sunarak etin kazanda kaynama şekline bakarak yorumlar yapılarakda fala bakılır. Yorumu ise şöyle yapılır: Kısırak kurban kesildikten sonra, kurban edilen kişinin ruhu çağrılır. Et kazanda kaynatılır. Kazandaki köpüğün rengine göre olumlu veya olumsuz sonuçlara gidilir.

Bunlardan başka ateş alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ateşte çıkardığı sese bakılarak fal yorumlanır. Başka nesne ve olaylara bakarak fal açmak oldukça yaygındır. İnsanoğlunun bu alışkanlığı tarihin derinliklerinden günümüze dek sürmektedir. Geleceği bilmek adına bu uğraş için daha çok enerji verileceği de benzemektedir.

ŞAMANLARDA TÖRENLER

Şaman Türklerde yapılan törenleri iki kısma ayırmak olasıdır. Bunlardan birincisi, periyodik olarak yapılan törenlerdir. Diğeri ise, bazı olaylar nedeni ile yapılan törenlerdir. Periyodik yapılan törenler ilkbahar, yaz ve sonbaharda yapılır. Bunların eski bir tarihleri vardır. Bu ayinler adeta dini bayramlar gibi algılanıyorlar.

İlkbahar bayramı 9 Mayıs'ta kutlanır "*Örüs sara*" adı verilir. Anlamı ise, sürüleri otlatmaya çıkarma bayramıdır. Güz bayramına "*sagan sara*" (ak ay) bayramı adı verilir. Tarih olarak 28 Ağustos'ta kutlanmıştır. Başkurtlarda bu kutlamalara erkekler katılmadan Mayıs ayında yapılır ve küçük erkek çocuklar törene alınmazmış.

Şamanlarda kurban olmadan dinsel tören yapılmaz. Dinsel tören için kanlı veya kansız kurban şarttır. Kanlı kurbanların başında at kurban etmek vardır. Kansız kurbanlar ise; saç, yalın (ağaçlara veya şaman davuluna bağlanan ip, bez v.s.), ateşe yağ atma, şarap serpmeye türünden kurbanlar kansız kurbanlardır. Kansız kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlamak için serbest bırakılan hayvanlardır. Bu tür kurbanlara, "*ıdık*", "*ıduk*" yani; salıverilmiş, gönderilmiş, tanrıya gönderilmiş, tanrıya bağışlanarak salıverilmiş hayvan v.s. denir. Bu tür hayvanlara yük vurulmaz, süt sağılmaz, yünü kırılmaz. Sahibinin adakı olarak saklanır. Bu gelenek de Anadolu'da yaşamaktadır. Evlerde kurban niyet edilmiş "*Kurbanlık koç*", "*kurbanlık boğa*" ya rastlamak mümkündür.

Altay Türklerinde ıdık tutulan hayvan yani kurban olarak niyet tutulan hayvan uzun süre geçtikten sonra kurban edilir. Abakan-Sabay boyunda şaman bu hayvan üstünde zaman zaman ayin yapmaktadır. Sahibi bu hayvanı tılsım gibi saklamaktadır. Moğollarda putlara at bağış ederlermiş. Bu ata binmezler, kurban olarak kesileceği zaman ise kemiklerini kırmadan ateşte pişirirlermiş. Kurban olarak adanan bu hayvanlara kadınlar dokunamazmış. Her şamanist bu hayvanları kutsal ve dokunulmaz sayar.

Kansız kurbanlardan saçda Türk boylarında yaygındır. Saçı her kavmin kendi emek ürünüdür. Göçebelerde; süt, kımız, yağ; çiftçilerde; buğday, darı, şarap; tüccarlarda; para v.b. şeyler saç olarak geçerlidir. Bu tür kurban veya adak hemen hemen tüm dînlerde görülmektedir.

Kanlı kurbanlarda atın yanısıra koyun da vardır. Sığır kurban etmek şamanlarda pek yaygın bir gelenek değildir. Hayvanların da erkek olanı kurban edilir. "*Attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, keçiden teke*" kurban etmek gelenektir. Bunlara karşın Kırgız-Kazak folklorunda "*kısrak*" kurban etmek alışkanlığı arasına da olsa vardır. Kısrak, Tanrının beğendiği ruhların hoşuna giden kurban sayılmakta-

dır. Destanlarda; "ak boz kısırak" olarak geçtiğini görüyoruz. Şamanistler kümes hayvanlarını kurban kabul etmemekle birlikte, Doğu Türkistan'da şehirli ve çiftçi ailelerde şamanlar kümes hayvanları da kurban ederler.

Şaman inancında kurban kesilen hayvanların kemikleri kırılmaz. Köpeklere verilmez. Ateşte yakılır veya yere gömülür. Özel durumlarda kurban kemikleri toplanıp bir torbaya konarak ağaca asılır. Asla kemiklere ziyan verilmez. Çünkü onların tekrar canlanacağına inanılır.

Kurban kesilerek yapılan törenlere tüm boyun katılımı sağlanır. Bu törenlerin en büyükleri, "Gök Tanrı Kurbanı" ve "Dağ Kurbanı" adı verilen törenlerdir. Bu ayinler Altaylılarda her yıl, bazılarında ise 3 yılda bir yapılır. Yakutlarda ilkbahar ve sonbaharda tüm soyun katıldığı törenlerde kırmız ve kurban sunulur. Tören dokuz gün sürer. Bu törene Ay ve Güneş bayramı da denir. Sonbahar bayramı kötü ruhlardan korunma amacı ile yapılır. İlkbahar ayinine şamanla birlikte dokuz masum kız ve dokuz masum erkek katılır. Bu masumlar şamanın göklere yolculuğunda yardımcı olurlar. Günahkar olanlar bu yolculukta yolda kalırmış.

Altaylılarda, yapılan ayinin kısıllığı ve uzunluğu her ruha ve Tanrıya göre değişir. En uzun ayin Ülgen adına yapılan ayindir. Güneş batınca ayinin ilk kısmı başlar. Bu bölümde şaman ayin yerini hazırlar. Çadır ve kurbanlık kısırak hazırlanır. Kurban Tanrıya adandıktan sonra atın yuları halktan seçilen birine verilir. Şaman elindeki kayın dallarını sallayarak ve davulunu çalarak Ülgen ve oğullarının ruhları ile onlara tabi ruhları çağırır.

Şaman kurbanı yıkar duasını okur. Birkaç ruha hitabederek ilahiler okur sonra kaza binerek göklere doğru uçar. Karşılıklı dua diyalogları yapılır. Kurban iyi ruhların hakimi Ülgen adına ise, baş doğuya, Erlik adına kesilmiş ise batıya karşı tutulur. Kurban eti kemikleri kırılmadan ayrılır, kazancı denilen iki uzmanca pişirilir. Şaman dualar okuyarak kurban etini ve suyunu etrafa saçar. Kurban yendikten sonra kemikler toplanıp bir sırığa asılır. Şaman eti yedikten sonra ilahiler okumaya devam eder. Davulunu eline alır çalmaya, ruhları çağırmaya başlar. Ruhların geldiği varsayılarak onlarla diyaloglar başlar. Ayinin sonunda şaman yeryüzüne iner. Davulu atar, gözlerini açar. Uzaktan gelmiş gibi herkes ile selamlaşır. Bu ayin 3 gün devam eder. Üçüncü gün şamanın şerefine büyük bir ziyafet verilir. Ayin için gelen içkilerden herkes sarhoş oluncaya kadar içer.

Şamanlıkta bu büyük törenler dışında birçok özel ve küçük törenlerde yapılır. Bunlar hastalığı geçirme, hastalığı başka bir nesne veya hayvana geçirme gibi törenlerdir. Bazı ayinlerde şamanlar yeraltına inerler. Orada gezerler. Cehennem üstündeki kıl köprüden geçerler.

Sarı çöllerden uçarlar. Günahkar şamanların iskeletlerini görürler. Karanlık tanrıların bulundukları dünyada yılanları, ejderleri gördüklerini hikaye ederler.

Yakutlarda geyikler de kurban olarak bellenir. Bu ıdık yıllarca kesilmez. Ayrıca bu ıdıkların kulaklarına küpe takarlar. Altaylılar ıdık olarak at bağışlarlar. Bir adam hasta olursa yağız bir at direğe ıdık olarak bağlanır ve koyun kesilir. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır. Kuzuların sağlam, sağlıklı, bereketli yetişmeleri için koyun ıdık olarak tutulurmuş. Kaybal şamanları ıdık olarak bırakılan ata ancak sahibinin binebileceğini kabul etmişlerdir. Ona vurulan eğer ve gem başka atlar için kullanılmaz. Iızık hayvanı kurt yerse başka bir hayvan bağışlanır. Sahibi ölürse ızık kardeşine kalır. Akrabası yoksa kimseye kalmaz. Bağış şamanca yapılan tören ile olur.

Araştırmacı Malov, 1914 yılında Carhlık şehrinde bir hastaya yapılan tören sırasında; şamanın çingiraklı kılıç ile evin ocağına karşı diz çökerek dua ettiğini, ağzındaki anasonları ocaktaki ateşe üflerken, şamanın tef çalıp nefesler söylediğini yazıyor. Törenin üçüncü günü, çalgıcılar saz çalarken, dualar söylerken, şaman elindeki tütsü ile dans edip tütsünün kömürlerini dışarı atarmış. Şaman içindeki hançer ile hastayı iyileştirmeye çalışırken müzik ve nefeslerin devam ettiğini gözlemlemiş.

Yakutlarda özel ayinlerden birisi de ev yapmaktır. Ev yapmak isteyen önce hayırlı arsa arar. Yapılacak evin hayırlı olması için, ocağın sürekli yanması, neslin çoğalması, hayvanların ve ürünlerin bereketli olması için dualar edilir. Şaman, ev sahibinin dualarından sonra ocaktaki ateşe bakıp dua eder. Tanrıdan hemen hemen sormadığı şey kalmaz. Uzun uzun dua eder, kaşığı havaya atar. Fal iyi çıkarsa ev sahibi derhal kaşığı kapar ve cebine yerleştirir. Bu bir nevi kaşık falıdır. Herkes memnun kalıp ev yapıldıktan sonra bir düğün yapılır. Yaşlılardan biri şöyle dua eder: *"Alevli ateş yak, yaktığın ateşin kıvılcımları sönmesin, kışın oturduğun ev bereketli, yazın oturduğun ev kutlu olsun."* Dua böyle biter. Ocak kutsaldır. Ocak yapılırken kurban kesilir. Kurbanın kanı ocak yapılacak yere sürülür, ateşe serpilir. Evin inşaatı bitince yedi gün boyunca kımız hazırlanır. Şaman çağrılır. Şamanın duasından sonra herkese kımız dağıtılır. Yakutlarda kartal kutsaldır. Baharın gelmesi kartalın kanatlarını çırpmasına bağlıdır. Bazıları kartalı koruyucu ruh sayarlar. En korkulu ant kartal için içilen anttır. Kartal adı ile ant içip, yemin edip tutmayanların *"ocağı söner"*, nesli kesilir. Herhangi bir yakut evinin yanında kartal görürse eğer, hazır et bulamazsa derhal onun için bir kurban keser. Kartala et ziyafeti verir. Biri yanlışlıkla kartal öldürürse şaman çağılarak dini tören ile kartalın cenazesi gömülür.

Ocak, kartal ve ateşe saygısızlık gösterenlerin deri hastalığına tu-

tulacağına inanılır. Bu hastalığı ancak ateşi çakmak taşı ile yakmak koşulu ile kartaldan türediğine inanılan şaman tedavi edebilirmiş.

Ateşe bakıp kehanet etmek yani gelecekten sözetmek çok eski bir gelenektir. Yanan ateşte odunların çıkardığı sesin, alevlerin yüksek veya alçak yanmasının, alevlerin yeşilimsi renkte veya kırmızı olmasının altında derin anlamların gizli olduğuna inanılır.

Ateşe bakıp fal açmak Orta asyada çok yaygın bir gelenektir. Özbek hani Kocuğum, ateşe bakıp kadınlara; "senin oğlun olacak", "senin kızın olacak" dermiş ve bu tahminler çıkarmış. Manas'ın babası Cakıp, destandaki anlatıya göre, ateşe bakar, gelinlerin geleceğini bildirirmiş.

Ateş ruhu için şamanların okuduğu dualara bakınca "ev ocağı kültü" ile "ateş kültü" birbirinden ayıramaz. Ocak kültüründe, atalar kültü ile bağı olması doğaldır. Şaman dualarında; "ateş anam", "kayın anam" diye hitap edilmesi bu önemi gösteriyor.

Düğünlerde de, ateş ve ocağın özel ve ayırıcı bir yeri vardır. Budist Buretlar'da gelin ve güveyi düğünün sonunda ocağın başına getirip ateş ve ocağa niyaz ettirirler. Yapılan duada; "Ey melikem, ey anam ateş, ötüken anamız, anamız ateş, ey daima göklere uzanan ve bakan ateş, biz sana fincan fincan rakı sunuyoruz, güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver. Biz sana secde ediyoruz." demektedir.

Kırgızlarda da düğün törenlerinde ateş ve ocak önemli bir unsurdur. Manas Destanı'nda gelinin kayın babasının evine girdiği an şöyle anlatılır: "Kızlar ve gelin çift çift olup eve girdiler. Genç gelin aksaykal eğilerek selam verdi; aksaykal ateşe yakın geldi, eğildi, ateşe selam verdi."

Yakutlar yemin törenlerini ateş ve ocak önünde yaparlar. Yemin sırasında; "büyük babamız ateş karşısında... ant ediyoruz" diye cümle başlar.

Şaman inancında hemen hemen her törende mutlaka ateş bulunur. Kurban hangi ruh için adanırsa adansın bir parçası ilk önce ateş ruhuna sunulur. Ateş, törenlerin merkezini oluşturur dense abartılı bir anlatım sayılmaz.

ŞAMANLIĞIN YAYILMA ALANLARI

Türklerin eski dinleri ve mitolojileri hakkında Çin, İslam, Rus ve Batı kaynaklarında birbirini zaman zaman doğrulaması bile hayli bilgi bulunmaktadır. Milattan önce II. ve III. yüzyılda Çin vakanivüstleri tarafından Hunlar'da gözlenen Gök Tanrı inancı, güneş, ay, yer-su, ölümler ve atlar kültü Türk kavimlerinde değişik biçimlerde olsa bile çeşitli kültürlerin etkisinde kalsa bile son zamanlara kadar devam etmiştir.

Türklerin dünya görüşleri, dini yorumlama tarzları Altay ve Ya-

kut şamanizmine göre farklılıklar içersede hiç şüphe edilmemesi gereken bir olgu varki o da eski Türklerin Şamanist olduklarıdır. Ziya Gökalp bile Türklerdeki şamanizm ile diğer kavimlerdeki şamanizmin farkını büyüterek Türklerin dini için ayrı bir kavram kullanmıştır. Türklerin dini için TUYUNİZM adını vermiştir. Halbuki bu farklılık çok tanrılı dinlerde olağandır. Orta Asya'da nerede ise her kavim için ayrı bir şamanizm olduğunu söylesek abartmış sayılmayız. Orta Asya şamanizminin esasları; Gök-Tanrı, güneş ay, yer, su, ata, ateş (ocak) kültleridir.

XVI. yüzyılda Mançu ve Tunguz gibi Altay ulusları birleşerek Çin'i ele geçirdiler. Bu topluluklar şamanisttirler. 1747 yılında şamanların ayinlerini düzenleyen bir statü imparator tarafından ilan edildi. Hatta şaman inançlı insanların ibadetlerini daha rahat yapabilmeleri için bir tapınak bile inşa ettirdi. Hakan şaman inancına göre ayin yapardı. Hakan her sabah çadırından çıkarak Güneşe karşı ibadet yapardı. Geceleri ise duasını Aya karşı yapardı.

Orta Asya'da devlet kuran kavimlerin doğal olarak kültür merkezleri önemli ölçüde Hakan saraylarıdır. Bunun dışında ise, beylerin karargahları ve bunların çevresine yerleşen boylar vardır. Bu merkezler kendi dışlarındaki merkezlerin etkilerine açık bulunuyordu. Doğuda Çin kültürü, felsefesi, mitolojisi, güneyde Hint, Tibet Budizminin etkileri, batıda Zerdüştlük Orta Asya'daki oluşumu etkiliyorlardı. Orta Asya'yı kültürel olarak etkiliyorlardı. Yabancı dinler Orta Asya'da şamanizmden bazı unsurları kabul ettikleri için halktan ilgi görmüşlerdir.

Bu etkileşimler sırasında Sibiry'a'da önceden şaman olan Tobalar V. yüzyılda Budizmi resmen kabul ederler. Büyük Buda tapınakları yaparlar. Buna rağmen Tobalıların etkileri altında bulunan halkın tümünün Budizmi kabul ettiğini söylemek oldukça güç sayılır. Çünkü Budizm, hakanlığın merkezindeki aristokrat kesimin dinsel tercihi olmuştu, ama geniş halk kitleleri şamanlığı sürdürüyordu. VI. yüzyılda büyük Türk devletini kuran GökTürk sülalesi şamanist boyların yetiştirdiği en bilinen boylardan birisidir. Tarihi kaynaklara ve arta kalan yazıtlara bakılırsa, Gök-Türk hakanları ve idareleri altındaki Türk boyları, batıdaki şehirli Türklerin bir kısmı dışında şamanist inancındadırlar. GökTürk devleti Uygur sülalesinin eline geçtiği zaman (VIII. yüzyılın ikinci yarısı) Orta Asyanın kuzey bölgelerinde şamanizm hakim durumdadır. Batıdan ve güneyden gelen kitaplı dinlerin tesiri yok denecek kadar azdır. Şamanizmin kitaplı dinlerden etkileneceğini bırakalım bir yana kitaplı dinlerin şamanizmden önemli ölçüde etkilendikleri ve bu etkilenecek oranında şamanizmin hakim olduğu bölgeler halkı ile diyalog kurduklarını kabul etmek gerekiyor.

GökTürklerin elinden ülke egemenliğini alan aynı soydan uygur-

ların ilk hakanları Kül Bilge ve Moyun Çur, Şaman inancındandılar. Uygun hakanlarından Bökü Han 763 yılında Maniheizm oldu. Yani Mani dinini kendine seçti ve Mani dini Uygurlar arasında yayılmaya başladı. Bu din kuzeyden gelen Uygurlar arasında 840 yılından itibaren, yani Uygurların Doğu Türkistana yerleşmelerinden sonra kökleşmeye başladı. Ama buna rağmen Uygur ülkesinde Maniheizm, Hristiyanlık ve Budizm ile birlikte şamanizmde yaşıyordu. Şamanizmin en önemli rütüelleri sayılan "*töz*", "*ongun*" kültünün daha sonra Uygur Budist rahiplerce Buda tapınaklarında uygulandığı görülüyor.

Kırgızlarında kaynaklardan elde edilen bilgilere göre şaman olduğu biliniyor. Tanrılara-ruhlara kırlarda kurban sunarlar. Şamanlarına kam adı verirler. Sulara, ağaçlara kurban sunarlar. XI. yüzyılda tarihçi Gardizi Kırgızlar için şöyle yazıyor: Kırgızlar, Hintliler gibi ölülerini yakarlar ve "*ateş en temiz şeydir, ateşe düşen herşey temiz olur.*" Ateş ölüyü kirlerinden, günahlarından temizler derler. Bazı Kırgızlar ineğe, bazıı kirpiye, bazıı sapsağana, bazıı şahine, bazıı güzel ağaçlara taparlar. Bunlar arasında *faginum* dedikleri bir kişi vardır. Her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı aletlerini getirir. Çalgıcılar çalmaya başlarken *faginum* (kam olacak) bayılarak düşer, sonra bu yıl neler olacağını; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike vs. hepsini söyler ve genellikle onun dediği olur.

Bu gözlemde görülen şaman inancı ile mani inancının ve budizmin etkilerinin içiçe olduğuudur. Ama Çin ve İslam kaynakları IX-X. yüzyıllarda Kırgızların Şaman olduğunu yazıyor. XI. yüzyılda (920) İbni Fadlan, Oğuzlar'ın İslam ülkesine yakın komşu bulundukları halde şamanlıkta direndiklerini yazıyor. Oğuz beyi Küçük Yanal bey'in önce müslüman olduğu ama halkın, "*eğer müslüman olursan bizim başkanımız olamazsın*" demesi üstüne müslümanlıktan vazgeçip şamanlığa geri döndüğü de yazılanlar arasında bulunuyor.

İbni Fadlan, Başkurt şamanlığında kış, yaz, yağmur, rüzgar, ağaç, hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat, ve yer gibi varlıkların herbiri için ayrı birer tanrı bulunduğunu onların da gökte yaşadıklarına inandıklarını yazıyor. İbni Fadlan, Oğuzlara ve Başkurtlara komşu olan Hazar Türklerinin Hakanının ve aristokrat sınıfının yahudi olduklarını yazıyor. Tarihçi Gardizi, Hazarların hakan ve emirlerinin yahudi, halkın ise şamanlığa benzer bir inanca sahip olduklarını yazıyor. Tarihçi Ebu Dülef ise Karlukların şamanizminin oldukça gelişkin olduğunu tapınaklı bir din haline geldiğini yazıyor. Marco Polo ve başka seyyahlar, Cengiz Han'ın ve Moğollara geçen Kuzeyli Türklerin Şamanist olduğunu yazıyor. Bazı tarihçiler ise, Moğol işgali ile Orta Asya ve Volga müslümanlarında ölmekte olan şamanizmin yeniden canlandığını iddia ediyorlar. Moğollar döneminde şamanizmin yayıldığı coğrafi alan üç büyük dinin İslam, Hristiyan ve Budizmin

mücaele alanı sayılıyor. Orta Asya ve İran'da Hristiyanlık XIV. yüzyılda yerini İslam dinine bırakmak zorunda kaldı. Hristiyanlık Moğolistan'ın bazı yerlerinde mezar taşlarından başka bir kalıntı bırakmadan tarihe karıştı. Moğolistanda Budizm kazandı. Şamanizm ise Budizm ve İslam dinlerine bir dizi kalıntı bırakarak Sibiryaya ormanlarına ve Altay dağlarına çekildi.

YENİ ŞAMANİZM

Şamanizmi reforme ederek zamanın taleplerine cevap verebilecek bir din oluşumu sağlama uğraşı XX. yüzyılın başlarında ilk defa Altay dağlarında görülür. Bu çabalara Rus etnografyacıları "*Burhanizm*" adını verirken Altaylılar ise; "*AK DIN*" hareketi adı verirler. Bu hareket şamanizm içindeki, AK ŞAMANLIK olgusunu hayata geçirme uğraşı olduğu için aynı zamanda "*Kara kamlık*" kurumuna ve "*kara din*" adı verilen biçime karşı bir oluşumdur. Bu oluşum bu haliyle kalmamış zaman zaman Rus despotizmine karşı bir harekete de dönüşmüştür.

Rus belgeleri; bu yeni şamanizmin 1904 yılında tesbit edildiğini yazıyor. Papazlar, Rus polisi ve gazetelerin bilgilerine göre, şamanizmin kara şamanlık kısmına karşı olan bu hareket Rus despotizmine de karşı olup, Lama dinine benzeyen barışçıl bir yapılanmadır.

Bu dinin önderi ise Altay şamanları arasından çıkan Çet Çelpen adlı orta halli bir şamandır. Kendisine "*peygamber*" diyenlerde bulunur. Evli olan Çelpen'in 14 yaşında bir üvey kızı vardır. Çelpen ormanlı bir dağda ibadet ediyor. Orada yaşıyor. Yanına gelip gidenlere nasihatlar veriyor. Ak dinin talimatlarını onlara iletiyor. "*Ak din*"in ilkelerine göre; Kanlı Kurbanlar kesinlikle yasaktır. Ancak yılda bir defa kuzu kurban edilebilir. Ruslarla dostluk hoş karşılanmıyor. Çünkü üzerlerinde yoğun Rus baskısı olsa gerek. Kamlar şeytana tapan günahkar insanlar olarak görülüyor. Onların ongonlarını, davullarını, cübbelerini, külahlarını ateşe atıp yakmak gerekirdi. Onları tövbe ettirmek gerekiyordu.

Tanrılara kurban yerine, hoş kokulu otların dumanını, süt, şarap, kımız gibi şeyleri vermek gerekirdi. Rus parası yerine ise ejder resmi olan Çin parasını tercih ediyorlardı.

Altaylı peygamber sayılan bu şamanın mesajlarını çok güzel konuşan üvey kızı topluluklara iletiyordu. Bu güzel konuşan kızı binlerce insan dinlemeye geliyor ve "*Ak Din*"in ilkelerini öğreniyordu. Bu dinin mesajlarında ve inanç biçiminde, eski Budizm, Lamaizm felsefeleri ile akılcılık ve birazda milli dava argümanlarının bulunduğu ifade ediliyor.

Bu küçük dinin ve küçük peygamberinin sonu çabuk gelir. 1904

yılı Temmuz ayında bahar bayramı için ayin yapmak üzere toplanan binlerce Altaylı'nın çadırı basılır. Çet Çelpen'in çadırı etrafında toplanmış binlerce insan genç kızın ateşli konuşmalarını ve ilahileri dinlerken, bu barışçıl ve silahlı insanları Çar'ın askerleri basar. Peygamberi, eşi, kızı ve 20 civarında arkadaşı tutuklanır. Askerler mal ve mülklerini yağma ederler.

Devlet Dumasında Liberal Siyasetçilerin karşı çıkmalarına karşın, Biysk Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandılar. Önce ölüm cezası ile yargılanan Çet Çelpen ve arkadaşları sonuçta ölüm cezasından kurtulup müebbet hapis aldılar. Çet Çelpen iki yıl sonra Biysk hapishanesinde ölür. Böylece şamanizm içinden çıkıp reform yapmak isteyen bir din adamının çabaları böyle sonuçlanmışır.

ŞAMAN TÜRKLERİN İSLAMLA TANIŞMASI

Dinbilimcilerin "büyük dinler" veya "kitaplı dinler" olarak ifade ettiği dinler, eski çoktanrılı dinlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Bir yandan o eski inançlara karşı kıyasıya mücadele ederlerken bir yandan da o inançları yeni biçimlerde kendi oluşumları içine taşımışlardır.

İşte bu olgu İslam dini ve Şamanizm için de geçerlidir. İslam dinini sonradan kabul eden Türkler eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinleri yeni dinlerine taşımışlardır. Tarihçiler Türklerle İslam ordularının ilk karşılaşmalarının Kafkasya üzerinden Hazarlarla, Horasan üzerinden de GökTürklerle olduğunu yazıyor. İran-Turan sınırını oluşturan bölgede Arap hakimiyetinin Kuteybe B. Müslim'in emirliği döneminde (704-715) gerçekleştiği ifade ediliyor. Bu sıralarda Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede bulunan Türk boylarının tümünün şamanist olduğu biliniyor.

İslamiyet, Orta Asya'da yayılmak ve hakimiyet sağlamak için kıyasıya bir mücadeleye başladı. İslamın, Hazarlarla giriştiği mücadelede barış Hakanın İslamiyeti kabul şartı ile imzalandı ama Hazarlar arasında müslümanlık yerleşemedi. VIII. yüzyılın sonlarına Hazar hakanı Yahudiliği din olarak seçti. Bu bölgeye İslamiyet, bek Han (1313-1340) zamanında uzun, yorucu ve kanlı mücadeleler sonucu yerleşti. Hazar hakan Yahudiliği kabul ederken, Bulgarlar arasında İslam yayılıyordu. Arkasından Bulgar Hanı da müslüman oldu.

Türkler bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi doğuştan müslüman değillerdir. Türklerin eski dinlerinden biri olan şamanlık Türkler arasında en uzun yaşayan din olmuştur. Şamanlık Türkler arasında yaklaşık 13 yüzyıl yaşamıştır. *"Oğuzların İslamlaşması iki asır boyunca devam etmiştir"* diyen Abdulkadir İnan, Kıpçak Türkleri için ise;

"Kıpçak Bozkırlarının İslamlaşması X. yüzyılın başlarından XIV. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür" demektedir.

Bilindiği gibi İslam, Arap kökenlidir. İslam dini Arap kültürünün bir ürünüdür. Diğer ulus ve milliyetlerin Arap kültürüne has bir olgu yadırgamaları kadar doğal bir olgu olamaz. Bu duruma birde yayılma döneminde diğer ulusları küçümseyen, Arap dışında olan her milliyeti köle kabul eden anlayışı eklersek İslamın Araplar dışındaki milletlere neden sempatik gelmediğini anlayabiliriz.

Arap İslamiyetinin bu anlayışı Türkler içinde fazlası ile geçerlidir. İslam, Türklerle IX. yüzyıl başlarında Emeviler Döneminde tanıştı. Türklerle karşı çok olumsuz davrandı. Türkleri müslümanlaştırmak için katliamlara girişti. Türklerin İslamı kabul edişi barış ile gönül rızası ile değil esas olarak kılıç ile olmuştur.

Ünlü hadisci İmam Buhari bakın İslam'ın Türkler hakkındaki düşüncesini hadis kitabında nasıl veriyor:

"Kıyamet kopmadan önce siz kıldan çarıklar giymiş bir ulusla savaşıacaksınız. Onların yüzleri sanki derilerle kılıflı kalkan gibidir. Yüzleri kırmızı, gözleri çekiktir. Güçlü bir ulus olan Türklerle çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Kıyametin kopmasının koşullarından birisi kıldan çarıklar giyen ulusla (Türklerle) savaşmanızdır"

Arap Komutanı Kuteybe; *"Ey müslümanlar, nereye giderseniz? Her kim Türklerden baş getirirse 100 dirhem vereceğim"* diye komutanlarını Türklerle kıskırttı. Buhara'da kent yağma edilir. Türkler kılıçtan geçirilir. Kafaları kılıçlara geçirilenler dışında 50 bin Türk köle olarak götürülür. Yezid, Dağıstan'da 14 bin kişinin boynunu uçurur.

X. yüzyıl Arap coğrafyacı İbn Harkal Türk köleler için bakın ne diyor:

"En değerli köleler, Türk topraklarından gelenlerdir. Dünyada bütün köleler içinde Türklerin eşi yoktur. Değer ve güzellikte ötekilerin hiçbirisi onlara erişemez. Horasanda bir köle çocuğun 3 bin dinara satıldığını sık sık gördüm."

Bakın İslam dini Türkleri nasıl görüyor. Bu alıntı ise, Aliyyu'-ı Karî'den:

"Türkler Yecüc ve Mecüc artıkları ve onların kardeşleri temsilcileri olduklarını söylemek, onların ne menem insanlar olduklarını beyan etmeğe yeter. Bununla birlikte hiç kuşku edilmemelidir ki onlar (Türkler) çok zararlı ve fesat insanlardır."

Türkler hakkında böyle düşünen bir dini anlayışın onlara iyi davranması olası değil. Orta Asya'da IX.-X. yüzyılda başlayıp günümüzde devam eden müslümanlaştırma seferberliğinin özü Arap kültürünün Arap olmayanlara kendini dayatmasıdır dense haksızlık edilmez.

Şamanların Arap dinine karşı direnişi bu perspektiften bakıldığında anlaşılabilir. Şamani halklar İslamı kabul etmek zorunda kal-

dıklarında ise, ata din ve kültürlerinden asırlar süren alışkanlıklarından hemen vazgeçecek değillerdi. Bugün kabul edilen İslamlık ise adeta bu tarihi eser üstünde eklektik bir kabuk gibidir. Bu cila tarzındaki kabuk kaldırılınca maden, kendi rengi ve kokusu ile ortaya çıkmaktadır.

ŞAMANLARDA DUALAR

Şamanların dinsel törenleri tek tanrılı dinlerdeki gibi matematiksel kesinlikte şekillenmemiştir. Dünyanın yaratılışı, tanrılar ve ruhlar hakkında, değişik şaman inançlı kabileler arasında nasıl bazı farklılıklar varsa dinsel tören ve törenlerin biçimi ile yapılan dualar arasında da bazı farkları gözlemek mümkündür. Tektanrılı dinlerin kitapları vardır. Her din adamı kitabın koyduğu kurallar ve sünnet doğrultusunda ibadetini yapar, ama şamanlık gibi çoktanrılı dinler olarak kabul edilen dinlerde ibadetlerin şekli esasları konusunda kesinlik aranamaz. Kaldiki bu şekli beraberlik tektanrılı dinlerde bile her zaman olamıyor. Dinin özünde olduğu gibi şekli yapıda da mezhepten mezhebe, tarikattan tarikata farklılıklar görülüyor.

Şaman ayinlerinde dış görünüş açısından belli bir birliktelik söz konusu olabiliyor, ama şamana yönveren içsel güçler yani ruhlar olduğu için ibadetin biçimi ve doğrultusu tamamen o anda şamanın özel durumuna, transa geçmesine, ruh haline bağlıdır. Ayin sırasında okuyacağı dualar, nefesler, ilahiler, afsunlar v.s. o sırada aldığı ilhama bağlıdır.

Şamanlar, seleflerinin ibadetlerinde yapılabirebir uyma zorunluluğunda değildirler. Şamanlar ibadetleri sırasında kendi ustaları olan yaşlı şamanların okudukları duaları ezberlemeye ve okumaya mecbur değiller. Hocalarından öğrendiklerini değiştirebilirler. Duruma göre farklı yorum bile öze aykırı olmadan yapılabilir. Bu değişiklik yapma işi günah v.s.de sayılmaz. Kendi koruyucu ruhları onlara nasıl ilham verirse onlarda öyle hareket ederler.

Şamanların ayin sırasında okudukları dua nefes gibi şeyleri tesbit etmek oldukça zordur. Özellikle trans halinde, vecd halinde ne yaptığını ne söylediğini tesbit oldukça zordur. Çünkü şamanın trans hali kendinden haberinin olmadığı bir ruh halidir. O adeta ayrı bir dünyaya yolculuk etmektedir. Kendiliğinden oluşan doğaç bir ibadet tarzıdır. Bir daha yaptığında aynı hareketleri yapmasını şamandan beklemek ise olası değildir. O önceki ibadet sırasında yaptığını asla yeniden tekrarlayamaz. Ayinden sonrada söylediklerini tekrarlayamaz. Çünkü o ayin sırasında kendini koruyucu ruhlarının iradesine bırakmıştır. Onlar ona ne ilham vermişlerse o onu yapmıştır.

Şaman ibadeti bu özelliğinden dolayı etnografacılar ve folklorcu-

lar tarafından tesbit edilmesinde zorluklar içermektedir. Tesbit edilen şaman dua ve ilahiler bazı hatalar taşıyabilir. Bu ibadetin benzeri bugün Anadolu'da bazı sufi tarikatların zikirlerinde yaşamaktadır. Özellikle Anadolu'da Alevi Cem ayinlerinde dedenin oynadığı misyon adeta Anadolu'ya Orta Asya toplumundan taşınıp gelen şamanı andırmaktadır.

TARANCI ŞAMANLARIN (BAKŞI) DUALARI *

1) Sultan Satık Buğra han, sizge oyun saldık biz
Oynap oynap kelingile, yolda hayal bomangla!
Yolda hayal bolsangla yüzüm kara kılmanla
Yüzüm kara kılsangla saçingni yolarman

Sultan Satuk Buğra Han, bu oyunu (âyini) size yaptık, oynaya oynaya geliniz, yolda gecikmeyiniz! Yolda gecikerseniz yüzümü kara kılmayınız (beni utandırmayınız). Yüzümü kara kılırsanız saçlarını yolarım.

5) Kaningni tökermen...
Allah, menelcynemi! Cebbar hale Medincy,
Bir talabim hudadin, bir talabim bulardin,
Bir talabim alardin, bir talabim sizlerdin!
İşning başı bismilla, iş başladım bismilla,

*Kanını dökerim... Allah... (?) cebbar... (?) Medine
Ey! bir istediğim tanrıdan, bir isteğim bunlardan, bir isteğim onlardan,
bir isteğim de sizlerden! İşin başı bismilla iş başladım bismilla,*

10) Kuran başı bismilla, yolga kirdim bismilla!
Çıktım taşlar başıga, yalguz karagay kaşıga
Yalguz karagay, yalguz kır, oyun saldım silerge
Allah-ey, eyyy! Cügaziçiğe pir bolgan
Hazreti Ruşen paygamber, bir talabim silerdin

*Kuran'ın başı bismillâ, yola girdim bismillâ! dağlar başına (tepesine),
yalnız çam ağacının yanına çıktım, yalnız çam ağacı, yalnız kır, size âyin
yaptım, Allah! Susamcıya pir olmuş hazreti Ruşen Peygamber, bir istediğim sizlerden,*

* Bu dualar araştırmacı Radloff'un "Türk Halk Edebiyatı" adlı kitabının, 1. 2. 3. ve 9. ciltlerinden ve araştırmacı Anohin'in "Materyalla" adlı kitaplarından alınmıştır.

15) Bir talabim pulardın! töngmekçiye bir bolgan
Hazreti Kambar paygamber! Sizdin medet tileymen,
Rencige şıfa tileymen. Dihkançıga pir bolgan
Hazreti Hızır atadur, sizdin medet tileymen,
Derdige deva tileymen Mataçıga pir bolgan

Bir isteğim bunlardan! dümbelekeçiye pir olmuş hazreti Kamber Peygamber, sizden medet diliyorum; hastaya şıfa diliyorum. Çiftçilere hazreti Hızır pir olmuştur, sizden medet diliyorum, (hastanın) derdine deva diliyorum. Dokumacıya pir olan,

20) Hazreti Şis peygamber bir talabim sizlerdin
Derdige deva tileymen, ya Allah-ay!
Kimceçiye bir bolgan Hazreti Nuh paygamber,
Bir talabim sizlerdin, bir talabim Hudadin.
Talabimni reva kıl hacetimi reva kıl! Ya Allah!

Hazreti Şis peygamber, bir dileğim sizlerden, derdine deva diliyorum, ya Allah! Gemicilere pir olan hazreti Nuh Peygamber, bir dileğim sizlerden, bir isteğim tanrıdan, hacetimi, isteğimi ver...! Ya Allah!

25) Padaçıga pir bolgan hazret Zengi babadur,
Sizdin medet tileymen derdige derman tileymen!
Tömürçiye bir bolgan hazreti Davut peygamber,
Bir talabim sizlerden, bir talabim pirlerdin.
Pirler hakkı tileymen, tuğlar hakkı tileymen!

Sığırtmaca pir olan hazreti Zengi babadır, sizden medet diliyorum! Demirciye pir olan hazreti Davut Peygamber, bir isteğim sizlerden, bir dileğim pirlerden, pirler hakkına diliyorum, tuğlar hakkına diliyorum!

30) Kahhar atlık kahrındın Rahman atlık rahmıngdin
Ümüdim bar hodayım! Kahhar atlık kahrındın
Korkunç bar hodayım, rahman atlık rahmıngdin
Ümidim bar hodayım!... Ne kılgaymen hodayım?
Kumdin tola günahım, tağdın ağır günahım,

Kahar adlı kahrından, rahim adlı rahmetinden ümit vardır tanrım! Kahar adlı kahrından korkum vardır, tanrım! Ne yapayım, tanrım? Kumdan çok, dağın ağır günahım,

35) Taştın ağır günahım, aciz bende kulungmen...
Yolda hayal bomangla, yolda hayal bosangla
Yüzümni kara kılmangla! Yermenkide cenk kılğan,
Üzengide kan kılğan, kızıl kanga boyaşkan,
Saçı belge çıрмаşkan kün perisi ayhanlar,

Taştan ağır günahım, âciz kulunum... Yolda gecikmeyiniz! Yolda gecikerseniz yüzümü kara kılmayınız! Yermenke'de savaştan, özengisini kan eden, kızıl kanla boyayan, saçları beline sarmaştan güneş perileri Ayhanları,

40) Ay perisi ahyanlar, ya Allah, ya Allah!
İlkıçıga pir bolgan hazret Çolpan atadur,
Bir tileğim sizlerdin bir tileğim pirlerdin...
Üçyüz altmış tamurdin dört yüz pare sügnüktin...
Ölmey kalgan leşkerler... Allah-ey, Allah-ey!

Ay perileri Ayhanlar, ya Allah, ya Allah! At sürüleri çobanına pir olan hazreti Çolpan atadır, bir dileğim sizlerden, bir dileğim pirlerden... Askerler... ya Allah, ya Allah!

45) Ay yarımı toluklar Altın boyluklar, çık!
Beş boyluklar, kalam kaşlıklar, sümbül saçlıklar!
Şirin sözlükler, çıkır gözlükler, eyey!
Esir kılğanlar, bulutka mingenler, havaga çıkkanlar!
Deryanı keçkenler... Özüng bergen keselni

Ay yarımı gibi dolu (yüzlü)ler, kalem kaşlılar, sümbül saçlılar, tatlı sözlüler, çıkır gözlüler, hey hey hey! Esir edenler, bulutlara binenler, havaya çıkanlar deryayı geçenler... kendin verdiğin derdi,

50) Özüng alğın, hudayım, özüng bergen kselge özüng deva ber
hudayım!

Çiltenlering çil boldı, baskan izing gül boldı
Pirler hakkı tileymen, analar hakkı tileymen
Allah-eyeyey!...

Kendin al, Tanrım; kendin verdiğin derde kendin deva ver, Tanrım! Çehiltenlerin /kırklar/ kırk oldu, bastığın yer gül oldu, pirler hakkına diliyorum, analar hakkına diliyorum, ya Allah hey hey!

KIRGIZ-KAZAK ŞAMANLARININ (BAKSI) DUALARI

1) Evveli kудay sen onгда sen onгдаsang men munda
Tilegen tilek yine ber kas bidevge bala ber
Caksı kудay, cay kудay murza kудay, biy kудay
Evveli kудay kök casagan onan keyin cer casanag

*Evvelâ Tanrı sen (işimi) rast getir, (işimi) rast getirirsen ben burada-
yım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısırlaşmış kısrağa yavru ver; iyi
Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı! Evvelâ tanrı gök yaratmış,
ondan sonra yer yaratmış.*

5) Sıynayın birinci kудay, ikinci sıynayın Mukambet
Biringe biz kul bolduk biringe ümmet bolduk
Üçüncü, tengrim, tört yar meşayık,
Cüz cirme tört paygamber. Mekke de evliya
Medine de evliya, han Çingiz da evliya

*Birinci /ilk önce/ Tanrıya sığınayım, ikinci Muhammed'e sığınayım, bi-
rine biz kul olduk, birine de ümmet olduk. Üçüncü, Tanrım, dört yâra, yüz
yirmi dört peygambere sığınayım. Mekke de evliyadır, Medine de, Cengiz
Han'da evliyadır,*

10) Kızıl tavding basında Kız evliya
Öküz tavding basında öküz evliya
Koçkar tavding basında konur bas evliya
Tavdağı bulaning içten çıkkан cılaning
Bektav ata Bek azıl. Ölü desem ölü emes

*Kızıl dağın başında (tepesinde) kız evliya, öküz dağın başında öküz ev-
liya, Koçkar dağın başında konur baş (koç) evliya, Bektav ata, Bek azıl...
Ölü desem ölü değil,*

15) Tiri desem tiri emes. Ata Korkut evliya
Uvak atası Er Kökçe erligining bilgisi
Sadağına kelgen san kisi, mıltığına kelgen mıng kisi
Sarıbay, Sarış, Öteveli üçyüz seksen at
Baygige koskan Körpebay, Argın atası Kara Koca

Diri desem diri değil Ata Korkut evliya. Uvak (kabilesinin) atası Er Kökçedir. Kahramanlığının alâmeti: sadağına /okluğuna/ yüzbin kişi (karşı) gelmiş, tüfeğine bin kişi karşı gelmiş. Sarıbay, Sarış, öteveli... körpebay yarışa üçyüz atla girmiş. Argın (kabilesinin) atası Kara Hoca.

(20) Kanda Abılay, karada Kazıbek, Calang ayak aziz
Divane Burku... dörtavulda Tor'aygır
Nagaçı Turdubek öz nagaçı atam
Cagalbaylı Tongkat, Karakesek Kabanbay
Kuv davustu Kazıbek Karakerey Murunda Kandıbay

Hanlar içinde Abılay, kara (halk) içinde Kazıbek, Yalın ayak aziz, divane Burki... Dörtavul (kabilesinde), Toru Aygır (Aymağında) Turdubek dayı; öz dayı-atam Cagalbaylı (boyunda) Tongkat... Karakesek (boyunda) Kabanbay; sesi kuğu sesine benzeyen Kazıbek; Karakerey (boyunda), Murun (oymağında) Kandıbay.

25) Şakşaoğlu canıbek Tobuktu'da Dönenbay
İçindeki Dogolbay öte çıktı Kunanbay zamanında
Tazding argı atası Çoyun Kara Kara Sarı Kondubay
Evliya kasıyattı ötken. Tersten Bala argı atası Kentbuğa
Kökey Küçük öte çıktı içinde Amankul baksı

Şakşa oğlu Canıbek, Tobuklu (boyunda) Dönenbay; bunların içinde Dogolbay zamanında Kunanbay (herkesten) ileri geçti. Taz (boyunun) uzak atası Çoyunkara. Karasarı Kondubay evliya ve hasiyetli (olup) geçmiştir. Tersten bala (kabilesinin) uzak atası Kentbuğa'dır, bunlar içinde Kökey Küçük (oymağından) Amankul baksı hepsinden ileri geçti.

30) Besenteyin argı atası Barlıbay
Turdubek duvan basında...
Evveli kuday cin casagan Bir birin en mol casagan
Cining argı atası Kentbuğa Cin atası Sarı Ayban
Avre kılma sen Azman. Cin atası berdibay

Besenteyin (boyunun) uzak atası Barlıbay. Turdubek divan (hükümet) başındadır... Evelâ tanrı cin yaratmış, birbirinden bol yaratmış, cinlerin uzak atası Kentbuğa, cin babası Sarı Azban, avare etme sen Azban! cin atası Berdibay...

35) Cin uranı ekevl ekevl Asmandagı ming bes pirim!
Kırk bıçak saldırıp kırk ine magan tüyretip
Töbeme aydar koydurup cinge moyun koydurup
Könbegenge köndürgen kuv ağaçka töndürgen
Ak sakaldan bata aldırğan ak sarı bas koydu soydurgan

Cin parolası ekev, ekev! göklerdeki bin beş pirim! Kırk bıçak (olup bāna) saldırıp, kırk iğne bana batırıp Tepeme saç bıraktırıp cine boyun eğdirip Arzu etmediğimi yaptırıp, kurumuş ağaca (tahtaya) yalvardırıp aksakaldan fatiha (dua) aldırıp ak zarı başlı koyun kestirdi,

40) Bes bala bes asav tay üyge kirgızken...
Eregisken cerge ders salğan cin bolup baylangan
Kirme bolup aynalğan. Uyden kelgen on koca
Kırdan kelgen kırk koca ol kocaning içinde azret koca
Ceti ölükke can bergen belsizlerge bel bergen

Beş çocuk, beş azılı tay eve sokturdu... İnat ettiği yere hastalık koymuş, cin olup bağlanmış, Başağrısı olup dolanmış. Evden gelen on hoca, kırdan gelen kırk hoca, o hocaların içinde hazret hoca. Yedi ölüye can vermiş, belir izlere bel vermiş.

45) Ong kolumman oraymın sol kolumman soraymın
Ağaçka basın süyegen künge saçın taragan
Ata kadrın bilmegen ana sütun embegen
Celden ceti koyan aydagan dua minen baylagan
Ceti ketnen baskanday boldum ceti kazanga tüşkendey boldum.

Sağ elimle sarayım, sol elimle sorayım, ağaca başını dayamış, Güneşte saçını taramış ata nedir bilmemiş, ana sütünü emmemiş, Yelden (yaradılmış) yedi tavşan sürmüş dua ile bağlamış... Yedi kazma basmış gibi oldum, Yedi Kazana düşmüş gibi oldum.

50) On iki ak boz at oynaganday kün kayda?
Cin çakırdım Kambar'dan; kıyada catkan candardan.
Temircan'ga selem de, haber ber!
Avur kol cıysın! temirden ton tiksini!
Oydan kelgen on börü su bürüler içinde

On iki ak boz at (ile) oynayacağım gün nerede? Cin çağırdım Kambar-dan, dağ yamaçlarında yatan canlardan Temircan'a selâm söyle haber ver! Çok (ağır) kol-asker toplansın, giyim diksin! Ovacan gelen on kurt şu kurt-ların içinde.

55) Altı avuzdu kök börü. Kusur kuda (?) Kök Kaban
Kök cendet Kondubay ilinde Cumabaydın balası
Kusur kuda (?) Kök Kaban, cin içinde sen caman
Mangday terisi kuruşup, cin bitken min urusup
Cörgeginde cabısıp onbirinde tabısıp

*Altı ağızlı böz kurt! Kusur kuvda (?) Gök Kaban (yaban domuzu)...
Kondubay ilinde gök cellât. Cunabayın çocuğu Kusur Kuv'da Gök Kaban,
cinler içinde (arasında) sen en yemanısın. Alın derisi kırşıp, bütün cinlerle
kavga edip, yorganına yapışıp, on bir (yaşında) birleşip.*

60) Kara Kerey Murunnan kelgen ciyenimnen tугan ciyen bar
Toğuz uldung kencesi Mirzabay Kabil
Sarı ala tonun kiygen kılıcın kına kınagan
Kelding bıyıl bu cılda Kıysan katınnıng ağası
Karalıp catkan çangarak başında...

*Yeğenimden doğmuş yengem Karakerey, Murun (kabilesinden) gelmiş-
tir. Dokuz oğulun en küçüğü Mirza Bay Kabil sarı ala giyimini giymiş,
kılıcını kınına sokmuş... Bu yıl iyine geldik. Kıysan kadının ağası karar-
mış cangarak * başında...*

65) Tukumu çok kesi de Tobuktu'dan keldi
Kara cigit Koykap. Altay'da kelgen altavum
Çabdar attı Kemengir. İlden kelgen ikev,
Celden kelgen cetev, ilden kelgen iki azıl
Şangdut basınınan kelgen çangdı ayak

*Nesli belli olmıyan (bir) kişi dahi Tobuktu (kabilesinden) geldi. Karaci-
git (kabilesinden) Koykap, Altaydan gelen altı (ruhum); sarı atlı Kemengir
ilden gelen iki (ruh), yelden (rüzgârdan) gelen yedi (ruh), ilden gelen iki
azıl, Şandut başından gelen tozlu ayak...*

70) Kaydan kelgen entilep beyge atınday entilep
Kök ala sakal Küzembet! Alpıs attı kırk cayav
Mingey, Cüzey! sen carkınım coldası...
Cogarta kelgen dört at tömentin kelgen börte at
Keyimde ayl cetpes sarı at, adım adım baskan

*Yarış atı gibi nefes nefese koşarak (şaşkına dönmüş gibi) nereden gel-
miş? Mavi Sakal Küzembet! altmış atlı, kırk yaya... Mingey, Cüzey! Sen
aydıılığımın yoldaşısın... Yukarıdan gelen dört at. Aşağıdan gelen, adım
adım yürüyen,*

* Çangarak; çadırın tepesine konulmuş tekerlek biçiminde bir çadır kısmı-
dır, ateş dumanı buradan çıkar.

75) Adımı cerdı kavurgan, tuyagı kumdu suvurgan
Tozan tozan cügürgen, tozadı cerge suvurgan.
Col col col catır, col cagalay kol yatır.
Sonça koldung içinde kara bek attı sultan catır.
Han Tilevberdi sultanım, Arıngazı ultanım,

*Adımları yeri kavuran, tırnakları kumları savuran, töz kaldırıp koşan,
tozları etrafa savuran, kolan yetişmiyen (şişman) sarı at. (Yer yüzünde)
yollar uzanıyor, yollar boyunca asker (kol) yatıyor, bu kadar kollar arasında
Karabek denilen sultan yatıyor. Han Tilevberdi sultanım, Arıngazı ayakka-
bımın pençesi...*

80) Oydan kelgen Oypatum, irden kelgen bekratım
Davut paganbar, er Davut!...

(Baksı kopuzuna bakarak devam eder):

Evveli kuday ismu'llah is bastayın bismillah
Taygak keçöv tar colda, carlıga Allah her colda!
Cıgılgandı süey ber Sürüngendi dimey ber

*Ovadan gelen Oypatım, kırdan gelen Begzadem, Davud Peygamber, Er
Davut... Evvelâ Tanrı bismillâh, işe başlıyalım bismillâh, kayan geçit dar
yolda, Tanrım, her yerde bizi yarlıga! Düştüğümde destek ol, sürçüdüğüm-
de yardım et!*

85) Cangılganda bar kaday calınsam calgap cibey ber!
Ey kobuzum, kobuzum! abden de bolca donguzum!
Üyenkinin túbünden oyup algan kabuzum!
Karagayning túbünen kayırıp algan kobuzum!
Kızıl kırçın tobulgu çaşık kılğan kobuzum!

*Ey var Tanrım yanıldığımda yalvarsam kuvvet ve gayret ver! Ey kopu-
zum, kopuzum! iyi tayin et, iyi haber ver, domuzum! Üyenki ağacının di-
binden (gövdesinden) oyarak alınmış kopuzum! kızıl çalı (tobulgu)dan per-
deni yaptığıım (kopuzum),*

90) Cüyruk atting kuyruğun içek kılğan kobuzum!
Taska çıkkın ırğaydan kulak kılğan kobuzum!
Abden de bolca domuzum!...

Osı balım kelmese ayktan sözge könbese
Kulagingdı burayın, kötürüp cerge urayın

*Yürük atın kuyruğunu (kılını) tel kıldığım kopuz! Taşa biten "ırğay"
çalından kulak yaptığıım kopuz! iyi tayin et, iyi haber ver, domuzum!.. Bu
falım eğer çıkmazsa, söylenen sözze itaat etmezsen kulağını burayım, (seni
de) kaldırıp yere vurayım,*

95) Men cayıma cüreyin öz aldıma bolayın.
Men men edim men edim men kimlerden kem edim?
Bar kurbumdan kem boldum, kara cer min teng boldum
Kanım kaldı bir kasık etim kaldı kök casık
Garip canım kuv asık...

Ben de kendi halimde gezeyim, işimi kendim göreyim. Ben, ben idim; ben kimlerden aşağıyım? Bütün akranımdan aşağı oldum, kara yer ile müsavi oldum, bir kaşık kanım kaldı; etim yavan oldu (vücudümde yağ kalmadı), garip canım kurumuş aşık (kemiği) oldu...

100) Su başında Süleyman su ayağı er kurkut
Belâlerni sen korkut! Çakırganda kel pirim!
Monglı minen çerlining keselim tabıp ber pirim!
Cer cüzündegi evliya kün közündeki evliya,
Maşrıktaki evliya, magripteki evliya!

Su başında /kaynaklarında/ Süleyman, su ayağında Er Korkut belâları Ben korkut! Çağırdığım zaman gel, pirim! kaygulu ile hastanın hastalığını bulup söyle! yer yüzündeki evliyalar, güneş içindeki evliyalar, doğudaki evliyalar, batıdaki evliyalar!..

105) Türküstanda tümen bap sizden medet tileymin,
Sayram'dağı sansız bap Ortrar'dağı otuz bap
En ülkeni Arslan bap en kişisi Alaçakap
Sizden medet tileymin, Kazı Kurt ata evliya!
Arı cakta Kingrak bar, beri cakta Karak bar,

Türkistanda tümen (on bin) bab, sizden medet diliyorum. Sayram (şehirindeki) sayısız bab, Otrar (şehirindeki) otuz bab, en büyüğü Arslan bab, en küçüğü Alaçakap, sizden medet diliyorum. Kazıkurt ata evliya! öte yandan Kingrak var, bu tarafta Karak var.

110) Sizden medet tileymin Kara Murt ata evliya!
Hu, Allah'y
Bektav ata, bek ata, Bekiç ata, kolday gör!
Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya
Sizden medet tileymin Tülkü bası evliya!

Sizden medet diliyorum, Kara Murat (kara bıyıklı) ata evliya! Hu Allah-ey! Bektav ata, Bekata, Bekiç ata yardım et! Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya, sizden medet diliyorum. Tilki başı evliya, sizden medet diliyorum!

115) Hu, Allah'ay!
Evliya ata evliya, Ayşe Bibi evliya
Sizden medet tileymin! Tekturmas ata evliya
Kara Han babam kolday gör!
Hu, Allah'ay!

Hu Allah-ey! Evliya ata evliya, Ayşe Bibi evliya, sizden medet diliyorum. Tekturmas ata evliya, Karahan babam yardım et! Hu Allah-ey!

120) Çiltlen babam kolday gör. Aynalayın atıngdan
Tilevümdü onday gör. Sizden medet tileymin
Şeyh Burku divane. Allah hu!
Arvaktı cıyıp aydagan, şeytan körse baylagan,
Hayda bermen dev pirim!

Çiltlen (çehiltlen) babam yadım et! adına kurban olayım dileğimizi rastgetir! Şeyh Burki divane, sizden medet diliyorum, Allah Hu! ruhları toplayıp süren, şeytanı görürse bağlıyan dev pirim, bu tarafa sür!

125) Aynalayın Kara Kus, can cagingdı karap uç!
Bılkıldagan böyreken, solkuldagan cüreken,
Şermende kılma baykap tüz!
Kelçi bermen Molda kız! Arvak körse haydagan
Şeytan körse baylagan, moynuna munçak tagıngan

Kurban olayım (sana) kara kuş (kartal) etrafına bakınarak uç! Yumuşak böbrekten, daima kımıldanan yüreken... utandırma, dikkat ederek in! Molla kız, buraya gelsen-a! Ruhları görürse süren, şeytanı görürse paylıyan, boynuna boncuk takınan,

130) Çakırmamam sağıngan, çakırgan cerden tabılğan
Kelçi bermen sarı kız, "Tü" degen sözü deri kız!
Haydaçı bermen dev pirim, Hu, Allah!
İsting başı bismillah, Kuran'ning başı bismilla,
Onday görgün isimdi caratkan cebbar bir Allah!

Çağırmasam özliyen, çağırdığım yerde bulunan, gelsen-a buraya Sarı Kız "tüfü" dediği derman kız! Dev pirim, buraya sürsen-a! Allah Hu! İşin başı bismillâh, Kur'anın başı bismillâ! işimi rastgetir, ey yaradan bir Allah,

135) Aynalayın ey Allah, Sen koldasang men munda
Havadan kömür tüsürge, ot cakpay temir pisirgen,
Kav körügü bafıldap balga tösü çakıldap
Er Davut pirim sen kolda sen koldasang men munda!
Tahtı Süleyman kolday gör, Sunak ata onday gör

*Kurban olayım ey tanrı, sen işimi rastgetirsen ben buradayım. Hava-
dan (gökten) kömür düşüren (indiren) ateş yakmadan demir tavlıyan, körü-
ğü "baf, baf" ses çıkaran, çekici, örsü "çak, çak" eden Er Davut pirim sen
yardım et! Sen yardım edecek olursan ben buradayım! tahtı Süleyman yar-
dım et, Sunak ata, işimi rastgetir!*

140) Ata pirim emes ping? Er Mukam endi kolday gör!
Sen koldasang men munda!
Su ayağı Erk Korkut, felâketti sen korkut!
Baksı piri emesping? közüngnü sal, kolum tut,
Baksı baba sen kolda men sıyındım tar colda

*Babamın piri sen değil miydin? Er Mukan sen yardım et! Sen yardım
edecek olursan ben buradayım. Su ayağı Er Korkut, felâketleri sen korkut,
baksıların piri sen değil miydin? Gözüñü sal, kolumu tut! Baksı baba sen
yardım et, ben (sana) dar yolda sığındım!*

145) Men sıyındım sizlerge, medet bergil bizderge,
Bere körgel bağımdı, kuday medet bere gör,
Oynap turgan çağımdı!...
Kuy Kafta yatkan periler, men çakırdım kelingler!
Bârek allah, erlerim! Tileğimdi beringler!

*Ben sizlere sığındım; oynayıp lâyin yapıp/ durduğum andır bu an!..
Kaf dağında yatan periler, ben (sizi) çağırdım, geliniz! bârek Allah, erle-
rim! dileğimi veriniz!*

150) Leşkeri tüdar Karabas, üyülüp konar aralas,
Kobuzundu köterip Kuy Kaftan kelçi Çarabas!
Toksan koydung terisi ton çıkpagan Çarabas
Seksen koydung terisi börk çıkpagan Çarabas
Kattı kıyın is boldu. Kobuzuma kosulmay...

*Askerin tuğ tutanı Karabaş, toplanıp karma karışık konuyorlar. Kopu-
zunu kaldırıp Kaf dağından gelsen-a, Çarabaş! Doksan koyunun derisinden
bir giyimi çıkmıyan, seksen koyunun derisinden bir külâhı çıkmıyan Çara-
baş! Çok ağır iş oldu ki kopuzuma iştirâk etmedin!..*

155) Karagay kobuz kolga aldım abı cılanday tolgandım
Bu kobuzum sınımadı garip canım tınmadı
On besimde cabıstı cirmıda tabıstı
Könbes iske köndürdü kuv ağaçka töndürdü
Kök kiyimdi börte atım, altı kulaç ala atım

Çam (tahtasından) kopuzumu elime aldım, su yılan gibi dolandım, döndüm... Bu kopuzum kırılmadı, garip başım rahat duramadı. /bu ruh/ on beş yaşında iken bana yapıştı, yirmi yaşında buluştu. istemediğim iş yapmağa mecbur etti, kurumuş ağaca /tahta kopuza/ esir etti. Gök giyimli kır atım, altı kulaç ala atım

160) Vay bay mening boz atım, üyde de bar on kocam
Kırda da bar kırk kocam... kel Tülpü, kel Tülpü
Cinning atı Karaman indi kayda baramın?
Atamdan kalgan Karaman seniminen bolaman.
Ülgüsüz köylek biçmeymin aytkanımdı kılmasang

Vay vay, benim boz atım! evde de var on hocam, kırda da var kırk hocam!... Gel Tülpü, gel Tülpü!

Cinin adı Karaman, şimdi nereye varayım? Babamdan kalmış Karaman, şimdi seninle uğraşacağım. Örneksiz gömlek biçmiyorum. Dediklerimi yapmazsan.

165) Aldınga sire tüşpeymın. Cin atası Ciren Tay,
Kolunga casil tuv aldıng, nayzangdı kanga suvardıng,
Dertli görüp kuvandıng Aksak koyday mangranıp
Sokur koyday camranıy, ziyandasti katından
Bar kudayım acratıp... Cin keledi aydap al,

Önüne hiç de düşmeyeceğim. Cin atası Ciren tay, koluna yeşil tuğ al-dın, süngünü kanla suladın, derdi (hastalığı) görüp memnun oldun. Topal koyun gibi meleyip, kör koyun gibi otlayıp hasta adından uzaklaş!... Cinler geliyor, topla,

170) Ayak kolun baylap al! Cin atası Ciren Tay,
Cal uyruğun tüygen tay... Aynalayın pirim-ay!
Kara Sakal baltalım, koy makbalan kaltalım
Ziyandasın almasang bir ay da bolsa catkanım.
İl emes eding Er Davay erinbeseng kel Davay

Ayak kolunu bağla! cin atası Ciran Tay, yeleşi ve kuyruğu düğülmüş tay... Kurban olayım pirim! kadife torbalı, baltalı kara sakalım, bunun hastalığını alıp götürmezsen bir ay dahi olsa yatacağım (okumağa devam edeceğim). İl değildin sen Er Davay, üşenmezsen gel!

175) Kanday kayrım is boldu kösetçi küçüng indi vay!
Arkadan kelgen ak tübet aynala ürgen sak tübet
Tübetim urup kaçırğın cayına kitsin felâket.
İki beting albirap kızıl tiling salbirap
Savun ingendey ingkıldap özününg sözüng makıldap

Nasıl belâli bir iş oldu; vay! Şimdi kuvvetini gösteriver! Kırdan gelen ak köpek, dolaşa dolaşa üren sak köpek, köpeğim, felâketi ürüp kaçır, kendi yerine gitsin: iki yanağın kızarıp, kızıl dilin ağzından dışarı fırlayıp, sağ-mal deve gibi soluk alıp, kendi sözlerini beğenip,

180) Sarı kız keldi cakındap çakırdım kelgin Sarı Kız!
Kelmegenine barınız kömengingdi köp kılıp
Belâni baylap alingiz
Col col catır, col catır, col cagalay kol catır,
Sol kollarning içinde, Sarı Azman degen er catır.

Sarı kız geldi, yaklaştı. Çağırıyorum gel, Sarı kız! Gelmiyenlerine varınız, yardımcılarınızı çoğaltıp belâyı bağlayınız! (yer yüzünde yollar) yol yol sıralanmıştır, yollar boyunca kol (asker) yatıyor, bu asker kolunun içinde Sarı azman denilen er bulunuyor.

185) Sarı Azman'da şikil yok, Kök Çolak'ta kekil çok.
Arkadağı avulday, kıyaga bitken kavunday
Berekella, erlerim, kelip urçu davulday,
Erginçi kiygen çekpendey bazardagı ketpendey
Canga keldi Davlubay karşı aldına karasan

Sarı Azman'da suret yok, Gök Çolak'ta kâkül yok. Kırdaki oba gibi, dağ yamacına bitmiş kavun gibi; bârek Allah. Erlerim fırtına gibi gel de vur! Çiftçi giymiş çepken gibi pazardaki kazma gibi, yeni geldi Davulbay. Karşı yandan bakarsam,

190) Kırgıyga koygan ayaktay, böyürüne karasam
Belge askan sadaktay, tolganıp catkan cılanday
Kelinçek takkan kıranday...
Kara çubar kaplanım... abı cıllannı at etken
Su cıllannı süt etken cadıguyım, cargıçım,

Atmacaya konulan kâse gibi, yan tarafından bakarsam asılmış sadak (okuluk) gibi, dolanıp yatan yılan gibi gelinceğiz takmış muska gibi... Kara benekli kaplanım, su yılanını at etmiş, su yılanını süt yapmış, Caduguyım yargıcım!

195) Tintuvçi kara baygusum, tüye bası, çara göz
Aynalayın cargıcım, kanga toymas baygusum!
Calgız çıkkın tobulgu cayçık kılğan kobuzum,
Celmayaning terisin çar ayna bolğan kobuzum,
Ceti kentting makbalın tumar kılğan kobuzum

*Deve başlı, tabak gözlü araştırmacı kara baykuşum, kurban olayım yargı-
cım, kana doymaz baykuşum! yalnız (tek başna) biten tobulgu(dan) yayını
yaptığım kopuzum, "yelmeye" devenin derisinden etrafı çevrilmiş kopu-
zum, yedi kentin kadifesinden muska takılmış kopuzum!*

200) Aynalayın devlerim! Dolugalı su perim!
Barekella beklerim tartçı berme devlerim
Baymünke keldi, osunda! mlayı bar basında
Kırk cigiti kasında aydaharı astında...
Hayda bermen, buçarım! var kümüsten tumaring

*Kurban olayım devlerim! Dolugalı (?) su pirim bârek Allah, beylerim!
buraya çekiniz devlerim! Baymunke geldi buraya, uşağı var yanında, kırk
yiğidi yanında, ejderhası atında, buraya sür, alacam (beneklim), (astığın)
muska temiz gümüştendir (senin)*

205) Çubarım mening kelmese tarkamaydı kumarım.
Hayda bermen, Seksen Çok! parmaging bar, ökçeng yok,
Sire vayım kılmaymın kovalar dep könglüm tok.
Haydaçı, Kara, haydap kel! cürmegenin baylap kel!
Çaçav çıgıp kalmasin, barın alıp ciynap kel!

*Alacam gelmezse mahmurluğum dağılmaz. Bu yana sür, Seksen Çok!
parmağın var, ökçen yok; hiç de tasam yoktur (çünkü cinleri) kuvup sürece-
ğine gönlüm toktur (kanaatim vardır). Sür Kara, sürüp (buraya) gel, gelmi-
yenlerini bağlayıp getir! Aradan biri ayrılıp kalıvermesin, hepsini toplayıp
getir/buraya alıp gel/.*

210) Baymünkemdey er kayda! er Baymünkem kелgende
Zalımlarga gün kayda?
Hayda bermen, Karamiz! Karamisting avzun çış!
Men çakırdım sizlerini, keselderding atın çış!
Hayda bermen, Bokbasar! Ayhaylasa cav kaçар

*Baymünke gibi er nerede? Er Baymünkem gelirse zalimlere gün nerede?
Bu yana sür, Karamis! Kara kurbanın ağzını çöz! bu yana sür bokbasar,
(sen) haykırırsan cin kaçар!*

215) Kırk baytaldı, Kulaçar! Haydaçı bermen, kulaçar!
Alpıs attı avganım, atım baylap savganım,
Aralasıp alıp kal! ayamayın cav malın...
Avadağı ala atım, turup cürgen turu atım,
Çapuvulçu sarı atım hayda bermen kara atım

Kırk genç kısrak sahibi Kulaçar! Buraya sür Kulaçar! altmış atlı Afganım, atımı bağlayıp sağanlarım, aralarına katılıveriniz, düşman amalına acımıyorum... Havadaki ala atım, (iki ayağı) üzerinde yürüyen duru atım, çapulçu sarı atım, buraya sür kara atım!

220) Arvak koymay terbettim Barekella, Körbettim!
Kıyıdan uçkan Sungkarım, cügrüp orzgan tulparım,
Barekella, ceren tay! Keldingızbe, enkerim?
Cin keledi ciylıp, avrunga tigilip,
Baylagalı kelgende ayak kolu kalar bögülüp

/Hiç bir/ruhu bırakmadan harekete getirdim, barek Allah, Körbet'im! Yamaçlardan uçan Sungur'um, koşuda /başka atları/ geçen tulpar'ım! barek Allah, Ceren Tay! Sevdiğim geldiniz mi? Cenkler toplanıp hastaya gözdekip geliyorlar; bağlamağa geldikleri zaman ayak kolları bükülüp kalacaktır.

225) Kuday abırıyın bere gör! közümdüng casın köre gör!
Senden medet tileymin Sayramdağı sınısız bap
Sizden medet tileymin Otrar'dağı otuz bap
Sizden medet tileymin en ülkeni Arslan bap
Sizden medet tileymin Sunak Ata evliya

Tanrım, yüz suyumı dökme! Gözlerimin yaşını gör! Senden medet diliyorum, Sayram şehrindeki sayısız bab! Sözden medet diliyorum Otrar'daki otuz bab, sizden medet diliyorum. En büyüğü Arslanbab! Sizden medet diliyorum, Sunak ata evliya!

230) Siden medet tileymin Korkut Ata evliya
Sizden medet tileymin Çakmak Ata evliya
Toksan toguz meşayih mınav çüngük kadaldı
Busatkin dep çağamdı!...
Aynalayın devlerim aynalayın beklerim

Sizden medet diliyorum, Korkut Ata evliya! Sizden medet diliyorum, Çakmak ata evliya! Doksan dokuz meşayih, bu zavalı, "yakamı kurtarıңыз!" diyerek karşınıza dikildi!.. Kurban olayım (size) devlerim, kurban olayım size beylerim!

235) Haydavçı, Kara haydap kayt! kol ayagın baylap kayt!
Çaçav çıgıp kalmasın barın ciynap alıp kayt!
Ûlken kiç ağa bar, besikte cakan bala bar,
Can cagninga barmay kayt! tünlüğü açık bibak bar,
Nazar közüng salmay kayt! leşkeringni aralap
Caralı biri kalmasın tastamay birin alıp kayt!

Sürücü Kara, sürüp gel! elini ayağını bağlayıp gel! Büyüklü küçüklü ağalar var, beşikte yatan yavrular var, öteye beriye uğramadan dön! Askerlerine iyi dikkat et, yaralı kalmasın, birini bırakmadan alıp gel (dön).

GENEL KAYNAKÇA

- W. Eberhard;** Çin'in Şimal Komşuları, T.T.K. Yayınları 1942 Ankara.
- A.V. Anohin;** Materyaller ve Altay Şamanlığı.
- Divan-ı Lügat-il Türk;** Kaşgarlı Mahmut, Çeviri: Besim Atalay İstanbul, 1941.
- Verbitski;** Altay ve Aladağ Türk Lehçeleri Sözlüğü.
- Kutadgu Bilig;** Yusuf Has Hacıp.
- W. Barthold;** Türkistan, T.T.K. Yayını, 1990, Ankara.
- Belleten;** Türkler ve Moğollarda Defin Merasimi, 1947, Ankara.
- A. Zeki Togan;** Bugünkü Türkistan, Kahire 1951.
- Dede Korkut Hikayeleri;** Almanya 1990,
- Şemsettin Günaltan;** Türk Tarihi Cilt: 3.
- Abdulkadir İnan;** Tarihte Ve Günümüzde Şamanizm, T.T.K. Yayını, Ankara 1972.
- Fuat Köprülü;** Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1992 Ankara.
- W. Radloff;** Sibiry 1893, Moskova.
- Mustafa Kemal;** Tarih 1. 2. 3. Mustafa Kemal Başkanlığında Bir Heyet Tarafından Hazırlamıştır, 1932 Ankara.
- İ.S. Rudenko;** Başkurtlar 1925.
- Ahmet Temir;** Moğolların Gizli Tarihi, 1948 Ankara.
- Mehmet Eröz;** Eski Türklerde Gök Tanrı İnancı, 1992 İstanbul.
- Fuat Bozkurt;** Türklerin Dini, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- Vedat Seyis Örnek;** Yüz Soruda İlkelerde Büyü, Din, Gerçek Yayınları İstanbul, 1984.
- Ana Britanica Ansiklopedisi**
- Meydan Larouse Ansiklopedisi**
- İslam Ansiklopedisi**

**BU KİTAP
1996 YILININ MAYIS AYINDA
İSTANBUL'DA YÖN MATBAASI'NDA
BASILMIŞTIR**

Şamanizm

BDS YAYINLARI okurlarına

yeni bir dizi sunuyor:

"İZM"LER DİZİSİ

Bilim adamlarına ve uzman

kişilere hazırlattırılan bu dizi

başvuru / rehber kitap niteliğini

taşıyacaktır.

"İZM"lerin Türkiye'ye yansımaları

da bulacağınız ve tartışmalara

ışık tutacak olan bu dizinin

ŞAMANİZM adlı kitabı

CEMAL ŞENER tarafından kaleme

alınmıştır.

İZM

4

'ler Dizisi